

IX

JORNADES D'ESTUDIS LOCALS

DE SANTA MARIA DEL CAMÍ

IX Jornades d'estudis locals
de Santa Maria del Camí

© **Els autors**

© **d'aquesta edició:**

Ajuntament de Santa Maria del Camí.

© **Fotografies** p. 12, 34, 76, 96, 118, 142, 182, 222

Miquel Frontera Serra

Coordinació:

Maria del Camí Dols Martorell

Disseny i Maquetació:

Miquel Frontera i Guillem Orell

Primera edició:

Juliol 2021

Impressió:

Esment Impremta

Dipòsit legal:

ISBN:

IX **JORNADES**
D'ESTUDIS LOCALS
DE SANTA MARIA
DEL CAMÍ

9 i 10 d'octubre del 2020
ses Cases des Mestres

Organitza:

Ajuntament de
Santa Maria del Camí

ÍNDEX

- 7 **PRESENTACIÓ**
- 9 **PRÒLEG**
- COMUNICACIONS**
IX JORNADES D'ESTUDIS LOCALS
DE SANTA MARIA
- 12 **Mateu Morro Marcé:**
La guarda de cabres d'Antoni Mora "Maganet"
- 34 **Gabriel Ordines Marcé:**
*Evolució agrícola i ramadera de Son Torrella
a través de la documentació dels segles XV a XIX*
- 58 **Eusebia Rayó Ferrer:**
La violència contra la dona a Santa Maria i encontorns
- 76 **Joan Pons Payeras:**
*Marià Pasqual Femenia, el darrer mínim al Convent
de Santa Maria (1798-1841)*
- 96 **Bernat Calafat Vich:** *Crònica de dos cellers pagesos del 1981:
Can Cerdó i Jaume de Puntiró*
- 118 **Miquel Frontera Serra:**
L'apotecaria del Convent de la Soledat
- 142 **Maria del Camí Dols Martorell:**
*La vida en les possessions a través dels inventaris:
Son Oliver i Son Llaüt*

- 162 **Manuel Jardón Cabezas, Lluçia Bosch Rubio i Davide Melica:**
Recuperació d'un patrimoni oblidat de Santa Maria del Camí
- 182 **Laia Costa Sans, Aurora Ferrer Juan i Júlia Salord Florit:**
La trajectòria educativa de Santa Maria del Camí (1609-2019)
- 200 **Catalina Tur Torres, Maria Amengual Colom
i Miquel Frontera Serra:**
Correspondència de Ritch Miller a Eliane Koeves (1979-1989)
- 222 **Joana Llabrés i Ferrer:**
La inclusió escolar i social: un dret i una oportunitat
- 228 **Antoni Aulí Ginard i Joan Pons Julia:**
Mestres de les escoles públiques de Santa Maria del Camí (1936-1943)
- 242 **Francesc Lladó i Rotger:**
La relació epistolar entre Miquel Dolç i Maria Antònia Salvà (1935-1945)
- 260 **Bartomeu Garí Salleras i Maria del Camí Dols Martorell:**
*Les exhumacions de la guerra civil:
el misteriós cas de Joan Alemany i Villalonga*

PRESENTACIÓ

Presentar aquest volum de les **IX Jornades d'Estudis Locals** de Santa Maria del Camí ha estat un repte en uns moments incerts d'una pandèmia que cap de nosaltres imaginava viure. Han estat temps de màxima preocupació i d'indecisió, de xifres esgarrifoses, de por i finalment d'esperança; un temps, al cap i a la fi, del qual n'haurem de fer balanç i memòria quan la perspectiva ens ho permeti.

És per això, que ara més que mai, des de l'Ajuntament hem volgut continuar amb les **Jornades d'Estudis Locals**, que són en definitiva un recull de treballs breus i acurats on queda palesa l'evolució i la trajectòria històrica de la nostra vila però també el batec humà i la petjada cultural o tradicional del seu veïnatge.

En aquesta edició, hem gaudit de la participació de persones que han investigat la història, el patrimoni, l'art, la música, la geografia, l'educació, la geografia... En definitiva, de qualsevol caire relacionat amb el nostre poble; són persones generoses, de tarannà inquiet i curiós que han volgut compartir els fruits de la seva gran tasca, de la seva curolla per la recerca i per la investigació, i que han contribuït així a què tothom pugui conèixer un poc millor la nostra idiosincràsia.

Voldria encoratjar-vos a obrir aquest volum i gaudir de la seva lectura que de ben segur trobareu amena i us ajudarà a redescobrir i estimar el nostre poble.

Malena Crespi

Regidora d'Educació i Cultura

Ajuntament de Santa Maria del Camí

PRÒLEG

Els dies 9 i 10 d'octubre del 2020, el poble de Santa Maria del Camí va celebrar les seves **IX Jornades d'Estudis Locals**, convocades per la Regidoria d'Educació i Cultura del nostre Ajuntament.

En aquesta edició, foren 13 les comunicacions presentades, enfocades en èpoques i temàtiques ben diverses: ciències, pedagogia, història o música.

Les Jornades d'Estudis Locals es podrien considerar com un punt d'encontre, una trobada, on estudiosos, investigadors del nostre poble com de fora, aporten els seus coneixements i recerques sobre algun aspecte relacionat amb la vila de Santa Maria, i el més important: compartint-los, posant-los a l'abast de tothom.

Remarcar que totes i cada una de les comunicacions tenen una gran importància ja que són una manera de testimoniar el passat, el present i l'evolució cap un futur comú com a poble.

Amb tot, donar les gràcies a l'Ajuntament de Santa Maria, i més concretament, a la Regidoria d'Educació i Cultura, pel seu interès i suport en l'organització, en la celebració i en l'edició de les **IX Jornades d'Estudis Locals** de Santa Maria del Camí.

Des d'aquí, desitjar que la commemoració de les Jornades tenguí una llarga continuïtat, afavorint, així, a la nostra cultura, a la nostra història, en definitiva, a la nostra identitat com a santamarieres i santamariers.

Maria del Camí Dols Martorell

Mateu Morro Marcé
Gabriel Ordines Marcé
Eusebia Rayó Ferrer
Joan Pons Payeras
Bernat Calafat Vich
Miquel Frontera Serra
Maria del Camí Dols Martorell
Manuel Jardón Cabezas
Llucia Bosch Rubio
Davide Melica
Laia Costa Sans
Aurora Ferrer Juan
Catalina Tur Torres
Maria Amengual Colom
Joana Llabrés Ferrer
Antoni Aulí Ginard
Joan Pons Julià
Francesc Lladó Rotger
Bartomeu Garí Salleras
Maria del Camí Dols Martorell

COMUNICACIONS

IX JORNADES D'ESTUDIS LOCALS
DE SANTA MARIA DEL CAMÍ

LA GUARDA DE CABRES D'ANTONI MORA «MAGANET»

Mateu Morro Marcé

RESUM

Aquest treball, a partir d'una sumària fiscal conservada a l'Arxiu del Regne de Mallorca que descriu la captura d'una guarda de cabres robades, feta pel batle de Santa Maria, les visites dels pastors per recuperar els seus animals i els interrogatoris per delimitar la culpabilitat del robatori, analitza els fets i els personatges que hi participen, la guarda, els senyals d'identificació, els noms, les classes de cabres i els tipus de pèl que el text esmenta.

PARAULES CLAU

- Delinqüència social
- Ramaderia caprina
- Lèxic del bestiar caprí

El document a partir del qual he redactat aquest escrit es titula «Acte i registre en Santa Maria d'unes cabres d'Antoni Mora «Maganet» de la vila d'Alaró, d'orde del Senyor Don Fernando Chacón del Consell de sa Magestat dels 27 novembre 1730, per mi Joan Cabot, lloctinent d'escrivà reial en dita vila» conservat a l'Arxiu del Regne de Mallorca, a l'Arxiu de l'Audiència, amb la signatura 948. El document té dues parts: la primera conté les actes de la prehensió d'una guarda de cabres de banda del batle de Santa Maria, així com de les visites dels pastors i les fiances per recuperar els seus animals; la segona és l'acta dels interrogatoris duits a terme a Alaró per delimitar la culpabilitat d'Antoni Mora «Maganet». El document en la seva primera part és molt llegible, però en canvi a la segona té fragments deteriorats i de difícil o impossible lectura.

El 26 de novembre de 1730 el batle de Santa Maria, Bernat Canyelles, en companyia del saig Llorenç Oliver i de Miquel Far i Josep Amengual, feren aprehensió en el lloc de Coanegra (Comanegra a l'original) d'una guarda de cabres d'Antoni Mora «Maganet», de la vila d'Alaró, i n'hi comptaren 64: 21 segalls, 4 bocs, 37 cabres i 2 cabrits mamant. Moltes de les cabres duien diferents senyals, qualcuna no en duia cap, altres estaven bessenyades i moltes prenys. Estaven guardades per Antoni Mora «Maganet», al qual no es va capturar per haver fugit per la muntanya. La guarda probablement es trobava pasturant dins les garrigues de la bassa de Cas Barreter, a prop del comellar del Clot des Guix i del terme d'Alaró, ja que Llorenç Riera, propietari de la garriga d'en Riera, digué que brostejaven a una garriga veïnada de la seva. Ara tot serien terrenys de Son Oliver.

La guarda capturada es va deixar en la custòdia del batle de Santa Maria que restà obligat a donar-ne bo, just, lleial i vertader compte sempre que li fos demanat, per a la qual cosa obligà tots els seus béns. Fernando Chacón, del Consell de sa Majestat i oïdor de la Reial Audiència, passà per ordre que es fes fer visura per persona intel·ligent dels senyals de les cabres que se'n feu aprehensió i que se'n continuàs acta per l'escrivà, que se li havia de remetre juntament amb tota la informació.

Més tard, el 15 de gener de 1731, el batle Bernat Canyelles es va constituir en la muntanya de Coanegra, a Santa Maria, i va fer aprehensió de sis cabres més, que menaven 8 cabrits mamant, les quals es deia que eren de la guarda d' Antoni Mora «Maganet» abans de fer aprehensió d'ella.

2. ANTONI MORA «MAGANET»

Al document se l'esmenta com Antoni Mora «Mag Janet», pastor. En la «Relació de béns d'Alaró» de 1721 hi surt Joan Mora, fill de Joan, propietari d'unes cases i clos a Alaró valorats en 150 lliures, una vinya a Son Jordi valorada en 100 lliures i una guarda de 100 ovelles (AMA. Relació de béns de 1721. 2359). Els «Mag Janet» eren una arrelada família de pastors d'Alaró. Tot i que aquest Joan Mora deu ser un oncle del protagonista de la nostra història. En la informació que va dur a terme l'ajuntament d'Alaró, Bernat Palou, natural del lloc d'Orient, habitador d'Alaró, contà que un dia, estant a Son Terrassa a Orient, va veure un home que pujava cap a la plana d'en Garau i duia un animal fermat, aleshores en Palou el seguí i el cridà, però l'home en lloc d'aturar-se encara va córrer més, i com que li duia avantatge li fugí. Després es va adonar que li havien robat un segall negre. Ponç Pisà, lloctinent d'Alaró, havia sentit dir que un fill de n'Antoni Mora se'n dugué un segall d'Orient i que en Bernat Cabot de Son Terrassa el perseguí i no el pogué atènyer. Aquesta notícia ens fa a saber que n'Antoni Mora, en les seves activitats delictives, comptava amb l'ajut dels fills. El negoci de les cabres era per a ells una activitat familiar.

Guillem Guardiola, fill d'Antoni, lloctinent de batle, natural d'Alaró, citat mitjançant el saig Sebastià Sanoguera, digué que quan aportaven la persona d'Antoni Mora «Mag Janet» a la presó de Ciutat, i eren fora de la vila d'Alaró els sortí la muller i els infants menuts d'Antoni Mora «Mag Janet» i els digué per amor de déu que ells se'n duïen el seu espòs i se l'endurien fora de Mallorca amb els seus fills, i en Guardiola li digué que no tremolàs perquè ell per ventura seria al cel abans que tots ells. Ella els digué que el seu fill no era el que havia intentat rompre les portes de la presó i que ella sabia qui ho havia fet. El text és de difícil lectura, però sembla que un fill de n'Antoni Mora «Mag Janet», potser estant pres son pare a Alaró, va intentar rompre les portes de la presó. L'acció desesperada de l'esposa de n'Antoni Mora seria el resultat de la situació en què es col·locava ella i la seva família, amb el marit traslladat a la presó de Ciutat i un fill (o fills, ja que ella parla en plural) que hi podia anar darrera, després de protagonitzar un altercat a la presó. L'aparició de la dona, voltada dels seus infants menuts, sortint al pas de la comitiva que conduïa el pres a Ciutat, no va commoure, però, Guillem Guardiola.

Josep Guardiola, traginer, fill de Josep, natural d'Alaró, va dir que n'Antoni Mora «Maganet» havia robat més animals que no n'hi havia a Son Sales, i que des que era casat era un lladre de bestiar, que se'n duia les cabres devers Campanet i Búger i allà les lliurava a una persona que les venia a la part d'Alcúdia, i ell tornava amb una nova guarda i la venia a Ciutat i als carnisers dels pobles més avinents, i això ho sabia d'haver-ho sentit dir en conversacions, però no d'una persona o altra, sinó que a Alaró tot era una veu que era un lladre. En Mora, si qualcú volia carn la hi donava més barata i molts de dies matava animals i en venia la carn. Guardiola digué que la muller de n'Antoni Mora quan mataven qualque cabra o segall, que era molts de dies, si volien carn la donava a millor preu. Contà que un tal Josep Jordà, arrendador del Rafalet, feia cosa de dos o tres anys va anar a Alaró i li digué que el dit Antoni Mora «Maganet» entre veus i vegades li havia robat més de quaranta cabres i havia anat a Alaró per veure si les trobava. De manera dissimulada en Jordà anà on tenia en «Maganet» la guarda de cabres i n'hi trobà de seves amb el seu senyal, però en Guardiola no sabia si en «Maganet» les pagà o si les tornà.

Joan Sampol «del Verger», fill de Pere, natural d'Alaró, testimoni citat per mitjà de Sebastià Sanoguera, «missatge de nostra cort» (és a dir: el saig d'Alaró), després de jurar davant déu i els quatre sants i sgrats evangelis, digué que la fama pública de n'Antoni Mora «Maganet» era de ser un lladre, i que robava bestiar a una part i el duia a vendre a una altra, i que en una ocasió se trobava malalt i un pastor de Lluçmajor, que guardava bestiar al Verger, va anar a veure'l i s'hi acostà per veure si tenia una ovella seva, però no en conegué cap.

En Jaume Genovard declarà que tenia una rota sembrada a l'Estret i l'esmentat Mora li posà la seva guarda dins el sembrat i a pedrades li va fer deixar el bestiar. Un altre dia, Joan Genovard, germà seu, trobà la guarda de les cabres dins una peça de terra dita la Coma i les menà en el corral. Segons ell, és cosa pública que en «Maganet», amb els seus robatoris, tenia una bona guarda de cabres de devers Sant Jordi, de Pontiró, de Xorrigo i de la possessió dita el Rafalet.

3. ELS PASTORS.

3.1. Els pastors.

Al llarg de l'acta compareixen diversos pastors per tal de veure si hi ha cap cabra seva a la guarda que el batle havia arreplegat a Coanegra i que ara tenia tancada en el corral públic.

Francesc Puigserver, de la vila d'Algaida, habitador a la possessió de Son Ferrer, terme de Sant Jordi, comparegué el 28 de novembre de 1730, i després de mirar la guarda que es trobava a la Cúria Reial de Santa Maria digué que no n'hi havia cap de seva.

Josep Canyelles comparegué el 30 de novembre, amb Miquel Planes, el seu cabrer, del terme de Montuïri, habitants a la possessió de Son Sunyer, del terme de Ciutat i lloc de Sant Jordi, que digueren que a la guarda que havien vist i reconegut n'hi havia 5 de seves «que diuen haver-les robades de la sua guarda que tenien en el pinar de Son Sant Joan, terme de Sant Jordi.»

Miquel Oliver, comparegué l'1 de desembre, era del terme de Ciutat, habitador en la possessió Son Cili del lloc de Sant Jordi, i digué que n'hi havia dues de seves, «les quals robaren de la seva guarda devers el dia de Sant Bartomeu.»

Agustí Palou, comparegué el 3 de desembre, era habitador i natural de la vila de Bunyola, de la guarda que li mostraren reconegué una cabra seva i digué que li robaren de la seva guarda «i amb el pèl i senyal que és el que acostuma fer», però que estava bessenyada.

Miquel Roca, el 3 de desembre, comparegué amb Llorenç Ribot, el seu cabrer, habitants de la possessió de Son Orlandis del terme de Ciutat i lloc de Sant Jordi, i digueren que d'un any en aquesta part els faltaven de la seva guarda deu bèsties cabrunes, i de la guarda que els mostraren n'hi havia dues de seves, ja que les coneixien molt bé pel pèl i senyal, encara que bessenyades.

Joan Sastre «Catalinet», d'Alaró, comparegué el 3 de desembre, i digué que n'hi havia una de seva que tenia de barquera a la guarda d'Antoni Mora «Maganet», que és de pel carda, escapçada i fesa a l'orella dreta i a l'orella esquerra, que són els senyals que li va fer quan la posà a la referida guarda.

Francina Reiners, muller de Joan Campins, d'Alaró, comparegué el 3 de desembre i digué que a la guarda hi havia dues cabres seves, mare i filla, totes

dues sulles i de pèl roig, la mare té per senyal les dues orelles escapçades i sense cap altre senyal, i l'altra que és filla seva i més jove, sense cap altre senyal. Les hi havia deixades per barquera.

Llorenç Riera, del lloc de Coanegra, en reconegué una de seva, la qual és voltarenya, blanca i negra, la qual s'era mesclada amb la guarda d'Antoni Mora «Maganet» en ocasió que el batle li feu aprehensió de la dita guarda, estant brostejant en una garriga veïna de la seva. Per senyals té l'orella esquerra escapçada i a l'orella dreta una osca davant i sens cap altra senyal.

Mateu Salom, de la vila d'Alaró, carnisser i pastor d'ovelles, comparegué el 4 de desembre, digué que n'hi havia tres de seves i un segall encara que fa tres anys que les guardava Antoni Mora «Maganet», pagant-li el treball. Una de les cabres és estelada, banya baixa, banyuda i piga, pèl ros, sens cap altre senyal. L'altra pèl roig amb una guinxa a l'orella i a l'altra orella una osca i mossegada de ca, i l'altra de pèl negre amb una orella escapçada i mossegada de ca i sens cap altre senyal, i el segall també pèl negre, pic i estelat, amb una osca a una orella i sens cap altre senyal. Una altra cabra seva fou arplegada el 15 de gener de 1731, que Jaume Salom, de Santa Maria, digué que coneixia molt bé, encara que menàs dos cabrits mamant, i digué que era de Mateu Salom d'Alaró i era cellarda pèl roig, banyuda i barbuda, i sens cap senyal d'orella.

Pere Sastre, criat de Don Ramon Vilallonga, el 4 de desembre digué que n'hi havia una de pèl negre que tenia dues escapçades, una a cada orella, el mateix senyal que acostuma fer Don Ramon Vilallonga «pel que judica ser robades.»

Antoni Mora, fill de Joan, de la vila d'Alaró i pastor d'ovelles, comparegué el 12 de desembre i digué que n'hi havia dues que eren segalles seves, les quals li guardava Antoni Mora, son cosí, la una és de pèl carda, amb una escapçada a l'orella dreta i una osca davant cada orella i a l'orella esquerra una guinxa darrera, i l'altra cellarda pèl roig i amb els mateixos senyals.

Vicenç Reus, d'Alaró, digué que una cabra era seva i que la tenia de barquera a la guarda d'Antoni Mora «Maganet» per senyal diu que és de pèl piga, espenada a l'orella dreta.

Vicenç Bordoi, d'Alaró, el 13 de desembre digué que hi havia una cabra seva amb un cabrit. La hi havia deixat per barquera. La cabra era de pèl roig i duia l'orella dreta xapada i escapçada.

3.2. Actitud dels pastors davant la captura d'Antoni Mora «Maganet».

A les actes es detecta un intent de defensa o, si més no, de justificació d'Antoni Mora «Maganet». Els pastors alaroners confessen que les cabres de la seva propietat presents a la guarda d'en «Maganet» hi són perquè ells les hi han deixades com a barquera. De ser vera aquesta confessió, estaríem davant una guarda de cabres que tendria un triple origen: cabres robades, cabres cedides en barquera i cabres propietat d'Antoni Mora.

Joan Sastre «Catalinet», d'Alaró, digué que hi havia una cabra seva que tenia de barquera amb la guarda d'Antoni Mora «Maganet», per tant l'alliberà d'acusació. Els «Catalinet», com els «Maganet» eren una altra important família de pastors alaroners. El seu pare, també de nom Joan Sastre, havia estat arrendador el 1712 i 1713 de les pastures de les comunes del Puig i de la Mola d'Alaró (AMA. Llibre de Memòries de la Vila d'Alaró des de 1710. 15). La seva declaració tant podria ser certa, com tenir la intenció de no convertir-se en enemic de l'acusat i la seva família.

Llorenç Riera, del lloc de Coanegra, digué que una cabra seva s'hi havia barrejat quan la guarda d'en «Maganet» brostejava en una garriga veïna de la seva. En aquest cas, la declaració podria tenir altres motius. Un Llorenç Riera, el 1721, tenia casa i clos a Alaró (AMA. Relació de béns de 1721. 2359). Tot fa pensar que el Llorenç Riera del document era alaroner, com altres habitants de Coanegra ho eren sovint, ja que l'extrem nord d'aquesta vall és més a prop de la vila d'Alaró que no de la de Santa Maria. Podria ser que la guarda d'en «Maganet» pasturàs a la mateixa garriga d'en Riera, amb permís seu, la qual cosa el convertiria en un còmplice d'en «Maganet».

Mateu Salom, de la vila d'Alaró, carnisser i pastor d'ovelles, digué que hi havia tres cabres seves i un segall que feia tres anys que les guardava Antoni Mora «Maganet», pagant-li el treball. La família de Mateu Salom administrava la carnisseria d'Alaró des de finals del segle XVII, però s'havia vist immersa en enfrontaments que havien duit a mals resultats. Tant és així que el 24 de juny de 1716 mataren d'una arcabussada el carnisser Antoni Salom, fill de Joan Baptista Salom i de Magdalena Reiners, de Binissalem i habitants a Alaró (ADM. Llibre de Morts d'Alaró 1711-1731). És comprensible que Mateu Salom, fill o nebot del mort, volgués evitar certes complicacions i tractàs de desvincular-se d'una acusació

que, vista l'actuació violenta del fill d'Antoni Mora a la presó d'Alaró, podria tenir conseqüències perilloses. No podem descartar, tampoc, que el carnisser no despatxàs carn procedent de la guarda d'en «Maganet».

Antoni Mora, fill de Joan, de la vila d'Alaró i pastor d'ovelles, digué que n'hi havia dues que eren segalles seves, les quals li guardava Antoni Mora, cosí seu. Antoni Mora no podia acusar el seu parent.

Vicenç Reus, d'Alaró, digué que una cabra era seva i que la tenia de barquera a la guarda d'Antoni Mora «Maganet». Vicenç Reus «de sa Molinera» o «de sa Font» morí el 13 de febrer de 1740 (ADM. Llibre de Morts d'Alaró 1731-1755). Si la cabra la tenia per barquera o l'havia robada, no ho sabrem amb certesa. Vicenç Reus tampoc no volia acusar en «Maganet».

4. ELS TESTIMONIS I ELS FIADORS.

Abans de lliurar les cabres als qui les reclamaven, era necessari comptar amb dos testimonis que les reconeguessin i un fiador que constituís una fiança. El 9 de desembre Bartomeu Reus d'Alaró va fer fiança i es va lliurar la cabra amb el seu cabrit, segall i segalla. A Joan Sastre «Catalinet» i Andreu Vidal «Beia», d'Alaró, els mostraren tres cabres i un segall que digueren que eren de Mateu Salom, que coneixien molt bé amb el pèl i senyal. El mateix dia mestre Joan Coll, fuster, constituí fiança a Mateu Salom, i es comprometé a lliurar i respondre de les tres cabres i segall, sempre i quan fossin demanades per la règia cúria, lliurant-les a Mateu Salom.

El dia 10, Andreu Vidal i Mateu Salom, de la vila d'Alaró, digueren que la cabra que els mostraven era de Joan Sastre «Catalinet» que coneixien molt bé amb pèl i senyals i que per molt de temps guardava Antoni Mora «Maganet». El mateix dia Joan Coll, fuster, constituí fiança a Joan Sastre «Catalinet», lliurant-li la cabra i es comprometé a respondre d'ella sempre que fos reclamada per la règia cort criminal. I tot d'una la cabra es lliurà a Joan Sastre. El dia 12, Rafel Campins i Jaume Simonet, d'Alaró, diuen que les dues cabres que els mostren són pròpies de Francina Reiners, muller de Joan Campins, de la vila d'Alaró, que les tenia per barquera a la guarda d'Antoni Mora «Maganet», les quals diuen conèixer molt bé per haver-les vistes moltes vegades a casa seva. El mateix dia Antoni Aulet «Sales», constitueix fiança a Francina Reiners, lliurant-li les dues cabres i s'obliga

a respondre d'elles. Per ordre de Don Fernando Chacón del mateix dia 12 el batle lliura les dues cabres a Francina Reiners,

El 12 de desembre Miquel Vilallonga i Vicenç Reus d'Alaró diuen que coneixen molt bé dos segalls que els mostren i són els que Antoni Mora «Maganet» guardava d'Antoni Mora, fill de Joan, son cosí, i sempre són estades del dit Antoni Mora. I, en presència de l'honor Miquel Far, batle reial, de Comanegra, terme d'aquesta vila, constitueixen fiança i lliuren els segalls a Antoni Mora. El mateix dia Antoni Mora, fill de Joan, i Miquel Vilallonga, de la vila d'Alaró, diuen que la cabra que els mostren és la mateixa que Vicenç Reus tenia per barquera a la guarda d'Antoni Mora «Maganet». Bartomeu Picornell, moliner, constitueix fiança a Vicenç Reus per la cabra.

Mateu Salom i Joan Sastre «Catalinet» el 13 de desembre diuen que la cabra que els mostren és de Vicenç Bordoi d'Alaró, diuen que la coneixen i que la guardava Antoni Mora «Maganet». Salvador Canyelles constitueix fiança a Vicenç Bordoi. El 17 de gener de 1731 Bernat Mateu constituí fiança a favor de Mateu Salom, lliurant una cabra i dos cabrits a Mateu Salom.

4. La guarda.

D'ordre del Senyor Fernando Chacón del 13 de gener de 1731 comparegué Joan Canyelles «Gramanera» de la parròquia de Marratxí i Bartomeu Sastre del lloc de Santa Eugènia, terme de Santa Maria, pastors o cabrers, tots persones intel·ligents, per efecte de visurar de pèl i senyals la guarda de cabres d'Antoni Mora «Maganet» que restava un cop s'havien retirat les que eren d'altres pastors, i després de prestar jurament a mà i poder de l'honor batle reial, diuen que la guarda de cabres és de pèl i senyal següent: vint-i-set bèsties de cabrum de diferents pèls però totes d'un senyal que se'n diu besconça a l'orella dreta darrera i oreneta a l'orella esquerra i guinxa darrera. De les quals 27 bèsties n'hi ha 4 de pèl cellardes, dues de les quals de pèl roig i dues pèl fosc; de les dues de pèl roig n'hi ha una mamelluda; dues pigues pèl roig, dues pèl fosc, una pèl canolla; una voltarenya negra; tres cellardes, de les quals tres, n'hi ha dues pèl negre i les altres pèl ros; dues pèl negre; una pèl carda; una pèl boscana llistonada; dues pigues, una de les dues pèl blanc i l'altre pèl ros; dues pèl roig; quatre pèl ros de les quals n'hi ha dues estelades.

La descripció individual de les cabres és la següent:

Més altra orella dreta fesa i escapçada i a l'orella esquerra oreneta i guinxa darrera.

Més altra també pèl roig, ventre negre i a l'orella dreta espenada davant, i a l'orella esquerra guinxa darrera.

Més altra pèl roig, ventre negre, amb besconça darrera l'orella dreta i a l'orella esquerra oreneta i guinxa darrera.

Més altra pèl cellarda, negre, amb besconça a l'orella dreta darrera i a l'orella esquerra guinxa darrera oreneta.

Més altra cabra cellarda negra amb els senyals següents: besconça darrera a l'orella dreta i a l'orella esquerra oreneta i guinxa darrera.

Més altra pèl carda amb oreneta a l'orella dreta i dues osques darrera i a l'orella esquerra guinxa darrera.

Més altra pèl ros, ventre negre, i sulla amb besconça a ...

Un boc de llavor, pic i pèl negre i estelat.

Una cabra pèl roig barbuda.

Més altra cabra pèl ros estelada i ventre negre amb els senyals següents, a l'orella dreta esborrossonada i a l'orella esquerra oreneta i guinxa darrera i osca darrera baix la guinxa.

Més altra pèl cellarda negra amb oreneta a l'orella dreta i guinxa darrera i a l'orella esquerra guinxa darrera.

Més altra pèl cellarda negra, amb fesa a l'orella esquerra i guinxa darrera i bescuña a darrera l'orella dreta.

Més altra pèl roig ventre negre amb els senyals següents, a l'orella dreta fesa i escapçada i a l'orella esquerra oreneta i guinxa darrera.

Més altra també pèl roig ventre negra i a l'orella dreta espenada davant i a l'orella esquerra guinxa darrera,

Més altra pèl roig ventre negra amb bescuña darrera l'orella.

A l'orella dreta darrera i osca, i a l'orella esquerra oreneta i guinxa darrera.

Més altra cabra voltarenya pèl negra amb osca davant a l'orella dreta i a l'orella dreta escapçada

Més altra voltarenya rotja amb bescuña a l'orella dreta i oreneta a l'orella esquerra i guinxa darrera.

Més altra pèl carda amb bescuña darrera a l'orella dreta i espenada davant a l'orella esquerra i guinxa darrera.

Més altra pèl rotja amb bescuña darrere a l'orella dreta, i a l'orella esquerra oreneta i guinxa darrera.

Més altra cellarda pèl ros amb bescuña a l'orella dreta darrera i a l'orella esquerra oreneta i guinxa darrera.

Més altra pèl llubí amb bescuña darrera a l'orella dreta i osca també darrera i a l'orella esquerra oreneta i guinxa.

Més altra pèl roig ventre negra amb oreneta a l'orella dreta i bescuña davant a l'orella esquerra.

Més un boc primaló pèl fosc i banyut amb bescunça a l'orella dreta darrera i a l'orella esquerra oreneta i guinxa.

Més altra pèl carda amb bescunça a l'orella dreta i a l'orella esquerra oreneta i guinxa darrera.

Les cabres arreplegades el 15 de gener de 1731 tenien els següents senyals:

La una és cellarda pèl negra i bescunça a l'orella dreta i oreneta a l'orella esquerra i guinxa darrera.

L'altra, oreneta a l'orella dreta i osca darrera i a l'orella esquerra guinxa darrera.

L'altra cellarda piga rotja amb bescunça davant a l'orella dreta i a l'orella esquerra oreneta i guinxa darrera.

L'altra pèl ros amb bescunça darrera a l'orella dreta darrera, i a l'orella esquerra oreneta i guinxa darrera.

I l'altra cellarda pèl rotja banyuda i barbuda però sens cap senyal d'orella.

I els vuit cabrits mamant sens cap senyal.

Una cabra de pèl roja, cellarda, banyuda, barbuda i sense cap senyal d'orella.

5. ELS SENYALS.

Com veiem la descripció dels animals es basa en dos factors bàsics: el color del pèl i els senyals que duen marcats a les orelles, encara que es poden indicar altres aspectes referits a les banyes, les mamelles o altres marques al cos. Pel que fa als senyals se'n relacionen els següents:

Bescunça (27). Escapçada diagonal d'una orella, que serveix de senyal d'un cap de bestiar de llana per tal de conèixer el seu propietari o la seva procedència (Mancor, Migjorn Gran). (DCVB) *Escunça*: escapçada l'orella en *escunça*, amb biaix, obliquament (Pollença) (VBC 445). Segons Coromines ve de *bescunça/biscunça* «biaix, inclinació» (DECLLC, I, 43).

Bescunça davant.

Bescunça darrera.

Esborrossonada (1). *Esborrossonar*: Espanyar, fer malbé; desbaratar una cosa combinada (Mall.); cast. *estropear, desbaratar* (DCVB).

Escapçada (8). Senyal que es fa a les ovelles i cabres, consistent en un tall recte a l'extrem de l'orella (or., occ., bal.) (DCVB). El cap de l'orella tallat, *escapçada* l'orella. Aquest signe se subdivideix en tres: *escapçada regular, escapçada grossa i escapçada petita* (Manacor) (VBC 445). Tall recte a l'extrem de l'orella (SB 36).

Espenada (4). Senyal que es fa a les ovelles, consistent en un tall que els lleva un bocí lateral de l'orella (Mall.) (DCVB). Tall fet en angle recte, des de la punta de l'orella (SB 36). Deu ser un derivat de la forma antiga *pena* «penya». Espanyar «estimbar» cast. *despeñar*. I d'aquí a «malmetre, fer malbé» (DECLLC, III, 630).

Espenada davant.

Fesa (4). Tall llarguer i estret que es fa a l'orella d'un cap de bestiar, especialment ovelles i cabres, com a senyal per a conèixer de quin propietari són (Mall., Men.) (DCVB). Un tall de dos dits en el cap de l'orella (VBC 445). Incisió estreta, efectuada des de la punta de les orelles, en direcció al coll de l'animal (SB 36).

Guinxa (2). Senyal que es fa a les orelles dels caps de bestiar, consistent en una osca en angle molt agut a un costat de l'orella (Mall., Men.) (DCVB). Una *osca* en angle molt agut que fan a l'orella de la cabra (Manacor) (VBC 445). Segons Coromines és variant de *ganxa* (DECLLC, IV, 346-347).

Guinxa darrera.

Mossegada de ca (2).

Oreneta (27). Una mitja lluna tallada a un costat de l'orella (Manacor) (VBC 445). Senyal que es fa a l'orella dels caps de bestiar de llana, consistent en un tall angulós de tal forma que l'extrem de l'orella queda amb dues puntes (Mall., Men.) (DCVB). Deu venir per la semblança de les dues puntes amb les ales de l'oreneteta. És curiós que no s'utilitzi la forma mallorquina comuna *oronella/norella*, cosa que n'indica el seu caràcter antic, expressiu d'una fase anterior de l'idioma.

Osca (9). Senyal que es fa a una ovella, consistent en un tall en angle recte a un costat de l'orella (Ribagorça, Lluçanès, Mall., Men.) (DCVB). Una osca en angle recte que fan a un costat de l'orella (Manacor) (VBC 445).

Osca darrera.

Osca darrera baix la guinxa.

Osca davant.

Xapada o orella xapada (1).

6. CARACTERÍSTIQUES DE LES CABRES

6.1. El noms dels animals.

- **Cabrit.** Nadó de la cabra des que neix fins que el desmamen (al mig any o un poc més); cast. cabrito (DCVB).
- **Segall.** Nadó de la cabra ja desmamat però que no ha acabat la seva creixença; cast. chivo, segallo (DCVB).
- **Primal.** Fill de l'ovella o de la cabra des que ha complert un any fins que en té dos o prop de tres (DCVB).
- **Boc.** Mascle de la cabra; cast. macho cabrío (DCVB).
- **Boc primaló.** És el segall que té entorn de dos anys. Segons Alcover, un primaló és «el mateix que segall, cabrit que corre dos anys (Santanyí).» (VBC).
- **Boc de llavor.** Mascle destinat a la reproducció. (DCVB).
- **Cabra.** Femella adulta.

6.2. Classes de cabres.

- **Estelada** (2). la que té una taca blanca damunt el front o la cara (or., occ., mall.) (DCVB).
- **Banya baixa** (1). Podria referir-se a la cabra que té les banyes girades per avall. Cabra banialta (Morella): la que té les banyes girades cap amunt. Cabra banabaixa (Pont de S.) o cabra catxa (Priorat, Calaceit, Gandesa) o cabra banicatxa (Morella): la que té les banyes girades cap avall (DCVB). No apareix al VBC.
- **Banyuda** (3). Cabra banyeguda: la que té les banyes grosses (Cat.) (DCVB). Que té banyes; la muntanyera en sol tenir (Mallorca, Rocabruna, Penedès, Ribera del Sió i del Llobregós, Rosselló, Aitona, Sort, Bagà, Menorca) (VBC. 268).
- **Barbuda** (4). Que du barbó, pilot de pel llargarut que penja de la barra (Mallorca, Rocabruna) (VBC. 269).

- **Cellarda** (4). Cabra sellarda: la que és negra però té la panxa rossa (Calaceit). (DCVB). De pel negre, faldes roges i cara de tigre (Santanyí). (VBC 282). Cara de tigre: de pel mestallat de negre i blanc o vermell i blanc (Santanyí) (VBC 275).
- **Cellarda negra** (3). Cabra cellarda de color negre.
- **Cellarda piga rotja** (1). Cabra cellarda amb pigues o clapes roges.
- **Llistonada** (1). cabra llistonada (Mallorca): la que té ratlles blanques o de color diferent de la resta del cos (DCVB). Que el pel li fa capes llargueres de diferents tons i colors. Es raça mallorquina (Santanyí) (VBC 274).
- **Mamelluda** (1). cabra mamelluda (Llucena, Mallorca): la que té mamellons o barballeres (DCVB). Que té el braguer molt ample de baix (Tarragona); que té unes bones mamelles i també que li pengen dos mamellons en el coll (Mallorca); la cabra muntanyera no sol ésser mamelluda (Mallorca) (VBC. 272).
- **Piga o pigada** (2). Cabra pigada (Ribagorça) o clapada (Ribagorça, Mallorca) o platxada (Calaceit) o virada (Tarr.) o florejada (Sanet): la que té clapes de diferent color. Piga: Taca petita que surt a la pell; cast. peca. (DCVB).
- **Piga roja** (1). La cabra que té clapes de color roig.
- **Sulla** (2). cabra sulla (bal.): la que no té banyes (DCVB). Paraula pròpia de Mallorca i Menorca, ja que a la resta del domini català predomina la forma cabra motxa.
- **Ventre negre** (5). Cabra que té el ventre de color negre.
- **Voltarenya** (3). Cabra bolterenyà, la que és clapada de blanc, gris i negre (Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera). Però Marià Villangómez, en una comunicació a Joan Coromines, es referí a un *moltó* o una *ovella bolterenyà* que «són els que tenen les banyes molt poc desenrotllades, només uns bonys o principis de banyes» (DECLLC, II, 76). No surt al VBC.
- **Voltarenya blanca i negra** (1). D'acord amb l'accepció recollida a Eivissa per Villangómez, seria una cabra amb les banyes poc desenvolupades i de color blanc i negre.
- **Voltarenya negra** (1). Cabra amb les banyes poc desenvolupades i de color negre.
- **Voltarenya roja** (1). Cabra amb les banyes poc desenvolupades i de color roig.

6.3. El pèl de les cabres.

- **Pèl blanc** (1). Cabra amb el pelatge de color blanc.
- **Pèl boscà llistonat** (1). Cabra de morros i orelles grisos i la resta roja (Mall.) (DCVB). Cabra boscana: cabra de morros grisos i orellam gris i la resta roig (Mallorca). (VBC).
- **Pèl canolla (canoll)** (1). «Una gonella de dona de drap morat ab managues ab portapisa entorn seu de burell canoll», doc. a. 1491 (arx. de Vic) (DCVB). No apareix al VBC. Podria tenir relació amb els mots cana «cabell blanc» i canut o canós «amb cabells blancs».
- **Pèl carda (card)** (5). Cabra grisa de pèl (Manacor)(DCVB).
- **Pèl cellard** (11). De pel negre, faldes roges i cara de tigre (Santanyí). (VBC 282)
- **Pèl fosc** (5). Amb pèl que té tendència a negre; que és menys lluminós que un altre amb el qual es compara; cast. *Obscuro* (DCVB).
- **Pèl negre** (6). Cabra amb pèl de color negre.
- **Pèl llobí** (1). Llobí: De pèl mestallat de negre i blanc o de vermell i blanc; es diu especialment del bestiar cabrum (Mall., Men.): «Cabra llobina»; «Crestat llobí» (DCVB). Llobina: de pel mestallat de negre i blanc o de vermell i blanc (Manacor i Santanyí) (VBC). Coromines: «per la contalla folklòrica del llop que per força s'aparia amb una cabra, que certs pastors han atribuït al color barrejat amb què neixen alguns caps.» (DCELLC, V, 256).
- **Pèl pic** (2). Pic: Punt, senyal petit i rodonenc com si fos produït per un instrument punxagut; cast. *punto, mota*, (DCVB). Pic i piga: Taqueta minúscula a la pell de les persones o els animals (DCELLC, VI, 532). Cal tenir en compte l'adjectiu antic *pic* en el sentit de «color blanc i negre» (DCELLC, VI, 531). Pèl pic podria significar, doncs, «de pèl de color blanc i negre», o més aviat «de pèl blanc amb pics negres». No apareix al VBC.
- **Pèl ros** (7). (Pèl o cabell) de color entre el castany clar i el groc d'or (DCVB).
- **Pèl roig** (11). Vermell amb tendència a groc o a color d'argila (or., bal.) (DCVB).

7. CONCLUSIONS.

a) La ramaderia caprina a principis del XVIII.

Del document se'n dedueix que la ramaderia caprina tenia una important implantació a l'illa de Mallorca i que existia un consum habitual de carn de cabra i segall. A certes possessions hi havia un cabrer, ja que la ramaderia caprina solia anar barrejada amb l'ovina, però també hi havia pastors especialitzats en manejar guardes de cabres, en especial, als llocs més favorables al seu pasturatge (pinars, garrigues i marines). Les cabres d'en «Maganet» foren capturades a una garriga, a la vall de Coanegra, un senyal de pasturatge a zones forestals i arbustives, per bé que hi havia clapes importants d'olivar. Els robatoris a la zona de Sant Jordi fan pensar en l'ús de les cabres per manejar zones dels pinars, marines i herbassars propers al Prat.

b) Els robatoris i la delinqüència.

El cas de n'Antoni Mora «Maganet» mostra l'existència d'un comerç d'animals robats relativament important, amb la participació de pastors locals. El succés l'hem de situar en el context de l'ocupació borbònica del Regne de Mallorca i les seves conseqüències econòmiques i socials, que en especial gravitaren sobre els sectors populars.

De tota manera els robatoris d'animals venien d'antic. El 4 d'agost de 1712 Miquel Amer, notari, batle reial de la vila d'Inca, comunicà al batle d'Alaró que el mateix dia s'havia aportat pres a la presó d'Inca la persona de Pere Sastre «Bonal», natural de Castell Llubí emperò habitador d'Alaró, al qual s'havia empresonat a instància d'Antoni Mora «Maganet», fill de Joan, arrendador del bestiar de Son Sales, en haver-lo trobat amb sis ovelles robades del dit lloc, per la qual cosa li demanà que es constituís a la casa de Pere Sastre «Bonal» o de Joana Rosselló «Panerera», sa muller, per segrestar tots els seus béns (AMA.

Correspondència. 1323). Una persona de nom Pere Sastre va ser desterrada a Barcelona l'abril de 1713. No sabem, però, si era en «Bonal» (PASCUAL, 2010, 149). En el document analitzat torna aparèixer un Pere Sastre, criat de Don Ramon Vilallonga, que troba a la guarda d'en «Maganet» una cabra que creu que és robada. Crec que aquest Antoni Mora «Maganet», arrendador del bestiar de Son Sales, podria ser el pare o un oncle de n'Antoni Mora «Maganet» del nostre document.

Trobam exemples de robatoris de bestiar ben organitzats, com és el cas de Miquel Onofre i els seus companys, a la zona de Selva i Campanet. El 22 d'abril de 1727 el capturaren a Selva, a Miquel Onofre, que havia robat anyells amb un altre company que fugí (AMC. Llibre de pòlisses. 1723). En temps d'escassetats i de males collites la pràctica de robar animals s'incrementava.

c) La raça de les cabres.

L'aspecte racial del bestiar cabrum no es defineix amb precisió, sols s'apunta una mica. Les característiques de les cabres descrites indiquen la presència d'animals barrejats, però amb elements que apunten trets de la raça de cabra mallorquina. Els animals, a tall d'exemple, tenen banyes i la raça mallorquina en té sempre. Altres aspectes són l'existència de barbó, l'abundància del pel roig i la presència de les cabres cellardes. Serien per tant cabres barrejades amb un cert component genètic de la cabra mallorquina orada o muntanyenca.

d) El lèxic.

El document té interès lingüístic. Els noms de les marques identificadores del bestiar expressen un notable arcaisme (espenada, bescunça, oreneta, guinxa) i el mateix les classes de cabres (voltarenya) o els seus pelatges (boscà, card, canoll, llobí, cellard, pic) que assenyalen la fossilització d'aquests mots en un ús especialitzat mentre desapareixien del lèxic general. Cal esmentar les formes *esborrossonada*, *mossegada de ca* i *xapada* o *orella xapada* com senyals identificadors del bestiar abans no documentats. Banya baixa és un tipus de cabra tampoc no esmentat, més enllà de la banabaixa que el DCVB localitza al Pont de Suert. La forma *cabra voltarenya* s'ha considerat exclusiva d'Eivissa, en la forma *boltereny/bolterenya*, ara sabem que el mot era viu a Mallorca. La forma *voltarenya* convida a interpretacions més versemblants que les que havia fet Coromines a partir del nom del voltor. *Cabra pèl canolla* i *cabra pèl pic*, són dos tipus de cabres tampoc no esmentats abans. Mentre els substantius *pic* i la forma germana *piga* han tengut ús general, l'adjectiu *pic* va caure en desús. *Canoll* és esmentat al DCVB, però sense precisar el significat. El text documenta l'ús de la locució «amb pèls i senyals» amb el significat de «conèixer o descriure una cosa amb tots els detalls» que ha perdurat fins avui, però sense record de part dels parlants que es refereix al pèl i els senyals de les orelles dels remugants domèstics.

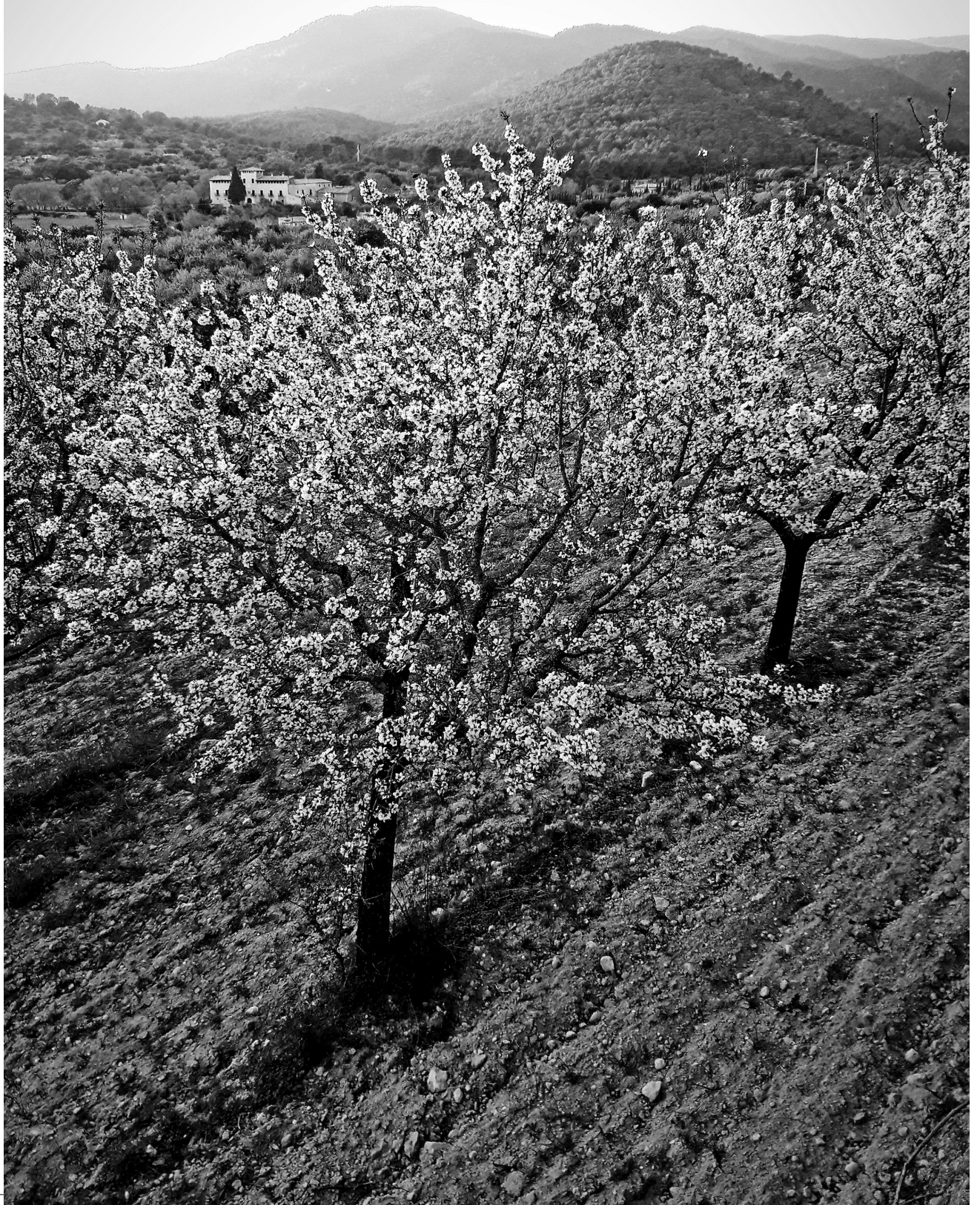
8. REFERÈNCIES.

8.1. FONTS.

- Arxiu Diocesà de Mallorca ADM
- Arxiu Municipal d'Alaró AMA
- Arxiu Municipal de Campanet AMC
- Arxiu del Regne de Mallorca ARM

8.2. BIBLIOGRAFIA.

- Alcover, Antoni Maria (1916). «Vocabulari del bestiar cabrum». *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana* (1a. Època) 235-248; 278-287; 305-317; 343-349. (VBC).
- Alcover, Antoni Maria i Moll, Francesc de B. (1993). *Diccionari català-valencià-balear*. 10 vols., Palma: Editorial Moll. (DCVB).
- Amengual, Guillem Alexandre (2008). «Notes sobre el *Vocabulari del bestiar cabrum* d'Antoni Maria Alcover». *Zeitschrift für Katalanistik* 21, 267–280.
- Clar Monserrat, Joan (1990). «Senyals de bestiar». *Llucmajor de pinte en ample* 100, 35-49. (SB)
- Coromines, Joan (1983-2001). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Curial Edicions Catalanes: Barcelona. (10 v.). (DECLLC).
- Morro Marcé, Mateu (2017). *Aferrats a la terra. Història d'una societat pagesa (Santa Maria del Camí, 1890 – 1936)*. Palma: Lleonard Muntaner Editor.- («L'Arjau»; 50).
- Morro Marcé, Mateu (2021). Mateu Reus «Rotget». *El bandolerisme popular a la Mallorca borbònica*. En curs de publicació.

EVOLUCIÓ AGRÍCOLA I RAMADERA DE SON TORRELLA A TRAVÉS DE LA DOCUMENTACIÓ DELS SEGLES XV A XIX

Gabriel Ordinas i Marcé

RESUM

S'analitza un recull de documentació que s'estén del segle XV al XIX, i que consisteix bàsicament en inventaris i arrendaments de la possessió de Son Torrella, a Santa Maria del Camí, a més de cadastres, amillaments, *apeos*, etc., que ens permeten intuir l'evolució del paisatge agrícola d'aquesta possessió al llarg dels segles.

Es documenten els típics cultius d'una possessió del raiguer com vinya, olivar, cereals, a més de productes d'horta, llegums i arbres fruiters. Pel que fa a la ramaderia, destaca l'omnipresent guarda d'ovelles i l'abundant bestiar de feina, a més de referències a bestiar porcí, boví, caprí i aviram.

PARAULES CLAU

- Agricultura • Ramaderia • Possessió • Evolució • Torrella

INTRODUCCIÓ

Són Torrella és una de les possessions més representatives del Raiguer de Mallorca. Històricament ha estat en mans de famílies tan representatives com els Torrella o els Cotoner i, dins la franja que abraça el nostre estudi, sempre ha tingut una explotació agrícola i ramadera important. La manera més habitual

de conrar la finca era a través d'arrendaments, normalment de nou anys, on s'especificaven tots el pactes que havien d'observar les dues parts, per poder desenvolupar favorablement els diversos cultius de la finca. Aquests documents ens permeten apropar-nos al maneig de la possessió, quins cultius es duïen a terme, quins es potenciaven i quins havien desaparegut. Els arrendaments solen anar acompanyats d'estimacions de grans, llavors i bestiar, i en ocasions especifiquen en quin estat s'entreguen els sementers al nou amo de la finca. De manera esporàdica, Son Torrella es donava a mitges a algun pagès de confiança, com succeïa els anys 1624, 1638 i 1589, quan l'amtger era Gabriel Averçó. Al segle XVIII sabem que s'arrendava pel sistema de dos i terç (1750).

Per altra banda, a través dels inventaris podem observar les eines i estris que hi havia a la possessió en el moment de la mort del propietari, que ens permeten acostar-nos a la vida diària de l'explotació. Finalment, els diversos instruments fiscals de què disposam, tals com *Apeos*, amillaraments o cadastres, ens mostren les valoracions oficials de la possessió i els seus cultius preferents.

Amb totes aquestes informacions hem pogut fer una aproximació històrica a l'evolució agrícola i ramadera de Son Torrella entre els segles XV i XIX.

EL MANEIG DE LA POSSESIÓ.

Tots els arrendaments analitzats especifiquen que la possessió s'havia de conrar o fer conrar a ús i costum de bon conrador, aixermant-la tota cada any i portant-la a tres sementers. El 1624, essent propietària Violant Puigdorfila i Torrella, vídua de Guillem de Puigdorfila, l'amtger Jaume Ferrer, el darrer any del contracte havia de deixar ben guaretat el sementer que toqués i la propietat havia de pagar la tercera part del valor del guaret (AMSM Fons AB). El 1806, el Marquès d'Ariany, Antoni Cotoner arrendava Son Torrella a Antoni Pujol. Segons el contracte d'arrendament cada any s'havia de donar la reia del sembrar, tant si se sembrava com si no, i fer guaretar i binar (llaurar per segona vegada dins el mateix any) el que correspondria ser guaret (ARM P R-956, 105r).

També s'havien de cavar les soques de les oliveres del sementer del sembrat i fer nombrosos formiguers (337 el 1806). A partir de l'any 1856 s'introdu-

eix el fet que l'arrendador havia d'invertir cada any cinquanta lliures mallorquines en millores de comú acord a la finca. També havia de sembrar anualment sis figueres i sis ametllers. Aleshores la marquesa de Vivot, Anna Pax de Boxador arrendava Son Torrella a Llorenç Calafat, juntament amb Xorrigo i Moranta (ARM P S-1958, 443).

Als segles XVI i XVII la possessió es donava a mitges. L'únic document d'amicteria localitzat -datat de l'any 1624- especifica que l'amicter i la propietària s'han de dividir en parts iguals els fruits de la possessió, que en aquella època eren l'oli, les garroves, el blat, la civada, l'ordi, els llegums, el lli i el cànem. La propietària no tenia obligació de posar cap llavor, sinó únicament el delme.

Els arrendaments també preveïen minoracions de la renda en cas de trencada o cremada, (*lo que Déu no permete*) com fou el cas del 23 de setembre de 1806, per una sortida de mare del torrent de Coanegra.

Aquest darrer any, quan s'iniciava el nou arrendament, hi havia 250 carretades de fems acaramullats en tots els femers de Son Torrella. La finca s'entregava de la següent manera: *el sementer del Pla d'en Capó, goretat i binat a excepció de 55 quarterades i el tancat de Son Bugadella que tant solament tenen una reia. La tanca de les cases principals, goretada i binada. El Figueral, el Pla de se Servera, l'Esteió de l'Hostalet i lo hort en que no se fa ortalisa, goretat. Més la tanca de Son Bugadella, goretada i binada.*

Toponímia. La documentació analitzada ens aporta els noms dels diversos sementers de la finca, molts d'ells encara vigents. Els 1806 s'anomenen el Figueral, el pla de la Servera, lo Esteió de l'Hostalet, s'hort Gran, el sementer del pla d'en Capó, el tancat de Son Bugadella, la tanca de les Cases, la tanca de Son Bugadella i el sementer de ses Covetes. L'any 1821 Francisco Cayetano Cotoner arrendava Son Torrella a Amador Calafat. En aquest interessant document apareixen els noms dels sementers dits la Terra Grossa, la Famada, la tanca de la Païssa, l'hort dit de ses Pareres, el sementer dit puig de n'Elena, el serral de s'Hort, sa Galera, les Fontanelles, i l'hort de les Pereres. (ARM P R596, 374r).

La vinya

En època molt primerenca, sabem que l'any 1287 Perpinyà Torrella manifestava que ell i la seva esposa eren residents a Coanegra i que a la seva alqueria hi havia vinya, a més de figueral, jardí i hort.

La primera gran referència al cultiu de la vinya a Son Torrella es remunta al 1457, quan es documenta l'existència d'un cup de 40 somades a l'alqueria de Mn. Nono (AMSM Fons AB). Més d'un segle després, el 1589, amb motiu de la mort de Jaume Arnau de Torrella, la seva vídua fa inventariat les seves pertinences (ARM. Segrests A Peça T-5 núm. 1). A diverses dependències de les cases hi havia les següents existències de diversos tipus de vi:

- *En lo rebost anterior de la botiga del oli: un barralet de prop de mig quarter de vidre sens guarnir, mitx de vinblanc cuit, un barrilet de portar mel de fora del Regne ple de vinblanc amb un quartí.*
- *En el rebost o celleret: deu barrals de vidre guarnit de ses xerpelleres, un dels quals era mixt de vi agre blanch i un altre prop de ple de vin blanc cuit , i els altres eren tots buits, dos carretells de dotze quartes plens de vinagre blanc, dues botes de seixanta quartes buides, un carretell de dotze quartes ple de vinblanc, dos carretells més, un de dotze quartes, i l'altra de quinta plens de vinblanch.*

Al cadastre de 1675 (AMSM 503/2) hi apareix la possessió amb les cases, la tafona i el celler, i 10 anys més tard, es fa un *stim* on Son Torrella es valora en 27.000 lliures i es descriu com possessió i cases de Son Torrella, amb dos molins d'aigua i un molí de vent, i vinya i tots sos arreus i pertinences (ARM D-1254, 1.362V - 1387).

L'any 1719 Maria Cotoner i Gual, germana de Marc Antoni Cotoner ordena fer un inventari dels béns de Son Torrella. Dins el celler de la possessió s'inventariaren: *una bota congrenyada de 25 somades, una bota de mina (maina) y tres carretells vells y espanyats, un feix de dogues velles de carretells, 33 dogues d'olivera entaulades per fer botes que se troben en pati per on se va al Saller, encara que no es fa cap referència a vi o vinya.* (ARM P-6011, 55v).

Entrant ja dins el segle XIX, el 1806 en el rebost a on se tenien les olives salades s'hi estojava mitja bota vinatera amb *son grifo*. També es conservaven encara els jous llargs per llaurar vinya.

Finalment, els anys 1821 i 1856 dins lo estudi de la cuina hi havia un borra-xello de fusta per posar vi.

A través de la narració de Joan Rosselló de Son Fortesa (1992: 101) anomenada «Les trescolades de Son Torrella» sabem que el 1902 encara hi havia vinya a Son Torrella, i quin era l'estat dels cups i la premsa: *«els vells cups de pedra viva de Son Torrella, quadrats y fondos, estan arraconats davall un'ampla porxada, ben resguardats de la tramuntana qui los pega de ple. Tan aviat com s'acaba de vermar, escampen per damunt l'empostissada dels cups qu'han omplit les rapes premsades dels raïms y posen a secar per les voreres els morats esportins de les piles, aleshores buits y estufats. Just davant els cups, dins el mateix porxo, hi ha arrambada a la paret de la dreta la premsa de fust, escara humida y bruta de most y morques, amb el cubellet davall y la casseta dins el cubellet».*

Al llarg dels segles, sembla que també era comuna a les cases Son Torrella la presència d'un alambí de fer aigua de roses. El 1589 ja apareix citat com *Un alambí amb tot son compliment, bo, nou, d'aram*, i el 1719, dins el cuquer hi havia un alambí sense capell de fer aigua de roses. Amb el temps, l'alambí s'abandonà, i el 1856, dins el pastador de les cases hi havia tres peces d'alambí desmuntandes.

CULTIUS ARBORIS

Com és fàcil suposar la gran varietat d'arbres que es cultivaven a Son Torrella, principalment oliveres, garrovers i figueres, a més d'arbres fruiters i algun ametller, configuraven el gruix important de les especificacions dels arrendaments. A més d'aquelles instruccions o pactes que afectaven arbres concrets, principalment a les oliveres, hem localitzat gran quantitat de referències lligades a l'explotació dels arbres de manera genèrica, tant pel que fa a les feines de sembrar, arrabassar, empeltar i etsequellar, com als productes indirectes d'aquestes feines, tals com la llenya, el carbó i la cendra.

L'any 1624 l'amicger tenia l'obligació de fer 20 clots per sembrar arbres on designàs la propietat, que havia de costejar els arbres.

Per altra banda, a tots els documents localitzats del segle XIX la família Cotoner es reservava el dret de sembrar o plantar arbres en el temps oportú i paratges que bé me apareixerà, essent obligació de l'amo el manteniment dels arbres sembrats.

Tampoc podia l'arrendatari tallar arbres ni arrebassar-ne, encara que a les cases hi havia (1806) *un rest d'espart que serveix per tomar algun arbre*. L'arrendador no podia tallar arbres ni mates ni menys arrencar algun arbre, encara que podia fer tallar la llenya necessària per lo abasto de la possessió.

Els empelts també eren competència del senyor, qui pagava el jornal dels empeltadors. L'amo per contra, tenia l'obligació de mantenir-los mentre duràs l'empeltada i, també de proporcionar una bístia per tragar el fang que se necessitarà per fer els empelts (1806).

Una altra tasca molt delicada i que no es deixava totalment en les mans de l'amo de la finca era l'exsecallar. Cada any s'havia de fer exsecallar la meitat d'un dels tres sementers de la finca, començant pel sementer dit de les Covetes (1806).

Els arrendaments especificaven que l'exsecallada s'havia de fer per persones pràctiques, a jornal, i no a escarada, ni molt menys donar-se a carboners per fer carbó, i sense causar cap mal a cap arbre de dita possessió. Les tasques d'exsecallar i arrabassar algun arbre mort produïen gran quantitat de llenya gruixada, que s'emmagatzemava a les cases i, en part s'enviava al senyor pel servei de la seva casa. El 1719 fora de les cases hi havia prop de 15 carretades de llenya per la casa, i el 1856 l'arrendador, que havia d'exsecallar mig sementer cada any, tenia l'obligació anual d'entregar anualment vint-i-quatre carretades de llenya, és a dir, una cada quinze dies.

També dins el segle XIX s'havia de proporcionar al senyor tot el carbó que se necessitarà *per lo abasto de la mia casa*. En el cas que els propietaris i el seu servei fessin estada a les cases, l'amo tenia l'obligació de subministrar a més del carbó, tota la cendra i llenya necessària per las bugades que voldre *se fassen en dit predio de la roba de la mia casa* (1806). *L'arrendatari tenia dret també a tallar la llenya que necessitarà per lo abasto de cuina, forn i formiguers, després de consumida la que se produscan las etsequellades i trencas que acas en el se succeiran.*(1856).

Oliveres. L'explotació de l'olivar era el vertader motor de la possessió. A la tafona es produïa gran quantitat d'oli i, a més, es salaven olives per l'amo i pel senyor. Els diversos arrendaments especificaven les tasques principals que s'havien de dur a terme a l'olivar i com s'havien de fer. S'havien de cavar les soques de les oliveres del sementer del sembrat, i l'exsecallada s'havia de fer per persones pràctiques, a jornal, i no a escarada.

Al segle XVII (1624) l'amtger havia de destinar tres dies a fer empelts d'oliveres amb un empeltador designat per la propietària i pagat per l'amtger.

La rama prima procedent de les exsecallades que no s'empràs a la casa s'havia de cremar sense escaldar els arbres, a fi d'evitar la presència del morbo en dita possessió.

A més de la llenya per la casa, també es guardaven les millors barres i tions, com els quinze tions i barres d'olivera, que hi havia fora de les cases el 1719.

Per altra banda l'arrendatari no podia tenir, ni permetre que altre tengués bestiar cabrum ni boví dins l'olivar, per tal de protegir els arbres del mal que poden fer aquests animals.

Quan es va fer l'Apeo de 1817, a Son Torrella hi havia 25 quarterades d'olivar de 1ª qualitat, valorades en 3.500 lliures, 80 quarterades d'olivar de 2ª qualitat amb garrovers, valorades en 8.850 lliures, i 252 quarterades d'olivar de 3ª qualitat amb garrovers, valorades en 22.750 lliures. És a dir 357 quarterades d'olivar. Cinc dècades més tard, en l'amillament de 1865 (Canyelles, 2002: 196), sols apareixen declarades 212 quarterades d'olivar a Son Torrella.

L'oliva es convertia en oli a la gran tafona de la possessió. Aquesta instal·lació és citada ja en 1457 quan hi havia una tafona amb una biga fornida. El 1589 tenia ja dues bigues amb tots els seus arreus, una caldera d'aram i un trull. L'any 1624 l'amtger rebia la tafona condreta i l'havia de conservar en bon estat, però si es rompia alguna peça, la propietària costejaria el seu adobament.

El 1638 es citen de nou les dues bigues i una caldera gran per fer oli. L'any 1719 la documentació és més explícita, citant les dues bigues condretes, la caldera, dues casses, quatre llums i *tots los dames arreus necessaris i oficines per fer oli*. S'esmenten també dues piles d'esportins, entre usats i vells, dos rutlons, una submola i una cuixera de pedra. També hi havia un om bo per fer una biga de tafona. L'any 1749 a la boval proper a les cases es guardaven dues galteres de poll per biga de tafona i *dos quintars de pedre picada, qui no están acabats*.

Un segle després, amb l'arribada de la família Cotoner, les cases s'engrandiren i la tafona passar a ser una de les poques de Mallorca que arribaren a tenir quatre bigues, juntament amb dos trulls, dues calderes, tres casses i una pala de ferro. També hi havia quatre piles d'esportins amb quatre dotzenes a cada pila, bons i rebedors (1806).

A mitjan segle XIX la tafona mantenia les quatre bigues i els dos trulls, -però

sabem que un tenia tremutja i l'altre no-, les dues calderes, una pala de ferro i dues de les tres casses, a més d'una llosa d'aram i dos llums.

L'any 1929, la tafona encara funcionava. Aquell any, els 24.000 quilograms recol·lectats es convertiren en 4.221 litres. El 1930 fou un dels darrers anys en què es va fer oli a Son Torrella.

Aferrat a la tafona hi havia la botiga de l'oli, lloc on es deixava reposar l'oli i s'estotjava en els safareigs de pedra. L'inventari dels béns d'Agnès Torrella de l'any 1589 dóna tot tipus de detall del què es trobava en la botiga de l'oli: catorze alfàbies de tenir oli, quatre de les quals estaven rompudes, dues grans, plenes d'oli, una mitjancera, plena d'oli, una gran mitja d'oli, dues grans amb un terç d'oli a cada una, una xica, mitja d'oli, una gran, amb un solatge d'oli vell, una altra amb prop d'una mesura d'oli que diuen ser del sen Gabriel Aversó, amitger de casa, i una alfàbia buida.

També hi havia quatre alfàbies de dos quartins de cabuda. Tres d'elles estaven plenes de morques i l'altre era buida. Completaven la relació dues escudelles grans de triar oli de color verd. Fora de la botiga de l'oli, a la cambra dita la sala baixa, s'hi localitzava també una vella mesura de fusta xica, per mesurar oli. Quasi 50 anys després encara hi havia les 14 alfàbies olieres, d'entre 60 i 70 quartans cada una.

El 1719, a l'hora de fer l'arrendament, dins el safareig de la botiga de l'oli hi havia prop de cinc odres d'oli baixer. També hi havia fins a vuit alfàbies olieres, dues grans i sis mitjanceres. Les dues grans estaven plantades, restant una d'elles espanyada. En total, dins les set alfàbies útils s'hi emmagatzemaven 20 odres d'oli. També s'hi trobaven diverses mesures d'oli com una mesura de terra, un embut i un cadaf per embotar. Ja dins el segle XIX, a 1806 sols s'esmenten dins la botiga de l'oli quatre mesures d'oli, tres mesures de terra, un quartà i mitja quarta de terra de mesurar oli, un embut gran, un de petit, i un cadaf, tot de llauna, dos odres buits i quatre llums grossos.

Quinze anys més tard, a més dels instruments i mesures per embotar hi havia vint-i-un esportins nous, nou odres bons i vuit odres desmuntats. A la botiga de l'oli hi restaven dos odres d'oli.

Fora de la tafona i la botiga de l'oli, sols es localitzaven quantitats petites d'oli dins el rebost o celleret (sis alfàbies en 1589), i dins lo estudi de la cuina, on els anys 1821 i 1856 hi havia una alfàbia amb dues quartas d'oli, aproximadament.

Així com hem vist que l'oli es concentrava a la botiga de l'oli, les alfàbies d'olives es trobaven més repartides. Dins el rebost anterior a las botiga de l'oli, el 1589 hi havia una alfàbia de tenir olives, però rompuda. Molt prop d'aquesta estança, en el rebost o celleret hi romanien sis alfàbies d'aproximadament dos quartins. Tres d'elles estaven plenes d'olives.

L'any 1719, dins la cuina de l'amo hi havia dues botes per posar olives, i un segle més tard, el 1806 dins el rebost on es tenen les olives salades hi havia dues botes congrenyades per salar olives, i tres alfàbies mitjanceres amb l'interior envernissat.

Alguns arrendaments de mitjan segle XIX (1821 i 1856) localitzen olives dins l'estudi del moro (una bóta amb quatre quarteres i dues barcelles d'olives verdes salades, i una bóta amb sis quarteres i quatre barcelles d'olives negres salades), els estudis grans (nou almuds d'olives sense salar) i l'estable del mig (una bóta petita amb cinc cercols de ferro per salar olives).

Com no podia ser d'altra manera, el senyor tenia dret a una part de l'oli i de les olives. L'any 1806 l'amo havia d'entregar sis somades d'oli clar i llampant del millor que se fes a la possessió i 4 quarteres d'olives verdes i 4 de negres. El 1821 passaren a ser 12 odres d'oli clar i llampant i 4 quarteres d'olives (2 verdes i 2 negres). Finalment, el 1856, l'arrendador havia d'entregar al senyor anualment vuit odres d'oli, a més de dues quarteres d'olives, una de verdes i una de negres.

Garroves. La importància de les garroves i garrovers dins l'explotació de la possessió de Son Torrella al llarg dels segles XVI a XIX la podem veure a través de les existències de garroves localitzades a les cases a l'hora de començar els arrendaments. Així, el 1589 hi havia 50 quintars a les cases (2.100 kg), però el 1719 eren 334 quintars (poc més 14.000 kg). Al segle XIX, el 1806 n'hi havia 40 quintars (especificant que es tractava de garroves velles, és a dir, de la collita passada) i el 1821 la quantitat pujava fins a 200 quintars. A partir del 1719, el volum de garroves que es collien i estotjaven a les cases feu que la cambra que es destinava a aquesta tasca fos coneguda i documentada com la casa de les garroves. En aquesta dependència, a 1821, també es documenten cinc sàrries i una sola de poll per encambrar las garroves.

Per altra banda, el propietari tenia dret a una part d'aquests quintars de garroves. Així, a l'arrendament signat l'any 1806 l'arrendador havia d'entregar anualment, a riscs i costes seves, cent quintars de garroves en el temps de la collita, quanti-

tat que passà a noranta quintars a l'arrendament de 1856. L'arrendatari també tenia l'obligació de mantenir les mules del cotxo de palla i garroves, quan els propietaris fessin estada a la finca.

Sembla que també s'estrucava garrova, ja que als arrendaments de 1821 i 1856, dins los estudis grans hi havia un garbell de porgar garrovins, i dins les Saletes o la Saleta de damunt sa Botiga de l'Oli hi havia tres barcelles de garrovins.

L'any 1624, entre les obligacions de l'amtger de Son Torrella i havia apoyar (estalonar) els garrovers, i fer tres jornals d'empeltar garrovers. L'empeltador el proporcionava la propietària i l'amtger el pagava i el mantenia.

Com ja hem vist, els garrovers es trobaven mesclats dins l'olivar, encara que sabem que el 1733, Son Torrella de Marc Antoni Cotoner tenia garroveral. A l'Apeo de 1817 constaven 332 quarterades d'olivar amb garrovers. Per altra banda, a l'Amillament de 1865 les quarterades de garrovers eren únicament 80. Així i tot, a finals del segle XIX l'arxiduc lluí Salvador col·loca a Son Torrella entre les tres possessions amb més producció de garrova del terme de Santa Maria (Habsburg i Lorena 2002 V:221).

Ametllers. Els ametllers són arbres que apareixen citat de manera esporàdica als documents analitzats.

Abans del segle XIX hem trobat alguna minsa referència al cultiu dels ametllers a Son Torrella. L'any 1589 es feia inventari dels béns d'Agnés Torrella i Mas, i en la cambra baixa de la possessió de Son Torrella, anomenada encara Coanegra, hi havia un almud de *melles*. El 1719 es feia inventari dels béns de Marc Antoni Cotoner, marquès d'Ariany, i fora de les cases hi havia una soca d'ametller grossa, y dos estalons del mateix ametller.

Segons l'Apeo de 1817, a Son Torrella hi havia ja 12 quarterades de camp de 2ª qualitat amb ametllers, valorats en 3.150 lliures.

L'any 1856 el conrador Llorenç Calafat, arrendador de Son Torrella per nou anys i nou esplets, fèrtils o estèrils, tenia l'obligació de sembrar anualment sis ametllers fent los clots de vuit pams de fondo, i entregar anualment 2 quarteres d'ametlles.

Tarongers. Sabem que el 1806 l'arrendador havia d'entregar anualment, a riscs i costes seves, un paner de taronges de la xina cada dia per tot el temps que duràs la collita.

Quinze anys més tard, dins lo hort Gran de la possessió s'esmenta una zona de tarongers, i la marjadeta dels tarongers. Per altra banda, a mitjan segle XIX, l'arxiduc Lluís Salvador esmenta un hort de tarongers davant les cases, hort que va perdurar fins fa pocs anys.

Figueres. La presència de les figueres a la possessió de Son Torrella es remunta a l'any 1287 quan Perpinyà Torrella manifesta que a la seva alqueria situada a Coanegra hi ha figueral, vinya, jardí i hort.

Un dels sementers de la finca s'ha dit, i encara es diu es Figueral. A 1806, a l'hora d'arrendar la finca es trobava guaretat, i el 1821 l'arrendador tenia l'obligació de deixar-lo sembrat d'ordi.

Però els arrendadors no sols havien de mantenir el figueral existent, sinó que, el 1856 tenien l'obligació de sembrar sis figueres cada any. Per assegurar-se que les feines es feien ben fetes, s'especificava que els clots havien de tenir deu pams de fondo i set d'amplària.

Lògicament el senyor havia de rebre puntualment una part de la producció del figueral, ja fos a través de figues verdes o de figues seques.

Al segle XIX, en temps de figues, l'arrendatari havia de fer arribar al domicili del senyor a *riesgos i costes seves*, dos paners diaris de figues. La precisió en què es feien els contractes ens permet saber almenys dos dels tipus de figueres que hi havia, que passarien per ser les més preuades, ja que dels dos paners diaris, un havia de ser de figues flors, i l'altre de figues agostenques. Com ja hem dit també se secaven figues, i no poques, a jutjar pels quaranta canyissos de secar figues que hi havia entre els arreus de l'era l'any 1806 o els 49 canyissos d'albons que hi havia als Corredors els anys 1821 i 1856. A principis del mes de febrer, també s'havien d'enviar al senyor dos quintars de figues seques (1806), que en 1821 passarien a ser dos covos i un covonet, i en 1856 quedarien en dos covos. Lògicament dins les cases també es localitzaven grans quantitats de figues seques pel consum de la casa. Així, el 1821 dins l'apostento de les faves hi havia quatre covos grans, dos dels quals eren buits, i els altres contenien figues seques.

Segons l'Apeo de 1817, a la possessió de Son Torrella s'hi conraven 4 quarterades de camp de 2ª qualitat amb figueres, tot valorat en 875 lliures.

Pereres. L'any 1821 s'esmenta lo hort de las Pereres.

Noguers. Al segle XIX hi hauria alguns noguers dins la finca. El 1806 les anous recollides s'havien de repartir a parts iguals entre el propietari i l'arrendador. Més endavant es fixà una quantitat anual, xifrada a 1821 en una quartera, i a 1856 en tres barcelles.

Serveres. L'any 1806 s'anomena el pla de la Servera entre els sementers en guaret, i el 1821 el citat pla s'havia de deixar sembrat de faves, a excepció de mitja quarterada que s'havia de sembrar de guixes i lleties. Per altra banda, dins l'hort Gran hi havia tres camades de ciurons a prop de la Servera.

Morers. Sembla que a les cases de Son Torrella hi havia una important activitat de cria de cucs de seda, basada lògicament en la fulla de morer. La importància d'aquesta activitat feu que una de les estances de la casa s'anomenàs *el Cuquer*. El 1821 dins el cuquer s'hi trobaven els bastiments posats amb els canyissos de canya per fer cuques i dos bancs o bastiments de donar menjar a les cuques. Per filar la seda resultada s'empraven quatre torns de filar seda molt usats i un calderó d'aram. En una altra estança de la casa, dita els Estudis hi havia altres tres bastiments de fusta de posar cuques. La documentació de 1719 esmenta també set soques de morer, fora de les cases.

Altres. Hi ha altres arbres que posen de manifest una utilització esporàdica com els lledoners (a 1719 hi havia, dins els Estudis, quatre posts de lledoner per fer riscles de molí), els oms (1719 un om bo per fer biga de tafona), o fins i tot els pins i les alzines (A 1719, en la boval hi havia 12 redons de pi, i el 1821 dins les saletes de damunt la botiga hi havia una quartera d'aglans, i a l'era, una post d'alzina).

Les utilitats de la fusta de poll feia que fins i tot se'n sembrassin, i a tal efecte al segle XIX hi havia a les cases, dins *lo estudi de la cuina* una estaca de ferro per sembrar polls. Amb la fusta d'aquests arbres es feien els cairats. De fet, amb la construcció de l'església parroquial de Santa Maria del Camí (1702-1774), es compraren molts de polls de les possessions de Coanegra. També es feien els costers de poll que es trobaven al pati de Son Torrella a 1589, o els tres cairats i un revoltó de poll que hi havia a la tafona el 1719. A 1821, a la tafona hi romania una escala de

poll, llarga, i a la casa de les garroves, una sola de poll per encambrar les garroves.

Cereals. A la finca es sembrava gran quantitat de blat, ordi i civada, amb el sistema dels tres sementers. El 1806 s'havia de donar cada any dels nou de l'arrendament *en el sementer de dit predio que corresponga sembrar, la reia del sembrar, tant si lo sembra, com si no lo sembra, y el fer goretar i binar el que correspondria fer goret.*

La importància del gra en aquesta època es veu reflectida en els arreu de l'era que, per exemple, a principis del segle XIX eren: *dos carretons de pedra amb els seus bastiments corresponents, tres mesures per mesurar grans, (mitja quartera, tres almuts i un almut), cinc pales, set forques, un erer, dues aradores, un tiras, sis parells de cucales,, 12 esquelles,... una triadora nova i sis feixos de càrritx de 20 cavallons cada un, deu xavegues de tragar palla, 14 feixos de canyes.*

En aquesta mateixa època, l'amo disposava d'una peça de les cases dita el cuquer per a la custòdia dels grans, i dels porxos de la torre per *beneficiar alguns generos i fruits de dit predio.*

Un dels subproductes que es derivaven de la collita de cereals era la palla.

Al segle XVII quan acabaven els contractes, els amitgers havien de deixar tota la palla d'ordi, blat i civada, etc., bona i estojada.

L'any 1821 la païssa estava plena de palla fins al sotil *des de los 32 buits de llenyam primers com entram a ella, per son portal fins a la paret del enfront de mes endins de la mateixa.* L'arrendador també tenia obligació de mantenir les mules del cotxe dels senyors de palla i garroves, quan aquests fessin estada a la finca.

Per altra banda hi trobam referències esporàdiques als molins fariners de la possessió. La més antiga correspon al 1457 (alqueria de mn. Nono) on se cita un molí de sang.

El 1638 s'inventaria el molí d'aigua dit Son Bugadella, que contenia dues moles molents i altres dues moles grans arrambades a la paret (una nova i una usada). També hi havia un parpal y un pic, tot de ferro. A 1638 se cita un altre molí d'aigua fariner devora les cases. L'any 1685 es fa un stim de la possessió – que aleshores pertanyia al noble Francesc Cotoner – valorant-la en 27.000 lliures. Conformaven la possessió les cases, dos molins d'aigua i un molí de vent, a més de la vinya i altres. El 1719 el molí d'aigua dit son Bugadella i un molí de vent, amb dós de Son Torrella, estaven arrendats a Miquel Jaume Nadal de Santa Maria per

40 lliures anuals. A les cases, dins l'estudi del Moro hi havia una llanterna del molí de vent.

Al segle XIX, a 1806 el senyor es reservava el dret a poder moldre en el molí de la possessió *tot el blat que necessitaré per lo abasto de la mia casa i fer conduir en ella la farina*.

Segons l'Apeo de 1817, els dos molins d'aigua de Son Torrella estaven valorats en 475 lliures.

Evidentment una part d'aquests cereals s'emprava per pastar i fer pa per les necessitats de la possessió. Ja l'any 1589, dins la casa de la llenya hi havia una post de pastar de pi, llarga. Dins el rebost anterior a la botiga de l'oli hi havia una fenyadora de pi i un llibrell de pastar xic. El 1719, dins la cuina de l'amo es trobaven tres posts de pastar, una pastera, un sedàs bo, una giradora, i dues tovalles blanques de pastar. El 1806 s'esmenta ja el pastador, com a cambra independent, on hi havia: *una caixa de fusta farinera amb son mitger, un cernadors, quatre posts de posar pa, una pastera amb sa paleta de ferro, i una granereta. Un fenyador i una teuleta per fenyar el pa, i una panera de posar el pa*.

El 1821 al pastador hi romanien dues barcelles de segó.

També hi ha una minsa referència a la sembra de pastura pel bestiar a la tanca confrontant amb la païssa i a s'Estaió de s'Hostalet, sense especificar el tipus de gra de que es tractava.

Blat. Sembla que el blat era el cereal que més es sembrava. Per posar un exemple, l'any 1821 l'arrendador havia de deixar sembrat de blat els sementers dits la terra Grossa i la Femada, a més de tres marjades de la part superior de la tanca de la Païssa, una marjada i mitja dins lo hort de les Pereres, i dues porcions de l'hort Gran. El sementer del puig de n'Elena es trobava sembrat de blat, el serral de s'Hort seguint dita sembradura per baix de dit hort fins a arribar al torrent, i des de dit torrent fins a baix de sa Galera, com i també las Fontanelles menys una quarterada i mitja ... que lo esta de civada.

Les quantitats de blat que es localitzaven a les cases també variaven molt. El 1589 en lo sostre damunt la botiga del oli hi havia sols quatre quarteres i una barcella de blat de porgues ple de pols, i set barcelles de porgues de blat, molt

dolent. A la cambra baixa també hi trobaren blat, però en aquest cas es tractava de tres barcelles i tres almuds que es localitzaven en un cofre vell, sense pany ni clau, a més d'un garbell usat. El 1719 la quantitat de blat localitzat a les cases sols era de dues quarteres. El 1806 les existències eren de 22 quarteres de blat gros, mesurat a ras, i 62 quarteres de blat menut. L'any 1821 únicament hi havia dues quarteres i tres barcelles de blat dins l'estudi de la cuina, i el 1856 s'hi trobaren trenta-tres quarteres, dues barcelles i tres almuds de blat mesurat a ras, a més 7 quarteres de mestall d'ordi i civada.

Pel que fa al blat xeixa, les referències abunden poc. Sols sabem que el 1719 n'hi havia cinc quarteres a les cases, i el 1806 tan sols dues barcelles i tres almuds.

A l'any 1918, Mateu Calafat Canyelles de Son Torrella, amb 4.850 kg. era el tercer productor de blat de terme.

Ordi. Sembla que diversos sementers de la finca es sembraven d'ordi. Així, l'any 1821 l'arrendador sortint havia de deixar el Figueral sembrat d'Ordi, i dins l'hort Gran hi havia també una porció sembrada d'ordi. Per tant era habitual que a les cases es trobàs ordi. Ja el 1589 en lo sostre de la botiga de l'oli hi havia nou barcelles *d'ordi brut i molt buit*, i el 1719, se'n localitzaren dues quarteres.

Passant al segle XIX, al 1821 l'ordi s'estotjava dins el Cuquer on hi romanien nou quarteres i un almud d'ordi i una quartera i quatre almuds de mestall de blat i ordi. L'any 1856 es comptaren 20 quarteres i tres barcelles d'ordi mesurat a ras, i set quarteres de mestall d'ordi i civada.

Civada. *L'any 1821 s'havien sembrat quaranta-una quarteres de civada en els sementer del puig de n'Elena i una quarterada i mitja a ses Fontanelles. A les cases sempre hi havia alguna quartera de civada, encara que aquesta quantitat oscil·lava molt en funció de si la sembra i la sega s'havien ja realitzat. Així s'entén que de les tres quarteres de vena (civada) bruta del 1589 o les nou quarteres i tres barcelles del 1719 es passàs a les quaranta-nou quarteres de l'any 1806, o les denou quarteres i tres barcelles que el 1821 es guardaven dins el cuquer. Finalment, el 1856 s'estima la civada mesurada a ras en quaranta quarteres.*

LLEGUMINOSES

Entre els ormejos que s'estojaven a les cases, l'any 806 hi havia quatre covos grans de llegum, de quatre quarteres. Al llarg dels segles, a Son Torrella es documenta el cultiu de ciurons, guixes, faves, llenties, fassols i fins i tot, alfals.

Ciurons. Al llarg del segle XIX, a l'hora d'iniciar un arrendament sempre hi havia una quantitat de ciurons a les cases. El 1806 sols hi havia una barcella i tres almuds a caramull, que el 1821 augmentaren fins a tres barcelles i dos almuds localitzats dins *lo aposento de las faves*. L'any 1856, la quantitat era molt semblant, tres barcelles i quatre almuds.

Un d'aquests arrendaments, el de 1821, dona tota casta de detalls d'on es sembraven els ciurons:

- *en lo hort de las Pereres, una marjada de faves i ciurons*
- *en lo hort Gran: tres camades de ciurons junt a la Servera i confrontant amb lo alfals i amb lo safrà, un taula de 25'5 passes d'amplària sembrat de faves i ciurons confrontant amb camí per la part de sa Barrera, i un taula de tenor de 8 passes d'amplària sembrat de ciurons.*

Una camada era un conjunt de dos solcs sembrats de llegum, un ran de l'altre, mentre que una taula era una porció de terreny de conreu, de forma quadrangular, separada de les altres per cavallons o solcs, i destinada a sembrar-hi una espècie determinada d'hortalissa (Diccionari Català, Valencià, Balear).

Guixes. Les guixes ja apareixen a la documentació de 1589. Aleshores, en el rebost o celleret hi havia una gerra amb dos almuds de guixes. L'any 1719 a les cases n'ha havia dues quarteres, i el 1821, dins lo aposento de les faves s'hi trobaven una quartera, una barcella i dos almuds de guixes. Aquest darrer any, l'arrendador tenia l'obligació de deixar el pla de la Servera sembrat de faves, a excepció de mitja quarterada sembrada de guixes i llenties.

Faves. Les faves, tot i que en petita mesura, són sempre presents al llarg de la documentació analitzada. El 1589, en el rebost o celleret hi romania una alfàbia

amb prop d'una barcella de faves. L'any 1806 a l'hora d'estimar els grans i llavors de la possessió, a Son Torrella hi havia trenta quatre quarteres i cinc barcelles de faves a caramull. Quinze anys més tard, dins el pastador hi havia un covó amb quinze almuds de faves *reyades* (cellades), i dins *lo aposento de las faves* hi havia nou quarteres i tres almuds de faves. Finalment, el 1856 s'estimaren vint-i-cinc quarteres i una barcella de faves a caramull.

La pobra quantitat de faves localitzades l'any 1821 es podria explicar pel fet que, dins l'hort Gran hi havia una taula sembrada amb trenta-una camades de faves i una taula de 25'5 passes d'amplària sembrat de faves i ciurons. Aquell mateix any, l'arrendador tenia l'obligació de deixar el pla de la Servera sembrat de faves, a excepció de mitja quarterada sembrada de guixes i lleties i, a l'hort de las Pereres, una marjada sembrada de faves i ciurons. També, en temps de faves tendres, n'havia de remetre al senyor les que necessitès per la seva casa, dos pics per setmana.

Lleties. Sols disposam de dues referències. La primera es remunta al 1638, quan en lo rebost o celleret hi havia una *salsareta* amb un grapat de lleties. L'altra data de 1821, quan l'arrendador havia de deixar el pla de la Servera sembrat de faves, a excepció de mitja quarterada sembrada de guixes i lleties.

Fassols/ Fassols de mongeta. De fassols i fassols de mongeta sabem que el 1589 en el rebost o celler hi havia una gerra amb prop d'un almud de fassols, i que el 1821 dins *lo aposento de las faves* hi havia nou almuds de fassols de mongeta. Finalment, el 1856 s'estimaren a les cases una barcella i tres almuds de fassols.

Alfals. Sembla que també es sembrava alfals, ja que el 1719, dins la cuina de l'amo hi havia dues corves de *segar alfaus*, una nova i una usada. L'any 1806 es sembraven 50 parades d'alfalç, amb dues somades de fems per parada, i el 1821, dins l'hort Gran hi havia tres taules d'alfals.

PRODUCTES D'HORTA

Per la documentació analitzada sembla que els cultius hortícoles ocupaven una gran extensió dins Son Torrella gràcies, sobretot, a la presència de l'aigua de la font de Coanegra (Son Torrella disposa de 24 hores d'aigua setmanals de la font de Coanegra). Si bé saben que ja al segle XIII hi havia hort a l'alqueria de Perpinyà Torrella a Coanegra, la modificació del traçat de la síquia devers 1750 permeté l'ampliació de la zona irrigada. Així al segle XIX hi havia almenys dos horts, el Gran i el de les Pereres, i l'arrendador havia de proporcionar al senyor, en la seva casa de Palma, tota la fruita i verdura que necessités. Si els senyors feien estada a Son Torrella, lògicament la verdura se'ls havia de proporcionar allà mateix.

Escampades per les dependències de la possessió es troben sempre diverses eines relacionades amb l'hort, com les que es trobaven a la cuina de l'amo al 1719: un càvec d'horta, una aixada sense rastell, i dues xapetes d'entrecavar hortalissa. Com a data curiosa, el càvec d'horta es mantenia dins la cuina de l'amo 150 anys més tard, encara que lògicament havia tornat vell.

El 1589 es cita ja la presència de carabasses a la cambra alta de les cases, on s'hi estotjaven divuit carabasses de tot l'any.

A l'any 1806 es feren els estims de l'hort, anotant lo següent:

- *150 parades de prebers i tomatiguers i dues somades de fems per parada*
- *50 parades d'alfals amb dues somades de fems per parada*
- *36 parades de cols amb dues somades de fems per parada*
- *45 parades comprendidas de planter de varies espècies i canals de carabassera, amb quatre somades de fems per parada*

A més, en aquest any hi havia un hort on no es feia hortalissa.

Quinze anys més tard, el 1821 es comença a parlar de l'hort Gran, on hi havia una *taula de tenor de 20 passes d'amplària amb goret fet i de llargaria la sobredita amb una parada de cebes*, i la marjadeta dels tarongers sembrada de diferents espècies d'hortalissa i una paradeta amb planter de cebes. També hi havia una parada de planter de col, i tres taulas amb algunes cols. Aquell mateix any, en els corredors de les cases hi havia dues dotzenes de carabasses.

Finalment, el 1856 s'estimaren 35 lliures d'hortalissa de diferents espècies.

Altres. La documentació 1589 esmenta dins el rebost o celleret una olla amb prop d'un almud de tàperes grosses i, en la casa de les Garroves cinquanta cavallons de lli amarat, sense trencar. Dins la mateixa casa de les garroves, el 1821 hi havia també cent deu cavallons de càrritx de cordeta. El 1624 s'especifica que l'amtger i la propietària s'han de dividir en parts iguals els fruits de la possessió, que en aquella època eren, entre d'altres, el lli i el cànem.

BESTIAR

El bestiar de la possessió era un motor important. Per fer una idea de la quantitat d'animals que hi havia, sabem que l'any 1806 hi havia dos-centes cinquanta carretades de fems acaramullats en tots los femers de la possessió i el 1856 eren 90 carretades de fems sense portella.

Algunes tanques de la possessió es destinaven a sembra de pastura pel bestiar, com la tanca confrontant amb la païssa i s'Esteió de l'Hostalet (1821).

Oví. Tot i que en els inventaris i arrendaments analitzats mai es parla d'una guarda d'ovelles, sabem que a la revolta de 1522 els agermanats s'apoderaren de 200 ovelles de la possessió. Com era habitual, a les cases es produïa formatge. El 1589 hi havia fins a quatre dependències de les cases amb estris de formatjar. En el rebost o celleret hi havia una post penjada, de 12 pams, per tenir fogasses; en el rebost anterior a la botiga de l'oli hi havia una ferrada de munyir *amb los cercols i anse de ferro*, usada; en la botiga de l'oli s'hi estotjaven una ferrada de terra i quatre fogasses mitjanceres velles, dins un esportí (3

senceres i una encetada); i a la casa de les garroves hi havia la premsa per fer fogasses. El 1719, dins l'estudi del Moro hi havia algunes posts de tenir formatge amb tres peces de formatge.

També es trobaven repartits per les cases diversos ormejos vinculats a les ovelles, com el picarol xic i vell que hi havia a la sala baixa el 1589, o les tres alfàbies de morques que hi havia a la botiga de l'oli el mateix any. El 1719 dins la cuina de l'amo hi havia unes estisores de tondre i una raspa, i al 1806 a les cases hi havia set pells d'ovella.

Un altra prova que existiria almenys una petita guarda d'ovelles eren els derivats de la llet que es remetien a la propietat. L'any 1638 l'amtger havia de proporcionar a la senyora de la possessió una anyella, un quintar de formatge, dues fogasses i tant preuat brossat dels divendres sant. Al segle XIX l'arrendador havia d'entregar anualment al senyor una anyella de la primera cria de 15 lliures carnisseres de pes el dimecres sant (1806) o dos moltons bons i grassos de 12 lliures carnisseres i una anyella mamant bona i grassa pel dijous sant (1821). A mitjan segle XIX s'havia d'entregar dos moltons, un pel dia 23 d'abril, vigília de sant Fidel, i l'altre en la vigília del patriarca sant Francesc, i una anyella bona i grossa pel dijous sant.

Bestiar de feina. Les relacions del bestiar de feina de la possessió són una constant des dels primers temps. El 1457 el bestiar de feina de la possessió estava integrat per dos rossins, un mul, dues mules, dues egües amb un pollí i una pollina, una somera i un ase. El 1589, dins l'estable hi havia una mul de pèl ros vell.

La documentació de l'any 1624 esmenta l'entrega que feia la propietària a l'amtger d'un parell de bísties (un russí de pel gris i una mula roja) juntament amb coixins, una aixada i una reia i dues colleres noves per llaurar.

El 1719 el bestiar de feina consistia en un parell de mules, dos parells de mules somerines, un mul somerí roig i una mula negra, a més d'una somera, una ruca i un ruc. El 1750 hi romanien vuit mules i tres someres.

Al segle XIX augmenta considerablement el nombre d'animals de feina. El 1821 i 1856 s'inventarien entre 12 i 14 animals, però la relació més completa és la de l'any 1806, integrada per quatre muls somerins, onze mules somerines, un cavall somerer, tretze someres, tres mulats i un ase.

L'abundància de someres de l'any 1806 s'explica amb una de les clàusules de l'arrendament on es permetia a l'arrendador de Son Torrella passar les someres a la finca de Xorrigo a fi de pasturar en ella per espai de 45 dies. Aleshores Xorrigo i Son Torrella eren de la mateixa família i sovint s'arrendaven conjuntament. Altres clàusules especificaven que l'estable de sota dels Estudis, *on se acostuma a posar las mules del cotxe*, no s'inclouïa en l'arrendament. L'arrendador també obligació de mantenir un al·lot i una bístia per aportar a ciutat la fruita i verdura que corresponia al senyor i, si el senyor necessitès un parell de mules de les què hi havia a Son Torrella *me las deurà franquear*.

L'any 1856 l'obligació també era mantenir les mules del cotxe quan els senyors passassin a la finca.

Per altra banda, era comú trobar estris vinculats al bestiar de feina dins les dependències de la possessió. Així, el 1719, dins la cuina de l'amo hi havia tres esquelles i set cucales, i el 1806 s'esmenten quatre albardans, dos per ase i dos per mula. Els anys 1821 i 1856, entre els arreus de l'era s'hi comptaven deu esquelles (5 usades, 4 velles i un esquelló), 2 colleres i 5 cabrestells.

El 1856, entre les dependències que quedaven a disposició dels amos per estotjar la collita de la possessió hi havia la sala de l'egüer.

Caprí. La major part dels arrendaments del segle XIX especifiquen que l'arrendatari no podia tenir, ni permetre tenir, bestiar cabrum dins l'olivar.

Boví. Els bous com a bestiar de feina estan documentats a Son Torrella des de l'any 1457, moment en que hi havia dos bous arecs i un brau i dues vaques.

Al segle XVIII (1733 i 1749) se cita una boval a la possessió.

La major part dels arrendaments del segle XIX especifiquen que l'arrendatari no podia tenir, ni permetre tenir, bestiar boví dins l'olivar.

Porcí. Els porcs no pareixen gaire a la documentació consultada. L'any 1624, si l'amtger tenia porcs *siau tingut i obligat pagar tots los perjuis que faran e la siquia del mulí d'aigua que travessa dita possessió*. Poc temps després, el 1638, es confirmava la presència de bestiar porcí, ja que l'amtger havia de remetre anualment un porc a la senyora de la finca.

Més endavant, el 1806, sabem que hi havia dues trutges i 12 porcells i porcelles, i l'arrendador tenia l'obligació d'entregar al senyor *un tocino de pes de 15 arroves quant lo demanaré*.

Aviram. L'aviram es ben present al llarg de la documentació, sobretot del segle XIX. L'any 1638 l'amtger de la possessió tenia l'obligació d'enviar a la senyora propietària una tercera part de l'aviram produït a la finca.

El 1806 hi havia trenta-dos animals entre gallines, galls, polls i polles, i anualment s'havien de remetre al senyor, el dia 21 de desembre, tres parells de capons, tres parells de gallines i tres de pollastres.

El 1821 la quantitat existent s'incrementava fins a cinquanta-sis animals entre galls i gallines. Tot aquest aviram, localitzat a la clastra, estava acompanyat per dues oques i una polla d'indi.

Finalment, el 1856, es mantenien els cinquanta-sis animals de ploma entre galls i gallines, i s'observava l'obligació d'entregar al senyor, anualment, sis gallines bones i grosses el dia de sant Tomàs apòstol.

CLOENDA

La documentació analitzada fa palesa l'omnipresència de l'olivar (segles XV a XIX) compartint escenari amb els garrovers i la vinya. La implantació dels ametlers és molt més tardana. Una altra constant són els cereals, que juntament amb els cítrics i els llegums, garantien les necessitats de la casa. És important també destacar la importància de l'aigua de la síquia de Coanegra, que amb el canvi de traçat del segle XVIII permeté irrigar dos horts, amb una producció hortícola important. A nivell anecdòtic es pot parlar de la poc documentada producció de lli al torrent de Coanegra o la singular explotació de la fulla de morer amb la cria de cucs de seda a les cases.

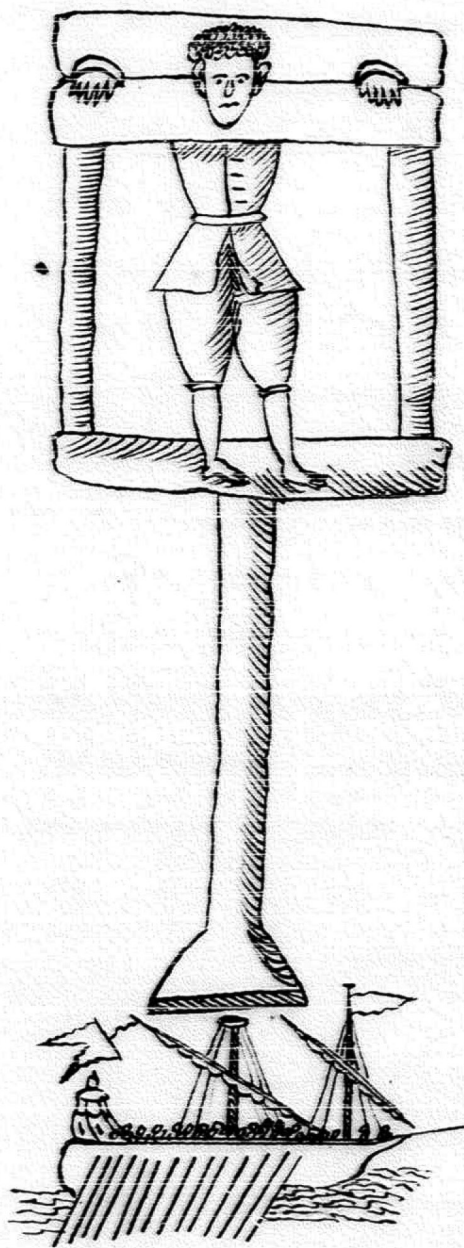
BIBLIOGRAFIA

- Canyelles Crespí, Martí (2002): "Notes sobre l'amillarament de 1863 a Santa Maria del camí", dins III *Jornades d'Estudis Locals*, Ajuntament de Santa Maria.
- Capó Juan, Josep (1980): *La vila de Santa Maria del Camí*, vol.1. Mallorca: autor-editor.
- Habsburg i Lorena, Lluís Salvador (2002): *Les Balears descrites per la paraula i la imatge*. Volumes III i IV, Grup Serra Mallorca (1ª edició 1894).
- Ordines Marcé, Gabriel (2000): « Un inventari dels mobles, estris i eines de la possessió de Son Torrella». *Coanegra* n° 164. Santa Maria del Camí: Obra cultural Balear. P. 39-44.
- Ordines Marcé, Gabriel i Vivot Railakari, Tomàs (2009): "Les cases de Son Torrella als segles XVIII i XIX: toponímia, mobles, estris i eines". dins *VI Jornades d'Estudis Locals*, Ajuntament de Santa Maria.
- Rosselló de Son Forteza, Joan (1992): *Obres completes*. Palma: Imprempta politècnica.
- Vibot, Tomàs; Ordines, Gabriel; i Morro, Mateu (2018): *Les possessions de Santa Maria del Camí*. Pollença: El gall editor.
- Vich Salom, Joan (1958): *So'n Torrella de Santa Maria*. Mallorca: Graficas Miramar,.

FONTS ARXIVÍSTIQUES

- Arxiu municipal de Santa Maria del Camí AMSM
- Fons Andreu Bestard Fons AB
- Arxiu del Regne de Mallorca AR

Sebastià Ximenes, galera 5 anys (27 oct. 1607)
Sentencia.

..... et quod ducat
ad Palum sive Cortell
et ibi maneat per spacium
medie horae et ducat
captus ad villam de
Arta et in eadem pla-
tea in qua injuriam ir-
rogavit dicta puella res-
tituat publice et famam
et honorem per haec ver-
ba: Jo regonesch ha-
ver mat dit y publi-
cat en aquest lloch y
en altres, que havia
beada a Antonina
Carrio, donzella, y dor-
mit ab ella, y axi
dich que no es axi, si-
no mentida, y que lo
que diqui fou a fi
de poder casar ab ella
y que la tench per honrada y bona don-
zella. Et idem dicat juxta palum.....

LA VIOLÈNCIA CONTRA LA DONA A SANTA MARIA DEL CAMÍ I ENCONTORNS.

Eusebia Rayó Ferrer

RESUM

Aquest treball té per objecte l'aproximació des del punt de vista històric a l'estudi de la violència contra la dona en aquest terme municipal.

Consta d'una introducció amb la definició de violència de gènere en els seus diferents aspectes i s'hi fa una descripció de casos que hi han tingut lloc per ordre cronològic a partir del segle XV. No es tracta d'una simple enumeració dels fets sinó que es posa esment en la contextualització social així com a alguns aspectes de la normativa de l'època amb reflexions i paral·lelismes amb la situació actual general.

PARAULES CLAU:

- Violència
- Dona
- Violació
- Assassinat
- Cohanegra

INTRODUCCIÓ :

L'ONU el 1993 va declarar la violència contra la dona com tot acte de violència basat en el gènere que té com a resultat possible o real un dany físic sexual o psicològic, incloses les amenaces, la coerció o la privació arbitrària de la llibertat tant si succeeix en la vida pública com en la privada.

Aquest tipus de violència té moltes formes i no és d'ara. Ha existit sempre encara que no se li donàs aquest nom o estàs dissimulada darrere costums, usos i lleis que formaven una estructura social que perjudicava constantment els drets de les dones.

A l'Arxiu municipal de Santa Maria la veritat és que no hi ha gaires casos de violència contra la dona. No vol dir que al terme municipal no n'hi hagi hagut. Per desgràcia n'hi ha molts per tot arreu. La informació va sorgint a mesura que s'amplien els àmbits de recerca i a més de vegades a segons quines fonts no hi consta l'origen dels agressors o el lloc on es varen cometre. La informació ha estat completada amb dades provinents d'altres arxius o de bibliografia. Així mateix han estat utilitzats casos d'altres municipis per a il·lustrar algunes modalitats de violència de les quals no hi ha notícia aquí.

Una llegenda donarà peu a l'inici del treball. La que ens parla de na Dolça de Coanegra, filla de Jaume Dolç que un dia, mentre pasturava les ovelles tengué la desgràcia de topar amb un caçador, Berenguer de Galiana, que va violar-la. Na Dolça amagà el que considerava que era la seva vergonya, no ho contà a ningú, ni tan sols al seu pare, que després d'aquest dia veié com el caràcter de la filla havia canviat, que era presa de la malenconia. L'al·lota filà sense descans durant uns anys i amb els fils feu una corda i amb la corda una escala. La seva venjança era ben meditada. Un dia d'agost es topà una altra vegada amb el caçador, que encara se'n recordava d'ella. Na Dolça el va atraure a un parany amb paraules plenes de promeses d'amor. Baixà i el féu baixar a l'avenc de Coanegra per l'escala de corda que havia confeccionat amb tant d'odi. Ningú en va tornar a saber res dels dos. El pare d'ella la cercà per tot arreu i els criats de Berenguer, Ramon Albertí i Pere Bernat, també cercaren son amo. La deshonra va acompanyar per sempre més la memòria de na Dolça. Segles després, un bandejat que cercà refugi al fons de l'avenc hi trobà dos cossos, un d'ells amb un punyal clavat entre les costelles.

Aquesta llegenda, i ja sabem que sempre tenen un fons de veritat, ens dóna molts noms per ser totalment inventada, i també ens fa conèixer la situació de la dona. Ella ha d'amagar la vergonya, o sigui en lloc de ser una víctima, és com si encara n'hagués sigut culpable. Pensem que moltes violacions no eren denunciades (i no fa tants d'anys) i encara ara no ho són totes. Fins i tot en l'actualitat la culpa sembla que moltes vegades és de la dona, (basta veure que ara fa uns dies, en un cas de violació, un jutge ha determinat que el fet que la víctima dugués bragues vermelles, ja posava en evidència la seva disposició).

Finalment, el fet que de les llegendes que integren el llibre *Llegendes i rondalles santamarieres* de Josep Capó i Mateu Morro (edició de 1988), una ens conti una violació, és un indicatiu de la freqüència d'aquest tipus de delictes, tant i més si pensam que no totes les llegendes consignades fan referència a crims.

Hom ha de tenir en compte que els delictes sexuals eren castigats, no pel que havia patit la víctima, que romania deshonrada de per vida, sinó perquè anaven contra l'honor de la família, la qual quedava també sense.

VIOLACIONS I AGRESSIONS SEXUALS

1415

16 de juliol, diumenge. Es paguen a Antoni Castell les despeses d'anada al lloc de Coanegra per inquirir contra en Miquel, esclau de l'honrat Felip Umberto, ciutadà de Mallorca, delat que havia mort e penjats en una olivera dos ases del saig de dit lloc, i que furtivament era entrat dins casa sua per conèixer carnalment sa muller.¹

Aquesta notícia es mereix dues observacions. Una, quant al títol, que és *Dos Ases penjats en Cohanegra*. Si no es llegeix tot el text, hom no se n'adona de la violació. Sembla que és més important el fet dels dos animals morts que el de la dona violada. Als nostres ulls és impensable, però en aquell temps perdre un animal (en aquest cas, dos) equivalia a què la família que patia la pèrdua s'hagués de veure abocada en moltes ocasions a la fam. Hi ha altres notícies d'aquest tipus, d'altres termes municipals en què la mort per exemple, d'una ovella o d'un porc, tenia pràcticament la mateixa pena que la d'una agressió sexual.

Un altra cosa a notar és que l'autor sigui un esclau. Hi ha diverses notícies de violacions per part d'esclaus. No és que fossin pitjors que els homes lliures, més aviat hem de tenir en compte que tenien prohibit tenir relacions sexuals, en general sota pena de mort. No és una disculpa, és un intent d'entendre-ho. La situació de les persones subjectes a esclavatge era terrible i en el cas de les esclaves molt més. Era freqüent què fossin llogades per a tenir relacions

sexuals, o sigui, prostituïdes. L'any 1481 el rei Ferran, dit el Catòlic, mana que "ningú pugui tenir captives o esclaves en llocs deshonestos per a cometre pecats carnals per guanyar els doblers que en pagaren".²

1553

8 de maig. Figura empresonat Sebastià Bibiloni de Santa Maria, per violència a una donzella.³

Als Liber carceris o Llibres de presó hi constaven totes les persones empresonades. En alguns casos posa d'on són els presoners, no sempre. Hi ha noms que es repeteixen durant mesos i mesos, gent que està tancada a l'espera d'un judici. En aquell temps no hi havia presumpció d'innocència així que davant qualsevol sospita o denúncia les persones acusades eren menades a la presó fins que s'aclaria l'assumpte. Podia passar molt temps entre l'acusació, la inquisició fiscal i la sentència. De vegades hi ha sentències en les què consta "absolt de la presó, però no del crim"; en general vol dir que la persona s'havia passat tant temps tancada que ja havia igualat o per ventura superat la pena que li hagués pogut ser imposada.

1611

28 de maig. Cúria eclesiàstica. Compareix Aina Amengual(a) d'Alaró i exposa que Joan Jaume, fadrí, de s'Arboçar de Santa Maria va entrar a casa d'ella un dia que estava tota sola, s'hi aferrà amb força llevant-li la virginitat i prometent-li de casar-se amb ella. En dies passat Joan Jaume ha publicat son delictes a moltes persones. Demana que compleixi la promesa feta.

Ell nega els fets. No s'hi vol casar. El 8 de novembre és condemnat a casar-s'hi.⁴

1643

18 de març. Contra Joan Perelló @ vaciat, habitador d'Alaró, per anar a la casa de Sebastià Canyelles de la possessió de l'Arbossar i auxiliar en una violència i estupre comès de nit per un soci seu a una donzella en presència dels pares de l'al·lota, i altres delictes. És reu de mort: serà portat pels llocs acostumats al lloc del suplici on serà penjat pel coll a la forca fins que l'ànima sigui separada del cos.⁵

La notícia següent fa referència als bandejats. Era un problema importantís-

sim. Homes, i alguna dona, que vivien fora de la llei i es dedicaven a assaltar possessions i robar tot el que podien i a més, i, sovint, a cometre altres tipus de delictes com assassinats o violacions. Hem de pensar que moltes d'aquestes violacions potser ni es denunciaven per por o per vergonya, per no perdre l'honra.

Aquesta situació dels bandejats va durar molt temps i, especialment es donà al segle XVII en què hi hagué temporades de vertadera misèria: els documents de l'època ens parlen constantment de fretura de blat, d'escassetesa de queviures, de rogatives i processons per a demanar la pluja que permetés una bona collita, de compra de gra per part de les autoritats per a repartir al poble, que no sempre era suficient, de prendre possessió per la força de vaixells que passassin prop del port i duguessin blat (pagant-lo després), etc. Moltes vegades els bandejats eren persones que no tenien literalment per menjar, no hi tenien res a perdre, era com si ja fossin morts. A més, les cases nobles s'aprofitaven per a reclutar-los i utilitzar-los en les seves lluites de poder entre cases rivals. De tant en tant es feien incursions per boscos i muntanyes per a esvair-los, però n'hi havia tants que no arribaven a ser erradicats del tot.

Al segle XVII, la situació havia arribat a un punt insostenible. D' acord amb la *Miscel·lània Pascual* el 1665 el nombre de delinqüents i bandejats havia crescut moltíssim, "se discurrió si llegaria a 1.000 hombres, no se pudo saber con certeza... ya no quedaba seguro aún el honor de las doncellas..."⁶ A la mateixa *Miscel·lània* consta que el 1666 tengué lloc una batuda del virrei (a qui havia costat molt decidir-se a fer-la), amb dos jurats, dos jutges de l'Audiència i alguns cavallers. El bisbe donà facultat fins i tot per a treure els bandejats de les esglésies, malgrat el dret d'asil secular. Molts dels capturats patiren pena de mort i altres foren desterrats als presidis d'Àfrica; en total foren més de cent-trenta els exiliats de l'illa.⁷

1666

Tengué lloc una batuda del virrei a Orient on foren capturats diversos bandejats, entre els quals hi havia en Moiana, natural de Montuïri. En deien que havia mort més de vint persones, desflorades moltíssimes donzelles, violentades moltes casades, que a una fins i tot li rompé els braços en forcejar amb ella, i afrontar moltes viudes, entre altres delictes, de manera que no tenia fre ni temor de Déu ni de la Justícia. El 15 de setembre fou sentenciat i executat juntament amb altres dos en la dita vila de Montuïri. A Moiana primerament li tallaren les orelles i després fou esquarterat amb els altres.⁸

1818

9 d'octubre. Santa Maria. Antònia Canyelles, viuda de Miquel Ordines acudeix al Batle reial de Santa Maria contra Josep Salom, fadrí, el qual amb poc temor de Déu i respecte a la Justícia, ha freqüentat contínuament la casa de l'exponent per tal d'enamorar sa filla fadrina Joana Maria. Un dia la trobà tota sola a la cuina i aprofità l'ocasió per als seus sinistres propòsits. L'agafà i tirà en terra i aconseguí a la força i sota paraula de casament allò que no és permès abans de la celebració del sant sagrament del matrimoni. En conseqüència d'aquest fet i alguns altres actes que tengueren lloc, ha resultat embarassada. Antònia li n'ha fet el càrrec per tal que compleixi amb la paraula donada, però ell ha tengut la vilesa de negar el fet, amb la qual cosa ha comès delictes greus. La filla de la querellant és una al·lota honrada que mai ha donat peu a cap comentari per mor de la seva conducta. Antònia suplica que la querella sigui admesa i Josep Salom condemnat a les penes majors i més greus que hagin lloc per lleis i pragmàtiques, en especial pel que fa al dot i reconeixement de la criatura que ha de néixer i els aliments. Se'n podrà excusar si es casa amb ella.

A l'expedient consta la declaració de Margarida Serra, comare de parir de Santa Maria, com mentre Joana Maria Ordines està en estat d'uns nou mesos. No consta el resultat de la querella a l'expedient. ⁹

Un altre tipus de violència sexual és l'estupre. Segons els diferents codis penals espanyols que s'han anat reformant, la diferència entre violació i estupre és, per dir-ho d'una forma ben entenedora, que la violació requereix ús de força i intimidació o privació de sentit o raó o comesa amb un menor de 12 anys. Per exemple al codi de 1848, de 19 de març, la violació es considerava un delictes contra l'honestedat i la pena era de deu a vint anys de presó i amb subjecció constant a una cadena. L'estupre era quan l'accés carnal era aconseguit mitjançant engany, per exemple una promesa de matrimoni, etc. amb penes inferiors. Al codi penal de 1944, de desembre, s'hi afegí un article (el 437) referit exclusivament al patró o cap que, atesa la seva condició, se n'aprofitàs per tenir accés carnal amb dona menor de vint-i-tres anys, d'acreditada honestedat o que en depengués. Abans ja n'hi havia un altre relatiu a l'abús de la necessitat angoixant d'una dona d'acreditada honestedat d'entre dotze i vint-i-tres anys.

En gairebé tots els estupres i violacions, queda constància del fet que la víctima és honestíssima i de comportament exemplar. Aleshores no hi havia proves d'ADN i es demanaven referències per tal d'esbrinar què havia passat. El mal és que això encara moltes vegades es té en compte avui en dia: quina vida ha duit anteriorment la víctima, si porta la falda curta, si ha begut, etc. No fa gaire va sortir una sentència referent al cas de "la manada": el jutge troba que espia la víctima posteriorment, per tal de veure si surt amb les amigues o va al cinema, no és delictes. Si les dones que es dedicaven a la prostitució patien agressions sexuals no es considerava que hi pogués haver estupro ni violació, atès que no tenien honra. Així com tampoc tenia lloc dins del matrimoni.

El perdó de la víctima d'algun delictes feia que l'acció penal en molts casos quedàs extingida. Això deixà de tenir efecte el 1983 amb la Llei orgànica 8/1983, de 25 de juny, de Reforma urgent i parcial del Codi penal, per als delictes no sexuals i les violacions, però es mantingué en els casos d'abusos deshonestos, estupres i segrests. Podem imaginar les coaccions a què devien estar sotmeses les víctimes. A l'Índia i a Turquia fins fa ben poc era així.

L'estupro estava castigat sempre que pogués ser demostrat. No era gens fàcil: les víctimes solien donar tota mena de clarícies d'on havia transcorregut el fet; per exemple deien que havia sigut el dia tal a tal hora davall la figuera de l'hort de Can ..., o darrere del portal de ca seva. Bastava que un altre home digués que havia jagut amb ella per quedar lliure l'acusat. Això encara passava a les darreries del segle XX.

Si l'estuprador es casava amb la víctima, quedava sense càstig. No és difícil imaginar la desesperació de la víctima en haver de denunciar l'agressor per tal d'aconseguir que es casàs amb ella. Haver de demanar que fos condemnat a (ca)sar-se amb ella. La humiliació que suposava que ell li digués que no era cert el que deia, o que no volia casar-s'hi, i després veure que s'hi casava per no haver d'anar a la presó, o bé que quedava lliure pagant una composició, un dot. D'altra banda, no tenir altra sortida que haver de casar-s'hi era, en tot cas, una condemna afegida per a la víctima.

Les violacions a menors de dotze anys, a dones casades i a religioses eren castigades amb més rigorositat atès que no podien ser reparades amb el matrimoni. En el cas de menors el càstig era, en general, morir a la forca.

1795

9 de febrer. Isabel (A)Badia contra Matias Cañellas.

Isabel demana a la Cúria eclesiàstica que Maties sigui compel·lit a efectuar matrimoni per mor d'haver-la coneguda carnalment i estar gràvida de set mesos. Ell ho nega tot i és reclòs a les presons episcopals. Ella feia de criada a ca l'Honor Andreu Canyelles quan començà a festejar amb ell. Li donà paraula de casament. El 21 de març Isabel diu que la primera vegada que tengué relacions sexuals amb ell va ser el setembre de 1793, les altres el 1794. De vegades ell pujava l'escala, de vegades era a la tafona o al corral de la casa. El darrer dia va ser el de la commemoració dels Difunts de 1794. L'1 d'abril Maties diu que no és cert que hagi tengut relacions amb ella. És reconegut perquè diversos testimonis n'han donat fe i aleshores ho reconeix, però al·lega que mai no li donà paraula de casament. El 18 de maig, es notifica a Cañellas que s'abstengui de subornar testimonis en contra d'ella. Altres testimonis diuen que ella ha tengut acte carnal amb altres homes. A la vinya de la Coma, amb Gabriel Bassa i amb Bartomeu Oliver @ puça. El 29 de juliol de 1796 es dicta sentència d'absolució. Les costes processals seran pagades per Isabel.¹⁰ Observació: a alguns dels documents hi consta el llinatge Badia i a altres Abadia.

1852

16 de gener. Llorenç Calafat, veí de Santa Maria compareix davant la Cúria eclesiàstica per dir que el dia 15 proppassat li fou embargada la lletra matrimonial per Margarida Far, viuda de Miquel Omar. Suplica que sigui comunicat a l'esmentada viuda que acrediti haver interposat demanda conforme al seus drets contra l'exponent davant del jutge que correspongui i que sigui apercebuda que si no ho fa l'embargament serà cancel·lat.

El 17 de gener la gestió és encarregada al secretari de l'Ajuntament de Santa Maria atès que no hi ha notari. Li és comunicada a ella el mateix dia.

Margarida no acredita haver presentat res dins el termini estipulat. El 26 de gener l'embargament és cancel·lat per ordre del Vicari general.¹¹

L'embargament de la lletra matrimonial era un recurs que tenien a l'abast les víctimes. Era una manera d'aturar momentàniament el projecte de casament del suposat estuproador o violador amb una altra persona. Llavors la que havia demanat l'embargament havia d'aportar una denúncia prèvia davant del jutge de pau o la Justícia. En aquest cas, és una viuda, és molt possible que ell li donàs paraula de matrimoni. Potser ella no va presentar cap denúncia perquè no podia demostrar-ho o perquè no pogués pagar les despeses del procés. Es podia litigar sense haver de pagar mitjançant la tramitació d' un expedient de pobresa, però no era gaire fàcil. També podria tractar-se d'una denúncia sense fonament atès que les viudes no eren donzelles i no entraven dins la categoria d'estuprables.

1888

16 de febrer. Davant la Cúria eclesiàstica, Genaro Ferrer metge, veí de Palma i resident a Santa Maria, contra Valera Ferrer, de Saragossa. Ella li ha embargat la lletra matrimonial que havia presentat per casar-se amb una altra al·lota. Valera al·lega que té dos fills d'ell. Genaro Ferrer ha reclamat la paternitat judicialment. Malgrat els sis mesos transcorreguts encara no hi ha sentència. Ha procurat per tots els mitjans possibles el bé dels infants i evitar l'escàndol, li ha exigit amistosament a la mare, que li siguin lliurats els menors per a la seva educació o bé ha mostrat la seva disposició a comprometre's a passar una pensió proporcional a la seva posició social en concepte d'aliments. No ha aconseguit cap resultat i vist que, fonamentalment, l'únic objectiu de la citada Valera és impedir-li el seu projectat matrimoni, sacrificant el futur i benestar dels seus fills a la seva ambició, suplica a Sa Il·lma. que es digni prendre en consideració les raons exposades per tal de no tenir obstacles per a dur a terme el casament projectat. No consta resolució a l'expedient. ¹²

1927

13 de març. Remissió al Jutjat de Primera Instrucció Llonja, Palma de les primeres diligències instruïdes contra Joan A. com a presumpte autor d'haver comès abusos deshonestos a la nina A. A. ¹³

En aquest cas no consta l'edat de la nina. Podria ser un crim de pederàstia o un abús sexual. Si tenia dotze anys complerts ja es considerava que no era una nina. Podia casar-se amb el consentiment de pares o tutors.

BESADES A LA FORÇA

Un altre tipus d'agressió eren les besades a la força. A Santa Maria no hi he trobat cap cas. No vol dir que no n'hi hagi hagut. He posat un exemple d'una altra banda perquè per desgràcia, com he dit abans, hi ha de tot i molt per tot.

Les besades a la força, segurament acompanyades sovint d'alguna cosa més, moltes vegades tenien lloc quan un home que es volia casar amb una al·lota i es veia rebutjat per ella o per la seva família la besava, per exemple anant pel carrer. Per aquest fet ella ja romania sense honor i ja cap altre home la voldria, així que l'agressor aconseguia que s'hi casàs. Això devia ser tan corrent (no oblidem que les lleis va sempre per darrere de les necessitats de la societat) que el 1468 el rei Joan II d'Aragó dictà una reial ordre que imposava pena d'assots i exili perpetu d'aquesta illa per als que besassin una donzella contra la seva voluntat o la dels seus pares.¹⁴ A partir de la segona meitat del segle XVI les penes per aquests delictes foren augmentades i es castigava l'agressor encara que hi hagués consentiment de l'al·lota besada. Les penes podien arribar fins a 10 anys de galeres, si la besada era consentida i a galera a perpetuïtat si era sense, sempre a discreció dels tribunals.

1514

18 de setembre. Contra Pere Jofre fill de Pere Jofre, delat de no intervenir per a impedir perpetrar una besada violenta per part de Bartomeu Falguers en la persona d'Antònia, filla de Guillem Castell. Vistos (entre altres coses) el perdó del pare i la mare de la donzella Antònia i el d'ella i la paraula de matrimoni, és alliberat de la presó. Pagarà les despeses del procés.¹⁵

CALÚMNIES I FALSOS TESTIMONIS

Una altra modalitat de violència era la calúmnia contra una dona per part d'un home. Tampoc n'he trobat cap cas a Santa Maria, però n'hi ha molts a tot arreu i en totes les classes socials. Un home deia que havia tengut relacions sexuals amb una al·lota sense ser veritat. Solia ser per venjança o perquè així, com en el cas de les besades forçades, ella quedava deshonrada, ningú volia casar-s'hi i no tenia altre remei que fer-ho amb el calumniador. Amb molta sort ella podia demostrar que no era certa la calúmnia, generalment mitjançant un procés judicial. Aleshores, l'agressor havia de retractar-se públicament del que havia dit, bé a la sala de la cort o bé a la plaça de l'església en dia de festa.

1598

20 de març. Nicolau Rossinyol festejava Elisabet Anglada i la demanà per muller. La família d'ella no l'hi volgué donar. Els Rossinyols aleshores contaren que Nicolau l'havia besada i palpada. 15. ¹⁶

Continuació de la notícia: els Anglades i els seus parents en nombre de dotze envesteixen al Born els Rossinyols que eren vuit, perquè en Rossinyol havia mal parlat d'Isabel Anglada, donzella. Es barallaren a la plaça de la Seu. Els Anglades mataren Nicolau Rossinyol, son pare Martí, el seu oncle Joan Odon i a Jordi Sant Joan; els homicides es retiraren a Santo Domingo i els valgué el sagrat. ¹⁷

Segurament ella, deshonrada de per vida, acabà els seus dies tancada a un convent.

1607

17 d'octubre. Contra Sebastià Ximenis d'Artà delat i inculpat, entre altres delictes, de presumir de la coneixença carnal amb Antonina Carrió, donzella honesta. Pena de cinc anys de galeres. Serà menat fins al costell i llavors a la vila d'Artà on va injuriar la puella i li restituirà fama i honor dient: "Jo reconesc haver dit i publicat en aquest lloc i en altres que havia besada Antonina Carrió, donzella, i dormit amb ella i aquí dic que no és així sinó mentida i que lo que diguí fou a fi de poder casar amb ella i que la tenc per honrada i bona donzella". ¹⁸

1642

14 de maig. Contra Bartomeu Pol, de Binissalem, delat de prestar fals testimoni en una causa de violència de certa dona, feta per Antoni Ferragut i Jaume Mascaró: remarà en les galeres cinc anys.¹⁸

Això de calumniar no era privatiu dels homes. Hi ha casos en què és una dona la que parla malament d'una altra, potser per venjança o per enveja; per dolentia o per xafarderia. En aquests casos també es pot parlar violència contra la dona encara que l'agressora també ho sigui, perquè era comesa pel fet de ser una dona la víctima, eren les estructures socials que condemnaven en vida la persona que la patia, que consentien que es donàs per deshonrada.

1831

22 de juliol. Santa Maria. Antònia Aina Ripoll demanda Maria Amengual per tal que li torni la fama i l'honra per haver dit que essent fadrina havia tengut acte carnal i havia parit una filla. Antònia Amengual diu que un dia va sentir a dir a Apollònia Amengual que Antònia Ripoll havia parit. Compareix n' Apollònia Amengual i diu que ho va dir perquè n'Antònia Reinés l'hi havia dit. Compareix n' Antònia Reinés i diu que és fals que ho hagi dit.²⁰

MALTRACTAMENTS I ASSASSINATS.**1374**

11 d'octubre. El procurador Reial pacta una composició amb Francesc Geronés de Cohanegra, per la mort que "ab un guinavet havia feta en Guillem esclau seu, de una esclava també seva, pagant dit Geronés, 10 lliures".²¹

La notícia no diu res més. No es pot dir què va passar.

1755

Noticiari de Nicolau Ferrer de Sant Jordi i Figuera.

8 de juny. Un homo ha morta una dona en la vila de Santa Maria.²²

Tampoc es pot dir el què va succeir, si la mort va ser per violència de gènere o per una altra causa.

1802

30 de setembre. A la Cúria de Santa Maria hi acudeix Francesca Aina Coll contra Antoni Coll, marit seu.

Ella l'acusa de maltractament; l'ha deixada amb tres infants (el major de cinc anys); no compleix el que va dir de donar-li el sou. Ell se n'ha anat a viure amb els pares. Ella demana que torni amb ella tractant-la com correspon i sense pegar-li.

El 14 d'octubre Antoni Coll manifesta que la instància és maliciosa i infundada. Es casaren i ella sabia que havien d'anar a viure amb els sogres. Ella s'ha portat molt malament amb ells, rompé rebossillos a la sogra i amenaçà el sogre amb una xapeta. Finalment marxà a ca sa mare que l'aconsella malament.

Per mor d'aquests consells ella no el respecta com a home ni el serveix.

El 25 d'octubre ell insisteix en què ella no li vol guardar subordinació, que ven gèneros sense demanar-li permís i els compradors hi tracten directament; desempara la casa; és persona de condició desbaratada, el va tractar de gat en públic.

El 4 de novembre Francinaina manifesta que els arguments són inadmissibles. Ella vol viure amb ell segons la llei del matrimoni, per la qual cosa ell ha d'anar a la casa de l'exponent i prestar-li els aliments necessaris per als fills.

Hi ha unes terres en discòrdia per donació del sogre. (Al meu entendre, ella vol disposar del que és seu i prefereix que el marit demani les terres per donació del sogre abans d'utilitzar les seves).

El 16 de novembre, Antoni Coll diu que ella visqui en quietud, amb bons modos amb ell i "li guardi la subordinació que li deu per precepte diví i li presti els serveis propis del matrimoni i veurà com ell li subministrarà aliments i tot el necessari, que treballi. La dona que té terres (quan les de l'home no basten per a sostenir el matrimoni) ha d'ajudar en auxili de les despeses matrimonials i conformar-se amb el dictamen prudent del marit, el qual no hagués pensat casar-se amb ella si no hagués tengut terres, i ella ja sabia que havia de ser així perquè els béns d'ell no basten per a les càrregues i segons dicta el bon govern que ha de regir les famílies".

El 25 de novembre, ella diu que vol viure amb ell, que el plet s'ha d'acabar i que no és impropri que el marit es faci amb les terres de la donació del sogre. L'1 de desembre el Batle dicta la Providència següent: mana a Antoni Coll que passi a viure amb la seva esposa, que li subministri aliments i altres coses necessàries. S'entén que els béns d'ella han de ser invertits en usos comuns del

matrimoni a discreció del marit. Que ell no li doni motiu de queixa i si no és així serà castigat rigorosament.

A ella li mana que guardi subordinació i respecte al marit, que l'obeeixi en allò que ell li ordeni i que treballi en el que pugui a favor de la família, en cas contrari serà castigada amb el rigor de la Llei; que li siguin tornades les robes que li han sigut preses. Pagaran les costes proporcionalment a la despesa causada.

El mes de gener de 1803, ella manifesta que ell no compleix el que li fou manat.²³ Dels documents es desprèn que ella vol comandar d'allò que és seu i ell vol que ella li estigui subjecta i administrar ell i gaudir dels béns de l'esposa com s'usava. Tot això malgrat el dret foral existent. En conjunt es tracta d'un tema de poder. Hom ha de pensar que estava establert per llei que la dona hagués d'obeir al marit; que el domicili familiar era el que deia l'home i si ella l'abandonava podia ser obligada a tornar-hi a no ser que un tribunal digués el contrari; que la dona no podia fer res, treballar, negocis, parlar o defensar els seus drets sense la llicència del marit. Per exemple una dona podia demanar el divorci, però el marit hi havia d'estar d'acord, i a no ser en casos de maltractaments extrems no li era concedida la separació.

1808

20 d'abril. Santa Maria del Camí. Compareixen Mathias Bibiloni i Joana Maria Crespí, consorts, per espontània voluntat, que d'ara endavant se professaran amiatat, prometen estar junts i viure en una sola casa, observar-se l'un a l'altre i estimar-se com ho mana la santa mare església. El marit promet que no li pegarà més "no le dará más palos" ni la maltractarà de paraules injurioses. Ella promet estar subjecta al marit.²⁴

El codi penal de 1822 reconeix com a delictes les ferides a pares, mares, germans, fills, ascendents en general, però no a la cònjuge en especial. Només a l'article 571 diu que si la conducta relaxada de l'home o els mals tractaments a la dona donàs lloc a queixes justes, podrà ser objecte de reprensió pel batle de la vila i si reincideix a ser reclòs en una casa de correcció per un període màxim d'un any. La dona podia, en cas de desobediència al marit, ser corregida com si fos una menor d'edat amb *repreensions i moderats càstigs domèstics*, i si persistia també havia

d'anar al batle per a la seva repremsió i podia ser tancada en una casa de reclusió que ell escollís per un màxim d'un any.

En moltes sentències anteriors al segle XIX, tant de les illes com de la península, hi ha la fórmula següent: ... *que no maltracti la muller, salvo la natural correcció marital*. No és difícil d'imaginar la quantitat de maltractaments que devien romandre ocults sota aquesta correcció. De fet en molts casos en què l'home és acusat de maltractament, ell al·lega que *no la maltractava sinó que la corregia*.

La Llei orgànica 3/1989 de 21 de juny, d'actualització del Codi penal, va introduir el concepte de la violència física sobre el cònjuge, sempre que fos comesa de manera habitual, a l'article 425 del codi penal. Si era esporàdica era un simple delictes de faltes o lesions que segurament en molts casos ni es denunciava. A Rússia no fa gaires anys es volia aprovar que amb una multa de cinc-cents euros un home pogués pegar la dona un pic a l'any.

1931

20 de gener. Santa Maria. Atestat de la Guàrdia Civil. Jaume Pizà, pare de Margarida, de 17 anys, denúncia que va ser agredida a ca seva pel seu enamorat quan li digué que no volia continuar festejant amb ell. L'agressió és de pronòstic lleu. L'acusat, Antoni Mesquida, diu que en un moment d'exaltació, en veure's menyspreat, va collir una clau de bicicleta que duia a la butxaca de l'americana i li pegà un cop al cap.²⁵

1941

8 d'agost. Santa Maria. Denúncia de Maria S. contra Tomàs P. Ell era el guardià de la síquia de Coa Negra i ella no féu cas de les seves indicacions per tal que deixàs de regar. Hi hagué una discussió forta seguida d'insults i agressió (art. 578 i 579 del Codi Penal). Inicialment Tomàs Pizà fou absolt. Posteriorment la sentència fou revocada i va ser estimada l'apel·lació en contra del denunciat, per "haver obrat amb menyspreu evident del sexe de la part ofesa". Pena de cent dies d'arrest domiciliari i cent pessetes de multa.²⁶

En aquest cas és clar l'ús d'una violència gratuïta. El guardià no degué poder consentir que ella li fes el contrari. Segurament si hagués estat un home no hauria fet tanta via a agredir-lo.

Tots aquests comportaments que ens semblen tan horrorosos i que criticam tant en altres països subdesenvolupats podem veure que eren ben normals per aquestes terres fins no fa tant. Es tractava, com s'ha dit, d'una violència estructural: les dones no tenien personalitat jurídica, no podien defensar-se ni intervenir sense el permís de l'home. Les lleis eren fetes pels homes i els afavorien. Com és natural des del seu punt de vista masculí, moltes coses eren vistes com a normals. Per desgràcia, malgrat que hi ha hagut un avanç innegable en els països occidentals, les agressions i assassinats continuen. Fa falta una bona educació en aquest sentit des de la infància.

Finalment, una altra forma de violència al llarg del temps és que les dones no han comptat gaire dins la Història com a protagonistes. Realment, amb alguna excepció, no podien fer massa cosa per elles mateixes. Naixien amb les ales tallades. Una mostra petita és que pocs Ajuntaments tenen filles il·lustres. No és el cas de Santa Maria. De set fills il·lustres, sis són homes i hi ha una dona, Sor Maria del Cor de Jesús Ferrer i Jaume de s' Arboçar, fundadora del convent de les germanes de la Caritat.

NOTES

1. ARM. *Notes del Paborde Jaume*. Cohanegra II. MIC 36. Full núm. 59
2. ARM. Miscel·lània Pascual. Mic. 198. Tom XIII. Còdex 135. Pàg. 297.
3. ARM. AA 215. Liber carceris. 1553/1555.
4. ADM. Causes matrimonials. Sig. 6-A/71/22.
5. ARM. AA 219. Conclusions Cúria Criminal. Full 411.
6. Miscel·lània Pascual. Tom XIII. Pàg 329.
7. *Ibidem*. Pàg. 338.
8. AMMC. Cúria. Judicis de faltes. Sig. 684/1.
9. AMMC. Expedients judicials (1753-1838). Sig. 682.
10. ADM. Causes matrimonials. Sig. 6-A/69/1.
11. ADM. Causes matrimonials. Sig. 6-A/70/1.
12. ADM. Causes matrimonials. Sig. 6-A/70/15.
13. AMMC. Registre d'ordres, exhortacions i comunicacions (1919-1930). Sig.683/1.
14. ARM. AA 234. Criminal. Sentències. Full núm. 153.
15. Campaner, Alvaro. *Cronicon maioricense*. Pàg. 297.
16. ARM. Full 569. *Miscel·lània Pascual*. MIC 191.

17. ARM. *Miscel·lània Pascual*. MIC 195. Tom VII, Còdex 129. Full 615.
18. ARM. AA 410. Criminal. Sentències. Digitalitzat. Pàg. Digitalitzada núm. 73/721.
19. ARM. AA 219. Conclusions Cúria Criminal. Full 344.
20. AMMC. Diligències judicials i alguns judicis verbals. Sig. 669/1.
21. ARM. Notes del paborde Jaume. Coanegra. MIC 35 ARH. Full núm. 292.
22. Rosselló Vaquer, Ramon.(2006) *Morts, desgràcies i maldats a Mallorca*. Volum I. Campos; Roig, editors i impressors. S.L. Pàg. 220.
23. AMMC. Expedients de judicis verbals (1789-1802). Sig. 687.
24. AMMC. Diligències judicis i alguns judicis verbals. Sig. 669/1.
25. AMMC. Cúria. Judicis de faltes. Sig. 684/1
26. AMMC. Expedients de judicis de faltes (1935-1944). Sig. 685.

ARXIU CONSULTATS

- ARM Arxiu del Regne de Mallorca
- AMMC Arxiu municipal de Santa Maria del Camí.
- ADM Arxiu Diocesà de Mallorca.

BIBLIOGRAFIA

- Bestard Mas, Andreu. (1973). *Bandolerisme en Coanegra durant el segle XVII*. Palma. Separata del BSAL.
- Campaner, Álvaro. (1984). *Cronicon Mayoricense*. Palma. Ajuntament.
- Capó Josep i Mateu Morro. (1988). *Llegendes i rondalles santamarieres*. Santa Maria. Edicions de l'Ajuntament.
- Planas Rosselló, Antonio. (2001), *El derecho penal histórico de Mallorca* (S.XIII-XVIII). Palma. UIB.
- Rosselló Vaquer, Ramon. (2006). *Morts, desgràcies i maldats a Mallorca*. Volum I. Campos. Roig, editors i impressors. S.L.

MARIÀ PASQUAL FEMENIA, EL DARRER MÍNIM AL CONVENT DE SANTA MARIA EL CAMÍ (1798-1841)

Joan Pons Payeras

RESUM

Nascut a Búger a les darreries del segle XVIII, fill d'una família pagesa nombrosa, estadants a diferents finques de l'encontrada. A la vintena d'anys feu l'opció per a postular a la vida religiosa. Uns 10 anys llargs passà Antoni Pasqual -pels santamariers, Marià Pasqual- al convent de la Soledat de la vila de Santa Maria del Camí (1825-1835); els anys d'estudiant (1817-1825) els havia passats al convent de Sant Francesc de Paula de Ciutat, ben prop de la porta de Sant Antoni, pertanyent a l'antiga parròquia de Santa Eulàlia. El bugerró, Antoni-Marià, Pasqual, s'edificà sota les voltes del convent de Santa Maria, es graduà en experiència, i exercí un ministeri amb molta d'elegància.

PARAULES CLAU

- Biografia • Institucions eclesiàstiques • Búger • Convent de Santa Maria del Camí

Una de les institucions eclesiàstiques que han marcat la vida de la majoria de poblacions mallorquines són les ordes i congregacions religioses masculines i femenines, de manera especial a partir del Concili de Trento, 1563¹. Dècades després (1582) arriben a Mallorca els frares de l'orde de Sant Francesc de Paula (Itàlia, 1416 - França, 1507), coneguts vulgarment com a "mínims", establint-se a Ciutat (Portopí) i després faran el salt a la part forana; Santa Maria del Camí serà la darrera fundació, l'any 1682².

La presència d'una comunitat religiosa en una vila suposava una inversió en el progrés de l'educació, de l'assistència als malalts i una notable contribució al desenvolupament de la cohesió de la vida social per mitjà de la creació de confraries i associacions religioses, encarregades de l'organització de les festes populars.

Al llarg dels anys, aquests religiosos deixaven empremta en la vida de la població i comarca, com a oradors, mestres de minyons, apotecaris, ... Un d'aquests darrers que visqué aixoplugat, com a mestre i apotecari, a les dependències conventuals de la Mare de Déu de la Soledat, el darrer corrector, fou el P. Marià Pasqual Femenia, natural de Búger; fou ell el qui -per imperatiu governamental- rodà la clau el dia de la Mare de Déu d'agost de l'any 1835, extingint-se l'orde Míminima a la vila de Santa Maria.

Fill d'una família de posaders

Al darrer terç del segle XVIII i fins ben entrat la meitat del segle XIX, no poques famílies de Búger, emigren de casa seva, tot cercant a la rodalia de la vila espais per a millorar la subsistència familiar, possessions, finques grans, monestir/convents... Eren els denominats "posaders"³. La poca terra que tenien a la vila la destinaven a la pròpia alimentació (agricultura de subsistència) i no de mercat. La família Pasqual-Femenia, fou una d'aquestes que es llogaven mitjançant un contracte d'arrendament ⁴. Cal assenyalar que la majoria vivien en una situació d'extremada precarietat i, sense cap dubte, formen el sector més explotat del conjunt de la pagesia.

Josep Pasqual Gil (1759-1833), bugerró que viu a Campanet contreu matrimoni amb na Joana Aina Femenia Capó (1759-1820) ⁵, viuda de Pere Pons Payeras de son *Pons de sa Llebre* ⁶, natural i veïna de Búger, el dia 11 de març de l'any 1787. Són els anys que està al capdavant de la vicaria, Mn. Bernat Simonet (1783-1790) ⁷.

D'aquest matrimoni nasqueren dos fills, Josep (03/03/1795) ⁸ i Antoni J.; i tres filles, Catalina ⁹, durant un temps treballa i viu a Muro; Antonina ¹⁰, i Joana Aina ¹¹, ambdues un grapat d'anys treballaven i vivien a sa Pobla.

El pare de la família enviudà i contragué segones núpcies amb la poblera també viuda Margalida Siquier Capó, el dia 11 de maig de l'any 1821 ¹² i anaren a viure a la ciutat d'Alcúdia.

Antoni Joan, neix a Búger el dia 4 de setembre de l'any 1798 i com era costum en aquell temps fou batiat el mateix dia ¹³. Rebé la confirmació de mans del bisbe Bernat Nadal Crespí (1745-1818) el dia 13 de maig de l'any 1807; tenia 8 anys ¹⁴.

Búger donant passes per a constituir-se vila

A les primàries del s. XIX el lloc de Búger viu un moment de particular presa de consciència. A nivell menestral, els cullerers ¹⁵, una de les professions més esteses i amb molta productivitat, l'any 1807, es declaren en protesta i vaga contra el nou impost 3 i terç per cent, imposat pel ministre d'Hisenda Miquel Soler (1726-1808) ¹⁶. La guerra del francès empobrí les famílies obligant a entregar tot el sou que cobraven, així com la meitat de l'or i de la plata que posseïen ¹⁷. A nivell ciutadà -una població que ultrapassa el milenar de vesins- lluiten per a alliberar-se del jou dels jurats de Campanet i constituir-se en vila independent ¹⁸.

El nin, Antoni Joan, dóna passes en aquest clima d'una comunitat en creixement, d'estretor econòmica, de set d'autogovern. Coneixerà el primer tast d'autonomia municipal (1812-1814). Passaran el anys i les inquietuds adolescents s'enfilaran amb aspiracions a la vida estudiantil, conventual.

El bot, de la vila a Ciutat

Es veu que de ben jovençà i amb el desig de consagrar la seva vida a Déu, anà a viure a la capital, a Ciutat, on se li obriran les portes al seu creixement intel·lectual. Dia 12 de desembre de l'any 1817, sol·licita al Vicari General, Nicolau Sala i Roca del bisbe, el solleric Bernat Nadal i Crespí, la tonsura clerical, és a dir l'entrada a l'estament clerical; aleshores vivia a la parròquia de santa Eulàlia ¹⁹. Els vicaris de Búger i de la mateixa parròquia ciutadana, informaren de les "proclames", fetes els dies 15 i 16 desembre 1817 ²⁰.

Antoni, des de ben jovenet havia manifestat el seu desig de ser capellà i de voler-se entregar per complet al servei de la gent. Així ens ho descriu ell mateix, als seus 20 anys:

He tenido siempre vivos deseos de servir a Dios ordenado de sacerdote, a cuyo fin he dirigido mis estudios y solicitado igualmente el ser acogido en dicha Iglesia para servir a un mismo tiempo a Dios y al público. Pues en mi pueblo -Búger- que cuenta más

*de mil almas sólo residen dos sacerdotes y uno de ellos accidentado e imposibilitado muchas veces por su vejez; de donde se ve con toda claridad la poca asistencia que tendrán aquellos desgraciados vecinos en sus últimas enfermedades, la penuria para quien les administre el sacramento de la penitencia y la incomodidad para cumplir con el precepto de ori misa, pues para ello sucede las más veces que los de la comarca han de dejar abandonadas sus casas a causa de que no se celebra sino dos misas en dicho pueblo, y no haver arbitrios para la limosna a dicho que viniera de otro lugar distante*²¹.

Els testimonis que declararan a la Cúria la idoneïtat a la recepció d'ordes -el mes de març de l'any 1820- seran un campaneter llaurador, un ciutadà fuster i un també llaurador bugerró. Tots ells coincidiran: sujeto de buena fama, vida y costumbres. No es vicioso. No es ni borracho, deshonesto o jugador, no padece enfermedad contagiosa²²

Vivint a Ciutat, a la barriada cèntrica de Santa Eulàlia, tenia per costum anar a l'església de Montis-ion, dels jesuïtes, a missa i a confessar-se, i es dirigia espiritualmente amb el P. Pere Sanxo, que a la vegada era el Ministre del Col·legi. Aquesta és la informació que dóna el jesuïta de Mn. Pasqual:

*Don Antoni Pasqual Femenia, natural de Búger y vecino de Palma, frecuente con devoción en esta iglesia los sacramentos de la Penitencia y de la Eucaristia, y para que conste a tenor de seguir el camino sacerdotal*²³.

A la informació que feu el seu mestre -frare mínim- deixà constància:

*El infrascrito certifico que D. A. Pasqual estudia bajo la dirección de mi aula con muestras de su talento y buenas costumbres. Palma 8 abril 1820. Fra Francisco Barceló, Catedrático de Gramática Mayor*²⁴.

El temps de vacances, sobretot de Setmana Santa, assisteix als actes corals de la vila (pregària matutina i vespertina amb els clergues de Búger), així com les funcions religioses i del culte de la vicaria de Búger, com manifesta el vicari, Mn. Joan Payeras, essent *hombre de buena fama, vida y costumbres*²⁵

Dia 2 de maig de l'any 1820, sol·licita ordes menors, el primer pas per a arribar a entrar a l'estat clerical i preparar-se per a l'ordenació de prevere.

Postulació a l'orde dels Mínims

Dia 18 d'abril de l'any 1825, juntament amb 7 religiosos més²⁶ professà a l'orde de st. Francesc de Paula, amb el nom de "Marià", en el convent de La Soledat de Santa Maria, com a corista²⁷, davant el corrector P. Nicolau Julià, natural de Felanitx. Cal assenyalar que la comunitat altra volta, després de tres anys, s'havia restablert a la vila amb el P. Pau Coll Noguera, de Sóller, i els germans llecs, Fra Bartomeu Ramis Ramis, de Sencelles i Fra Miquel Pizà Salom, de Santa Maria²⁸, l'any 1823. Aquesta primera exclaustació, motivada per l'alçament de Riego²⁹, decretada a Mallorca el 31 de maig de 1821, obligà a suprimir els diferents convents que els frares Mínims tenien a la part forana, Campos, Sineu i Muro, a més del de Santa Maria³⁰.

Tot seguit, acabats els estudis eclesiàstics, s'ordenà prevere a Palma l'any 1825, pel bisbe Antonio Pérez de Hiria (1825-1842); tenia 26 anys.

Els frares Mínims, refrescant la memòria, havien arribat a Mallorca l'any 1582 i en un començament s'establiren a Sant Nicolau de Portopí. Un segle després, el bisbe de Mallorca, Bernat Cotoner i d'Olesa (1671-1684), i el provincial dels Mínims demanaren autorització als jurats de Santa Maria. El consell de la vila el 7 de maig de 1682 tractà el tema acordant *que vénen a bé que se trasllat dit convent sens perjudici de la vila, en tal y emperò que dits Pares tenguin obligació de fer escola i ajudar a ben morir sempre que serà necessari*³¹.

Malgrat els obstacles per part dels responsables de la Parròquia, que no veia gens convenient la fundació, amb el suport del bisbe s'instal·laren al costat del pou dels camins d'Inca i Sóller³². Aquests frares a més de fer escola, assistir als moribunds, predicaven als pobles de la rodalia, Alaró, Consell i Binissalem, tot cuidant l'associació de terciaris mínims establerta a cada lloc.

Ens consta que des de l'any 1834 fins al dia que tancaren el Convent, el P. Pasqual era el superior –o millor dit, "corrector"- del convent santamarier i tengué la satisfacció de veure postular 65 frares mínims als cinc convents de Mallorca³³; la diada de l'Assumpta de l'any 1835, juntament amb els altres 9 frares -6 preveres i 4 llecs- rodaren clau al seu estimat convent de La Soledat³⁴. Al mateix temps que els mínims, foren suprimits els dominicans, franciscans, mercedaris, trinitaris, cistercencs, carmelitans, cartoixans, agustins, jesuïtes, agustins; filipons, teatins i els paüls o de la missió³⁵. A Mallorca més de 800 religiosos hagueren d'abandonar

llurs convents, dispersats i privats de vestir l'hàbit de l'orde a la què pertanyien, la gran majoria s'acolliren a les parròquies. Bufaven vents lliberals i les celebracions en honor de la Reina eren freqüents a Ciutat i als pobles. El bisbe Pérez de Hirias, disgustat per la política anticlerical del Govern es retirà a Lluc i després a Andrtax.

Dia 21 de maig de l'any 1836, el P. Marià Pasqual, ja exclaustat, sol·licita pensió de 5 reals.

Després de l'exclaustració, començà l'expoli del convent. El dia 15 d'abril de l'any 1843, s'efectuà la subhasta del ja suprimit convent, església, pati fronterer, claustre, dependències, mobles i patrimoni litúrgic. Lloseta, se'n beneficià prou; i mira per on, el monument de Setmana Santa, l'urna de la Casa Santa, així com el sepulcre, anà a parar a l'església d'on era fill Marià Pasqual, Búger ³⁶; de llavors ençà cada any és tret en processó pels carrers de la vila la nit del Divendres Sant.

Vida conventual. Format en una escola lul·lista

Des de l'arribada dels frares de Sant Francesc de Paula a la vila de Santa Maria del Camí, 1682, la fidelitat al compromís adquirit amb el consell municipal, és ferma, *obligació de fer escola als minyons i ajudar a bé morir* ³⁷; a més els frares donaven l'ensenyança sense percebre retribució econòmica. I per suposat la llengua ensenyada a l'escola era la pròpia de Mallorca, malgrat el rei Carles III, 1778, *insistís en todo el Reyno se actue y enseñe en lengua castellana* ³⁸. Cal notar que un d'aquests frares el P. Antoni Cervera, cap a l'any 1778, deixà entre altres obres una "Gramàtica de la Llengua Mallorquina".

Tot i haver hagut temporades que aquests frares no simpatitzassin massa amb la doctrina de Ramon Llull ³⁹, des de mitjan segle XVII, 1758, experimenten un gir de 180 graus, tot convertint-se en deixebles del "fill major de nostra raça". En aquest sentit el nostre Marià (Antoni) Pasqual, viurà en un àmbit d'estudi, coneixement de Llull, aixoplugat per vertaders mestres i participant als solemnes actes lul·lians que acostumaven fer al Convent a partir de l'any 1763.

Per altra banda, el convent disposava d'apotecaria, documentada a partir de l'any 1773, igual que altres convents, com el de la Cartoixa de Valldemossa ⁴⁰, on gran part dels medicaments ho fabricaven els mateixos frares apotecaris, i a més, als pobres se'ls donaven gratuïtament o a l'espera. Es donava el cas que quan un govern expulsava els frares, la població reclamàs la presència del frare apotecari ⁴¹.

Un altre caire que deixondí el frare bugerró fou el conreu musical que exercí el murer Miquel Tortell i Simó (1802-1868), organista de la Seu, que d'infant havia passat uns anys al convent santamarier, aprenent cultura musical amb el P. Pau Nicolau i Julià ⁴². La relació de l'organista murer amb el convent es mantingué fins a la clausura de la comunitat, que l'orgue passà a la vicaria de Consell ⁴³.

És en aquest àmbit, tot i el parèntesi d'exclaustració (1821-1823), que el frare Pasqual, es forma, conrea, la personalitat adquirint coneixements en el món de l'educació i de l'apotecaria. S'ha acostumat a portar una vida sòbria, gairebé vegetariana, el vot d'abstinència perpètua comportava que els aliments bàsics dels frares eren el peix, els llegums, les verdures, fruita i fruits secs ⁴⁴; només menjant carn les diades de festa grossa, a la malaltia o quan sortien a les poblacions de l'encontrada per efectes de predicació. I com que no s'acostuma a beure llet natural, se'n feia de vegetal, la denominada "llet d'ametlla" ⁴⁵, que tanta força prendrà entre els moradors d'aquesta vila.

I donada la relació que tenien els frares de Santa Maria amb La Cartoixa de Valldemossa, cal demanar-se si Pasqual tengué accés a l'obra "Diccionario de los vegetales de Mallorca, sus usos descubiertos hasta el presente, y semillas de todas clases", publicada pel cartoixà català, Marià Cortès ⁴⁶, l'any 1820.

Encara un altra apunt cal afegir-hi pel que respecte a la seva relació amb els monjos cartoixans de Valldemossa. Per aquestes saons, anys vint, trenta, del s. XIX, la vila de Búger té tres monjos a la Cartoixa ⁴⁷, d'edats semblants, i un d'aquests és parent seu, Josep Capó Pasqual (1791-18??). I més encara, uns del Pares que hi havia al convent santamarier, era de Valldemossa, el P. Joan Calafat Mulet (1801) condeixeble del P. Marià ⁴⁸. Prou motiu per a conèixer-se més i intercanviar experiències tant educatives com farmacèutiques, a més de pastorals.

Apotecari a la vila de Búger

La sortida del convent del P. Marià Pasqual, gairebé coincideix amb la recuperació d'autonomia municipal de la vila de Búger, després del parèntesi de 1812-1814 i 1821-1823. Aleshores tot dependrà de les autoritats locals, el món de l'ensenyament, de la beneficència, de l'apotecaria

El Consistori de Búger ⁴⁹ proposa (10 juliol 1838) la creació d'un "botiquín" (farmaciola) i elegix com a responsable a Mn. Mariano Pasqual, que fou ja encar-

regat de la “Botiga” dels “Mínims” de la vila de santa Maria, pels pobres de solemnitat⁵⁰. Els seus pares ja difunts, Josep (1833) i Joana Anna (1820); els germans tots ells ja fan la seva vida, de casats a sa Pobla, Muro i Campanet⁵¹.

Però dia 24 d'abril de l'any 1839, el batle ho cita a l'Ajuntamet, juntament amb dos capellans més de la vila quintos seus, Joan Capó Payeras (1799-1877) i Miquel Torrens Terrassa (1799-1866), doncs es troba en edat de milicians, a pagar una multa de 5 reals cada mes des de l'any 1837; una prova més que Marià-Antoni era de família ben pobre, doncs al llistat dels bugerrons servidors de la “Milícia Nacional”, de 18 a 45 anys, hi trobam anotat, “és pobre i no cobra de l'erari públic; queda suspès fins que l'erari ho pagui”⁵². tot una evidència que pertany a l'estrat més desprotegit de la vila.

L'Acta municipal, signada pel batle Pere Siquier, Gall, dóna raó de l'existència d'aquesta apotecaria:

El Síndico Procurador, Dn. Juan Alemany hizo presente la conveniencia y utilidad el tener un Botiquín para administrar a los enfermos aquellas medicinas que en concepto del Facultativo fuesen necesarias y reconociendo demasiado los Señores esta verdad tomando la propuesta del Síndico indicando al sacerdote Dn. Mariano Pasqual de que había tenido a su cargo la Botiga de Mínimos de la Villa de Santa Maria y formado el cálculo este Ayuntamiento de hacer una representación a la Excm. Diputación para una satisfactoria del bien común y habiendo hecho presente el expresado presbítero dicho encargo aceptó y se ofreció que el costearía graciosamente todo lo necesario al efecto y que podría facilitar las medicinas a los enfermos previa la receta del Facultativo con la mayor equidad y acoste y costos a los pobres de solemnidad, siempre que dicho Ayuntamiento lograce esta gracia de poder plantar Botiquín de hacer de Farmacéutico y subastar todo lo necesario para dicho vecindario y cuyos pobres se entenderán los que el Ayuntamiento le auxilie por ser pobre en hospicedado y lo firma dicho Dn. Mariano Pasqual con algunos de los Señores que saben firmar y por los demás el actuario Secretario⁵³.

D'aquesta manera i fins a la seva prematura mort, 1841, per espai de tres anys Búger gaudí d'apotecaria, situada al carrer de Cas Sant, avui denominat “Carrer Sant”, gràcies a un ciutadà format en el convent de Santa Maria del Camí. Juntament amb el metge Joan Bennàssar, natural de Campanet i la comare, Magdalena Fiol, casada amb Joan Capo ferrer⁵⁴, s'entregaren al servei dels quatre quaters de la població.⁵⁵

Obrer de la Confraria del Roser

També l'any 1838, i per disposició de l'Ajuntament de la vila de Búger ⁵⁶ se li encarregà, juntament amb dos paisans més (Pere Josep Tortella vilrei i Pere Antoni Llinàs), ser obrer de la Confraria de la Mare de Déu del Roser de Búger, confraria aleshores molt florent, doncs els confreres estaven repartits en 186 famílies ⁵⁷. És que el nou Ajuntament ⁵⁸, (13/11/1836) tenia molt d'interès en cohesionar una població que començava a donar passes després de molts d'anys de dependre de la Universitat de Campanet; la constitució o rehabilitació d'una confraria suposava la creació d'un col·lectiu de ciutadans que sens dubte dinamitzava la vida popular amb les seves festes i altres activitats ⁵⁹.

Cal assenyalar que en el poc temps que presidí la Confraria li donà un aire novedós, bullanguer, instituint un ball per a les festes de Nadal, a més dels que tenien pels Darrers dies i per Sant Jordi ⁶⁰.

A la vegada Mn. Pasqual, compartí el ministeri sacerdotal a les celebracions religioses amb els preveres paisans, Mn. Joan Payeras Capó des puig (1774-1852), vicari; Mn. Miquel Torrens Terrassa bover (1799-1866) i Mn. Joan Capó Payeras viu (1799-1877). Tenim constància que temporades feu de capellà a la capella de la possessió de la Marquesa de son Vivot ⁶¹

Mestre de minyons

Hi ha documentació que el curs 1817-1818 treballava de mestre d'escola a Búger Mn. Joan Mascaró a compte del pressupost de l'Ajuntament de Campanet *rebia el salari de 17 lliures dels cabals comuns i 23 de la talla general* ⁶² i l'obreria de Sant Pere s'encarregava del manteniment de l'escola, pagant l'oli per la il·luminació de l'escola ⁶³.

L'any 1835, no hi havia cap escola pública de nins a la vila, el que hi havia eren dues escoles particulars ⁶⁴. El president de la Diputació Provincial, de tant en tant, amonestava i a la vegada amenaçava posant multa al Consistori, si no elegien un mestre titulat per a atendre l'ensenyament; temps enrere, el bisbe Bernat Nadal (1794-1818) a les visites pastorals a les poblacions es queixava ferm del *dolorós descuit de molts d'Ajuntaments respecte d'aquesta situació* ⁶⁵ i és aquí que l'any 1838, els regidors de Búger, pensaren en l'antic frare mínim de Santa

Maria del Camí, el P. Marià (Antoni) Pasqual.⁶⁶, el qual a més dels estudis a Ciutat gaudia d'experiència a l'escola conventual d'aquella vila ⁶⁷; la retribució que percebia del consistori, era 362 reals de velló.

Aleshores exercí de mestre de primeres lletres per espai de tres anys a la vida on nasqué i aprengué les primeres lletres. De fet dia 6 de maig de 1841, el "Boletín Oficial Balear" anunciava la vacant del mestre de primeres lletres de Búger, per defunció d'Antoni Pasqual, prevere. Els aspirants a ocupar aquesta plaça presentaran les sol·licituds al batle local ⁶⁸.

Defunció i conflicte en els hereus

El frare Pasqual mor a l'edat de 42 anys, a Búger, el dia 27 d'abril de l'any 1841⁶⁹; a la partida de defunció llegim:

"Don Antonio Pasqual, Presbítero exclaustado de san Francisco de Paula, hijo de José y de Juana Ana Femenia, difuntos, natural y vecino de la villa de Búger. Falleció el día anterior, a las cinco y media de la tarde, a la edad de cuarenta y dos años, su enfermedad de costipado, según relación de los facultativos. Dispuso su testamento en poder de Don Juan Seguí, notario de la villa de Campanet, y nombró albaceas de su alma a Don Juan Payeras, Pbro, Vicario y a Don Miguel Torrens, Pbro., al Mag. Alcalde de la Villa de Búger, Antonio Mascaró, hijo de José y al Honor Amador Calafat, conductor del Predio de son Vivot" ⁷⁰.

A l'empadronament municipal de l'any 1841, Mn. Pasqual vivia amb la família de can llovís, composta per la vídua, Margalida Capó de Cas capità i 4 fills ⁷¹; A la vila no hi tenia família pròpia.

Al testament (23-04-1841) se li veu tota una estima als seus germans que antany compartiren comunitat a Santa Maria, tot deixant unes petites quantitats per a celebracions de misses del sou que li donava l'Ajuntament de Búger, així com les gratificacions que li feien els marquesos de Son Vivot, per anar-hi a celebra missa els diumenges i festes ⁷².

L'any 1843, estellà un conflicte amb els seus hereus, respecte a la propietat d'un patrimoni litúrgic dipositat a casa seva.

D'una carta del rector de Campanet al Vicari General, seu vacant:

M.I.S. Al tiempo de repartir V.S. los ornamentos de los conventos suprimidos tuvo a bien dar todos los adornos del monumento de los Mínimos de Sta. Maria al

que era su Corrector, llamado P. Mariano. Desde entonces se ha puesto todos los años en la Iglesia de Búger sufragánea de esta Parroquia, pero habiendo muerto dicho Padre, Mariano, el heredero de éste se resiste a entregar el sepulcro⁷³ que el difunto guardaba en su casa por estar más bien custodiado, y no haber lugar proporcionado en la Iglesia diciendo que es suyo por ser propiedad del difunto. Yo creo que al conceder V.E. dicho sepulcro, y demás del monumento, no lo cedió personalmente al dicho P. Mariano, sino para el servicio de la Iglesia, pues luego de llegado todo a Búger se llevó a la Iglesia, y sólo tenía el dicho sepulcro para custodiarlo mejor. No obstante V.E. sabrá su intención, o tal vez había quedado notado por V.E. Por tanto si su intención fue que se tuviese para la Iglesia, y no para el particular, espero se servirá manifestarle ...

Rafael Picornell, Rector. 16 febrero 1843.

Però amb la contestació del Vicari General - 3 de març 1843- tot dubte quedà resolt:

Dichos efectos pertenecían al suprimido Convento de Santa Maria y ahora a la Iglesia de Búger, (...) Pongo en conocimiento de Ud. para que pueda reclamar como corresponde a sus derechos..."⁷⁴.

No sempre resulta fàcil, tot seguit a la mort d'un sacerdot o religiós, pels hereus distingir entre la propietat particular i la propietat del patrimoni conventual o eclesiàstic; per aquelles dates era costum la intervenció del bisbe o superiors per a arbitrar dits conflictes.

CONCLUSIÓ:

Dèu anys llargs passà Antoni Pasqual -pels santamariers, Marià Pasqual- al convent de la Soledat de la vila de Santa Maria del Camí (1825-1835); els anys d'estudiant (1817-1825) els havia passats al convent de Sant Francesc de Paola de Ciutat, ben prop de la porta de Sant Antoni, pertanyent a l'antiga parròquia de Santa Eulàlia.

A l'estada a Santa Maria no gaudí d'un floreixement conventual de comunitat nombrosa, bellesa coral, atractiu cultural, no; fou una dècada de decadència vocacional, de caiguda sociològica de l'estament religiós, havien passat per la supressió de la comunitat per imperatiu governamental, el trienni lliberal, havent d'abandonar les cases de la part forana, incautació dels béns, mobles i immobles

per part de l'Estat, repartiment de patrimoni litúrgic a les esglésies veïnades,... Una situació que no ajudava gens ni mica al creixement i maduració dels joves que trobant-se en la dècada dels vint anys, somiaven un món nou, una nova forma de servir els pobles des d'una comunitat conventual.

Així i tot, Marià, i els de la seva quinta pogueren aixoplugar-se sota el mestratge d'aquells frares majors que havien passat anys i més anys exercint la docència als minyons i adults, així com l'elaboració de medicaments per aten-dre els malalts, accidentats i ancians de les viles des de l'apotecaria, així com des de la visita domiciliària; en aquest sentit, Marià, visqué en una escola experimentada, adquirint coneixements que sens dubte li serviren molt a l'hora d'exercir, ja fora del convent, l'ensenyança de les lletres als minyons o l'atenció al món de la malaltia, del sofriment, a la seva vila natal, així com l'acompanyament als pobres de solemnitat.

El bugerró, Antoni-Marià, Pasqual, s'edificà sota les voltes del convent de Santa Maria, es graduà en experiència, i exercí un ministeri amb molta d'elegància.

Joan Pons i Payeras.

Búger, gener 2020.

APÈNDIX

Familiars de Antoni (Marià) Pasqual-Femenia

Josep Pasqual Gil: Als 15 juliol 1759, el Rev Prv. y Vic. baptitsa un fill legítim de Josef Pasqual y de Cat. Gil, se li posa nom de Josep Lluch. Foren padrins Lluch Gil y Joana Socias.

Defunció: 5 d'octubre 1833, als 75 anys. Enterrat al cementeri rural

Cf. Llibre baptismes 1758-1850. A.P.B.

Cf. Llibre Difunts 1802-1852. A.D.M.

Juana Ana Femenia Capó: Als 19 setembre 1759, una filla de Antoni Femenia y Antonina Capó. Se li posa el nom de Juana Anna. Foren padrins Andreu Capó y Juana Anna Pons,

Defunció: 2 d'abril 1820. Enterrada a la sepultura de Tomàs Pons de son Pons

Cf. Llibre baptismes 1758-1850. A.P.B.

Cf. Llibre Difunts 1802-1852. A.D.M.

Partida matrimoni Pasqual-Femenia:

Matrimoni ha tractat Joseph Pasqual fadrí, fill de Joseph y de Catalina Gil conjs. difunts, natural de Búger y veci de Campanet amb Juana Ana Femenia, filla de Antoni y de Antonina Capó, conjs., V^a de Pera Pons de son Pons de sa Llebre, fill de Tomás y de Juana Payeras, natural y vecina del lloch de Búger, publicats a 11 de mars 1787 et sequentibus ceteris diebus festivis de consensu parenta.

Vic. Alemany

Cf. Llibre dels Matrimonis. Any 176-1852 n° 24. A.P.B.

Partida matrimoni Pons-Femenia:

Matrimoni ha tractat Pere Pons, fill de Thomàs y Juana Payeras, conjs. viudo de Juana Pons filla de Jaume y de Catalina Bisquerra, conjs; ab Juana Anna Femenia, D^a filla de Antoni y de Ant. Capó, conjs. Tots nats y habitants en este lloch de Búger.

Cf. Llibre dels Matrimonis. Any 1765-1852 n° 24, 36. A.P.B.

Germà:

Josep Pasqual Femenia, fill de Josep i de Joana, fou batiat 3 mars 1795 Antoni Pasqual Femenia, neix 4 set.1798.

Cfr. Llibre baptismes 1758-1850. A.P.B.

Matrimoni:

Dia 6 de juny de 1818, matr. de Josef Pasqual fadrí, fill de Josef i de Juana Anna Famenia conjs. vivents, naturals de este lloch de Búger i moradors en la vila de la Pobla, ab Margalida Capó fadrina, filla de Miquel vivent i de Cathalina Capó conjs, difunta, natural i vesina de este dit lloch de Búger, const.

Cf. Llibre dels Matrimonis. Any 1765-1852 n° 24, 36. A.P.B.

Germana: Catalina Pasqual Femenia

17 abril 1808: Matrimoni ha tractat Pere Ant. Rebassa fadrí fill de Josef difunt y de Catalina Cifre conjs. vivents, natural y vesí de la Parroquia de Campanet; ab Catalina Pasqual fadrina filles de Josef y de Juana Anna Famania conjs. vivents, nat. de esta Parroquia de Búger y moradors en la de Muro.

Cf. Llibre dels Matrimonis. Any 1765. Búger s/n. A.P.B.

Germana: Antonina Pasqual Femenia

7 febrer 1811: Matrimoni ha tractat Miquel Buades fadrí fill de Llorens y de Margarida Capó conjs. difunts natural y vesí del lloch de Búger ab Antonina Pasqual fadrina, filla de Josef y de Juana Ana Femenia, conjs. naturals del lloc de Búger y vesins de la Parroquia de sa Pobla, cons. de los consentiments necessaris. Test. Juan Ant. Femenia y Pere Pau Capó.

Cf. Llibre dels Matrimonis. Any 1765-1852 n° 24, 36. A.P.B.

Germana: Juana Anna Pasqual Femenia

23 juny 1812: Matrimoni ha tractat Rafel Pons, fadrí fill de Pere viv. y de Margalida Sanoguera conjs. difta. natural y vesina del lloc de Búger amb Juana Anna Pasqual fadrina, filla de Josefh y de Juana Anna Femenia conjs. natural del lloc de Búger y vive a la Parroquia de sa Pobla, cons. de los consentiments necessaris.

Cf. Llibre dels Matrimonis. Any 1765-1852 n° 24, 36. A.P.B.

Segones núpcies de Josep Pasqual.

11 maig 1821: Josefh Pasqual Vd^o de Juana Ana Femenia, fill de Josefh y de Catalina Gil conjs. difs, natural de esta Parròquia de Búger y morador en la ciutat de Alcúdia, amb Margalida Siquier Vd^a de Damià Capó, filla de Juan i de Juana Capó conjs difs, natural de la vila de sa Pobla i vesina de esta Parroquia de Búger.

Cf. Llibre dels Matrimonis. Any 1765. Búger s/n. A.P.B.

PROFESSIONS RELIGIOSES (18/04/1825)

1.	Balaguer Bestard, Gabriel	Puigpunyent	Corista
2.	Calafat Mulet, Joan	Valldemossa	Corista
3.	Gelabert Planas, Jaume	Sineu	Corista
4.	Jordà Costa, Jaume	Sineu	Corista
5.	Pasqual-Femenia, Marià	Búger	Corista
6.	Pericàs Estela, Joan	Caimari	Corista
7.	Salom Roig, Nofre	Alaró	Corista
8.	Santandreu Pizà, Josep	Santa Maria	Corista

PROFESSIONS RELIGIOSES SANTAMARIERES (1825-1835)

1.	Bauzà Mercadal, Pere Josep	02/03/1834	Donat
2.	Pastor Coll, Antoni	01/07/1830	Corista
3.	Rotger Pizà, Pere Joan	08/12/1832	Donat
4.	Vich Salom, Miquel	02/03/1834	Donat
5.	Mulet Llabrés, Miquel	13/12/1828 (Sta. Eugènia)	Corista

Testament de Antoni-Marià Pasqual

Dia 23 d'abril 1841.

Jo, Don Antoni Pasqual prevere, ex religiós de Sant Francesc de Paula, natural i veí de la vila de Búger, fill de Joseph i de Juana Anna Femenia, trobant-me detingut en mon llit de enfermedat corporal, dispòs lo següent:

Primo, elegesch sepultura a mon cadaver en el cementeri rural de la present vila.

Vull y man, sien preses de mos béns seixanta lliures (...) sien distribuïdes vint misses al P. Juan Rotger, mínim, vint al P. Mateu Genovard, 20 al P. Juan Santandreu, vint al P. Andreu Carbonell, vint al P. Bernat Sampol, ambos Pares

de la indicada Religió (...), Se han de celebrar en el termini de mig any.

Item vull, y man que les 27 ll. y 18 sous me està devent el Mag. Ajuntament per la conducta de mestre de primaria de lo passat any 1840 han de cobrar mes marmessos.

Deix per bon amor a Margalida Pons, ma naboda, filla de Rafel y de Joana Anna Pasqual, un matalas, comodí, quatre llençols, dos coixins y cadires.

Deix a Honor Amador Calafat, conductor Predi Son Vivot, el rellotge de paret.

Vull y man que se prenga el trast del camí, esto es costat corral ... en el carreró den Marray... será venut seguida de ma mort en encant publich y son valor será invertit en 40 misses...

Item vull i man que los llibres, llibreries, camís y casulles, tot sia venut per dits mon marmessors, sien entregades a l'obreria de Sant Pere de esta Isglesia de Búger.

Item vull y man, que los matalassos, llit de pilars y rellotge de butxaca, tot sia venut encant public.

Item vull y man, la cantitat que me está devent la Exma. Señora Marquesa de Vivot Vda. la haja de cobrar el Honor Amador Calafat, conductor de dit predi Son Vivot, distribuintles al modo y manera que li tenc encarregat.

(...)

Notari Joan Seguí. Campanet. Sig. S-866, 166-168 A.R.M.

NOTES

1. Concili de Trento: Iniciat l'any 1545 pel papa Pau III, i clausurat pel papa Pius IV l'any 1563
2. La vila de Muro (1584), Campos (1607), Sineu (1667) i Santa Maria del Camí (1682). RODRÍGUEZ, Florencio : *"Los Mínimos en Mallorca. IV Centenario 1582-1982"*. Imprenta Politécnica. Palma de Mallorca, 1982.
3. Posader/a: Home, dona, matrimoni que per mitjà d'un contracte amb un senyor/a propietari, es comprometen a cuidar, atendre, servir, els amos de la finca. A la zona de Campanet la durada del contracte solia ser d'un 4 anys, mentres que a la zona de sa Pobra solia esser de 6 anys. VARIS: *Història de Mallorca*. Vol II. Ed. Moll 1994, 134.
4. VARIS.; *Història de Mallorca*. Vol II. Op. cit., 135. Joana Anna Femenia Capó, era germana de Mn. Antoni Femenia 5. Capó (1754-1792). PONS,
5. Joana Anna Femenia Capó, era germana de Mn. Antoni Femenia Capó (1754-1792). PONS, Joan: *Presbiterologi de Búger* (inèdit) 2007, 41.
6. Joana Anna Femenia Capó, contragué matrimoni amb Pere Pons Payeras, dia 2 de maig 1799, tenia 20 anys Cfr. Llibre dels Matrimonis. Any 1765-1852 n° 24, 36. Arxiu Parroquial de Búger (APB).
7. Matrimoni ha tractat Joseph Pasqual fadrí, fill de Joseph y de Catalina Gil conjs. difunts, natural de Búger y veci de Campanet amb Juana Ana Femenia, filla de Antoni y de Antonina Capó, conjs., Vª de Pera Pons, fill de Tomás y de Juana Payeras, natural y vecina del lloch de Búger, publicats a 11 de mars 1787 et sequentibus ceteris diebus festivis de consensu parenta. Vic. Simonet. Cfr Llibre dels Matrimonis 1765-1852. op. cit.
8. Contreu matrimoni amb Margalida Capó Capó (06/05/1818) i van a viure a sa Pobra. Cfr Llibre dels Matrimonis 1765-1852 op. cit.
9. Catalina, contreu matrimoni amb Pere Antoni Rebassa Cifre (17/04/1818). Cfr Llibre dels Matrimonis 1765-1852. op. cit.
10. Antonina, contreu matrimoni amb Miquel Buades Capó (17/02/1811)
11. Joana Aina, contreu matrimoni amb Rafel Pons Zanoquera (23/05/1812) i van a viure a sa Pobra

12. 11 maig 1821: *Josef Pasqual Vd^o de Juana Ana Femenia, fill de Josef y de Catalina Gil conjs. difs, natural de esta Parròquia de Búger y morador en la ciutat de Alcúdia, amb Margalida Siquier Vd^a de Damià Capó, filla de Juan i de Juana Capó conjs difs, natural de la vila de sa Pobla i vesina de esta Parroquia de Búger.. Cf. Llibre dels Matrimonis. Any 1765-1852. op. cit.*
13. Llibre de Baptismes 1785-1803, 88v
14. Llibre de Baptismes 1803-1831, suplement "Confirmacions" 1807-1820. Arxiu Diocesà de Mallorca
15. PONS PAYERAS, Joan, "Diari de Buja", *El cullerers, un capítol de la història de Búger*. Separata, juny 1980.
16. *Els fabricants de culleres de fusta es queixaven contra el conductor del nou import anomenat 3 i terç per cent, que els recla maven el tant per cent corresponent sobre la llenya que consumien. Els cullerers al·legaven que no hi ha manera de fer-li en tendre que aquest delme toca pagar-lo l'amo de l'útil de la llenya, que la ven, i no el consumidor.* (ARM RP 2.974, n° 9). ROSSELLÓ VAQUER, Ramon: *Noticiari de Búger*. Mallorca, 2006, 62.
17. *La vicaria de Búger entregà una làmpara de pes, 31 lliures.* Cfr. Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana (BSAL), T. V, 315.
18. PONS PAYERAS, Joan: "Búger en el segle XIX". Leonard Muntaner Editor. Palma (Mallorca) 2012, 19
19. ADM IV/46/2/28
20. ADM 2/39/27
21. ADM 2/39/27
22. Cfr. Expedient d'ordes. ADM 2/39/27
23. ADM 2/39/27
24. ADM 2/127/44. El P. Francesc Barceló Móra, era natural de Porreres, professat 23/03/1767; era frare corista. RODRÍGUEZ, Florencio: *Los Mínimos en Mallorca. IV Centenario 1582-1982*. op.cit.,36. L'any 1782 i ss. es trobava a la comunitat de Campos.
25. Expedient d'Ordes, 6 d'abril 1820. ADM 2/39/27
26. Cfr. Apèndix
27. Hi havia tres categories de freres: "donats" (religios no profes al servei de la comunitat per a complir els encàrrecs dels religiosos, captar per ells,...), "llocs" (sense obligació d'assistir a pregar al cor, porteria, sagristia, cuina,...) i coristes (preveres, obligats a l'assistència al cor, predicació i administració de sagraments). RODRÍGUEZ, Florencio: *Los Mínimos en Mallorca. IV Centenario 1582-1982*. op.cit.,39.
28. CAPÓ JUAN, Josep: *El convent de La Soledat de Santa Maria del Camí*. Mallorca, 1993, 84
29. Rafael del Riego y Flores (1784-1823). Militar i polític liberal espanyol.
30. Cal assenyalar que les viles d'Alaró i Binissalem havien sol·licitat fundació de convent mínim.
31. TORRES SIOQUIER, Pere: *Notes històriques del Convent de Mínims de Santa Maria del Camí*. Publicació de la parròquia de Santa Maria del Camí, 2002, 9.
32. CAPÓ JUAN, Josep: *La vila de Santa Maria del Camí*. Palma. Gràfiques Miramar, 1985.
33. RODRÍGUEZ, Florencio: *Los Mínimos en Mallorca. IV Centenario 1582-1982*. op.cit.,35-42
34. CAPÓ JUAN, Josep: *El convent de La Soledat de Santa Maria del Camí*. Mallorca, 1993, 98. El P. Marià, fou un dels 800 religiosos -84 eren mínims- que foren obligats a abandonar els convents. Ibidem, 85. Quan clausuraren el convent la comunitat de religiosos, a més del corrector P. Pasqual, estava integrada per: P. Josep Santandreu Pizà (Santa Maria, 1803-1864), P. Josep Rigo Seguí (1801- Palma, 1870), P. Joan Pericàs Estela (Selva, 1789-Palma, 1850), P. Llorenç Busquets Mayol (Fornalutx, 1785-Palma, 1846) i el P. Joan Calafat Mulet (Valldemossa, 1801-Valldemossa, 1867). Els quatre germans llocs eren, Fra Bartomeu Ramis (Def. Sencelles, 1841), Fra Miquel Pizà Salom (Def. Santa Maria, 1835), Fra Antoni Cañellas Bestard (1796-Def. Santa Maria, 1863) i Fra Pere Joan Rotger (1806-Palma, 1862). TORRES SIOQUIER, Pere: *Notes històriques del Convent de Mínims de Santa Maria del Camí* op. cit, 37-38
35. PAYERAS RIUTORT, Damià: "El convent de Santa Anna". Pares Mínims (Muro). *Història de Muro*, Vol. IV, Ajuntament de Muro, 1991, 424.
36. A.D.M. Mínims IV/7/17
37. CAPÓ JUAN, Josep: *El convent de La Soledat de Santa Maria del Camí. op. cit., 22. Aleshores els jurats manifestaven aquest desig: enseñaran de l·legir y scriure y los rudiments de Gramatica ab que se axonerara la obligacio de sos pares en averlos de sustenta per dit efecte fora de llur casa, y se evitaran los daños ocasiona el anar los minyons distrets y no aplicat.* (7 Maig 1682).
38. En compliment del Decret de Nova Planta del 28 de novembre de 1715.
39. A Mallorca existien dos bàndols amb actituds antagòniques i irreductibles que xocaven freqüentment. Els tomistes, seguidors de Sant Tomàs d'Aquino (dominics, mercedaris, mínims, teatins) i els lul·listes (franciscans, agustins, trinitaris i jesuïtes). Però l'any 1758, els mínims admeten la doctrina lul·lista. GAYÀ ESTELRICH, Jordi: *Biografies de Mallorquins*. Ajuntament de Palma (2), 1982.
40. CAPÓ JUAN, Josep: *El convent de La Soledat de Santa Maria del Camí*, op. cit., 64.

41. Es donà el cas, l'any 1821, a la clausura del convent, l'Ajuntament sol·licità que el apotecari, P. Padrines, seguís a Sta. Maria. CAPÓ JUAN, Josep : *El convent de La Soledat de Santa Maria del Camí*. op. cit., 65.
42. El P. Pau Nicolau i Julià, natural de Felanitx, professà com a corista el dia 04/12/1808. Al moment d'abandonar el convent l'any 1822, n'era el corrector.
43. FIOI TORNILA, Pere – CARBONELL CASTELL, Xavier.; *Miquel Tortell i Simó, sacerdot i organista*. Ajuntament de Muro, 2002, 61.
44. CARBONELL, Marià – MARTÍNEZ, Bartomeu: *El convent de mínims de Sineu*. Ajuntament de Sineu Portal Forà Edicions. Col·lecció Sa Barçella 1. 2010, 38.
45. CAPÓ JUAN, Josep: *El convent de La Soledat de Santa Maria del Camí*. op. cit.76
46. VARIS, *Historia documental de la Real Cartuja de Valldemossa*. Palma de Mallorca, 1973, 65.
47. Vet aquí els monjos cartoixans bugerrons: Andreu Capó Capó (1799-1867), Josep Capó Llompert (1751-1836) i Josep Capó Pasqual (1791-18??); dos d'ells sacerdots i un tercer germà. Cfr. VARIS: *Historia documental de la Real Cartuja de Valldemossa*. Op. cit., 134, 174 ss.
48. TORRES SIQUIER, Pere *Notes històriques del Convent de Mínims de Santa Maria del Camí* op. cit, 38
49. El Consistori passà per tres batles diferents Sebastià Martí Poi, natural de Binissalem, casat amb Antonina Pasqual; fill de Joan i Antonina, mor sobtadament 19/11/1837, a 74 anys. Cfr. Llibre Difunts 1802-1852, 250 A.D.M. Antoni Mascaró; 1839, Pere Siquier gall. El secretari, Jaume Pasqual i el saig, Gabriel Artigues; els plenaris eren els diumenges a les 16'00 h.
50. RODRÍGUEZ, Florencio: *Los Mínimos en Mallorca. IV Centenario 1582-1982*. op.cit.,39.
51. Cfr. Apèndix
52. PONS PAYERAS, Joan : *Búger en el segle XIX*. Lleonard Muntaner Editor, 2012, 149
53. Llibre d'Actes Municipals, 10 juliol de 1838, 17. A.M.B.
54. Assisteix al naixement de Inès Mª Bonaventura Salvadora, expòsita.20/04/1838. Cfr. Llibre Baptismes 1758-1850, 144. A.P.B.
55. Cfr. Llibre d'Actes Municipals 1839, 6. A.M.B.
56. Llibre d'Actes Municipals, 10 juny de 1838: *En la iglesia había necesidad de nombrar obreros de la Mare de Déu y habiendo tenido a bien en nombrar a Don Mariano Pasqual Pbro. por la Mare de Déu (...) para que se cuide de dicha obra con prontitud actividad poniendo todo costeo en una lista de cargo y descargo y después de concluida se dará cuenta a este Ayuntamiento para que los sea abonado en descargo de su encargo por este Ayuntamiento. Firma Pedro Siquier, Alcalde.*
57. Llibre del Roser 1849-1861, nº 39, s/p. APB
58. Tot i la vila haver experimentat autonomia municipal els anys 1812-1814 i en el trienni lliberal (1820-1823), la verdadera autonomia la testà a partir de l'any 1836, amb el batle Sebastià Martí de *cas povil*. PONS PAYERAS, Joan: *Búger en el segle XIX*. op. cit. 19 ss.
59. Temps enrere, 3/12/1820, el consistori municipal elegí els obrers de Sant Pere. Cf. Llibre de comptes de l'Obreria de Sant Pere 1750-1890. N° 36. A.P.B.
60. Cfr. Llibre del Roser nº 39 op. cit. Al compte de 25/12/1838, *Del ball de Nadal, 3 lliures, 3 sous i 6 diners*.
61. Testament, notari Joan Seguí, Campanet, Sig S-866, 166-168 A.R.M.
62. ROSSELLÓ VAQUER, Ramon: *Noticiari de Búger*. Mallorca 2006, 64
63. Cf. Llibre de comptes de l'Obreria de Sant Pere ... op. cit., 58
64. *El propagador Balear*, 2 i 9 d'abril 1835. Biblioteca March. Ciutat de Mallorca
65. DURAN, Miquel: *Bernat Nadal i Crespi, un bisbe sollerí que fou diputat a les Corts de Cadis*- Biografies de mallorquins. Ajuntament de Palma (13). 1986, 41.
66. PONS PAYERAS, Joan: *Búger en el segle XIX*. op. cit. 130
67. L'any 1838, la gratificació que dóna l'Ajuntament de Búger al mestre M. Pasqual, és de 362 reals de velló (en el segle XIX el rei Josep I d'Espanya mana encunyar moneda, els reals de velló que equivalien a 2,50 reals de velló per cada real tradicional)
68. Cfr. Boletín Oficial de Baleares (6 maig, 1841). Cfr. ROSSELLÓ VAQUER, Ramon: *"Noticiari de Búger"* 2006, 68
69. Cfr. B.S.A.L. Tom XVIII, 128-129.
70. Llibre de Difunts 1802-1852, nº 7, 272
71. Cfr. Empadronament de 8 de gener de 1841. A.M.B.
72. Cfr. Testament. Apèndix
73. Sepulcre: Es tracta de dos elements patrimonials, l'urna per a la Casa Santa i el sepulcre que es treu en processó el Divendres Sant.
74. A.D.M. III/71/17

BIBLIOGRAFIA

- Capó, Josep (1985). *La vila de Santa Maria del Camí*. Palma. Gràfiques Miramar.
- Capó, Josep (1993). *El convent de La Soledat de Santa Maria del Camí*. Mallorca.
- Carbonell, M. Martínez, B (2010). *El convent de mínims de Sineu*. Ajuntament de Sineu Portal Forà Edicions. Col·lecció Sa Barcella 1.,
- Durán, M (1986). Bernat Nadal i Crespí, un bisbe solleric que fou diputat a les Corts de Cadis- Biografies de mallorquins. Ajuntament de Palma (13).
- Fiol, Pere, Carbonell, X (2002) : Miquel Tortell i Simó, sacerdot i organista. Ajuntament de Muro.
- Gayà, J (1982). *Ramon Llull*. Biografies de Mallorquins. Ajuntament de Palma (2).
- Payeras, D. (1991). *El convent de Santa Anna. Pares Mínims*. Història de Muro, Vol. IV, Ajuntament de Muro.
- Pons, Joan (2007). *Presbiterologi de Búger* (inèdit).
- Pons, Joan (2012). *Búger en el segle XIX*. Lleonard Muntaner Editor. Palma (Mallorca)
- Rodríguez, Fl. (1982) *Los Mínimos en Mallorca. IV Centenario 1582-1982*. Imprenta Politècnica. Palma.
- Rosselló, R (2006). *Noticiari de Búger*. Mallorca.
- Torres, Pere (2002). *Notes històriques del Convent de Mínims de Santa Maria del Camí*. Publicació de la parròquia de Santa Maria del Camí, 2002.
- Varis (1973). *Historia documental de la Real Cartuja de Valldemossa*. Palma de Mallorca,
- Varis (1973). *Història de Mallorca*. Vol II. Ed. Moll.

BUTLLETINS, REVISTES,...

- Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana (BSAL)
- Diari de Buja. Bolletí de l'Obra Cultural Balear, Búger
- *El propagador Balear*, 2 i 9 d'abril 1835. Biblioteca March. Ciutat de Mallorca
- Boletín Oficial de Baleares (1841)

ARXIUS

- Llibre de comptes de l'Obreria de Sant Pere de l'any 1750 i que fineix el 1890. N° 36. A.P.B.
- Llibre d'Actes Municipals, 10 juliol de 1838, 17. A.M.B.
- Llibre del Roser 1849-1861, n° 39. A.P.B.
- Llibre dels Matrimonis. Any 1765-1852 n° 24, 36. A.P.B.
- Llibre de Baptismes 1785-1803. A.P.B.
- Llibre de Baptismes 1803-1831, suplement "Confirmacions" 1807-1820. A.D.M.
- Llibre de Difunts 1802-1852, n° 7. A.P.B.

CRÒNICA DE DOS CELLERS PAGESOS DE 1981: JAUME DE PUNTIRÓ I CAN CERDÓ

Bernat Calafat i Vich.

En record de Jaume Calafat de *Puntiró*
Antoni, Macià i Tomeu Mesquida de *Can Cerdó*

RESUM

L'any 1981 dues famílies pageses de Santa Maria del Camí varen encarregar a enginyers agrònoms projectes per obrir un celler. Els promotors foren Jaume Calafat Nadal de *Puntiró* i Antoni Mesquida Daviu i el seu conco Bartomeu Mesquida Pons de *Can Cerdó*. Els dos cellers eren projectes motivats per les dificultats de comercialitzar la producció de les seves vinyes, atès que els grans compradors de la comarca havien disminuït els seus proveïdors. Aquestes dues famílies pageses feia anys que elaboraven vi negre per al seu consum i d'amics, com feien altres cases del poble. L'any 1981 hi havia al poble dotze cellers elaboradors de vi negre per vendre a barral. Els dos cellers construïren els cups i els dipòsits el 1981, aquest any ja elaboraren el vi negre de les vinyes que ells directament conreaven. I per Santa Catalina del mateix any iniciaren la venda de vi de barral als seus cellers: el de Jaume Calafat a la plaça Nova i el dels Mesquida a la possessió de Can Cerdó (a la carretera d'Inca). El 1981 hi havia a Santa Maria del Camí 12 cellers elaboradors, 238 hectàrees de vinyet (a Mallorca n'hi havia 3.555 hectàrees), el poble sols tenia 3.802 habitants. Es descriu el projecte de cada un dels cellers, les seves característiques, les seves vinyes i la seva evolució.

PARAULES CLAU: • Celler • Vinya • Vi • Pagès • Agricultura

L'any 1981 Santa Maria del Camí dos pagesos varen decidir elaborar directament el vi de les vinyes que conreaven directament, comanant els projectes a dos enginyers agrònoms. En un moment en què encara hi havia una venda important de vi de barral, i que a Mallorca hi havia també empreses que comercialitzaven vins comuns de la península –a través de camions cisterna- i sols hi havia sis cellers que elaboraven vi embotellat.

Els anys setanta i vuitanta del segle XX són els de l'eclosió i increment exponencial del consum de cervesa. L'any 1981 les xifres globals de consum de vi i cervesa era molt similar, però la del vi ja era clarament descendent i la de la cervesa ascendent.

La present comunicació farà un resum comparatiu de la Santa Maria del Camí del 1981 i del 2020, un resum de l'evolució de vinyet i del vi, la descripció dels promotors de cada un dels cellers, la seva caracterització, la descripció i comparació de cada un dels projectes.

SANTA MARIA DEL CAMÍ: L'ANY 1981 I L'ANY 2020

L'any 1981 a Santa Maria del Camí hi havia dotze famílies que elaboraven vi, hi havia dotze cellers artesans que tenien la branca de pi al portal de la casa per vendre vi a la menuda, vi de barral.

A la revista Coanegra es va publicar un ample reportatge titulat *Els nostres vinyers*⁽¹⁾. Un estudi de camp que era una anàlisi detallada de la situació de la vinya i del vi, amb una fitxa de cada un dels dotze vinaters en actiu que hi havia al poble.

Aleshores la vila santamariera era molt diferent demogràficament i socialment a com és ara. Farem un repàs sintètic com a radiografia de la Santa Maria del Camí del 1981. El poble tenia 3802 habitants, hi havia 238 ha de vinyet (2.463 ha. de vinyet a Balears), 12 cellers elaboradors de vi amb raïm de les seves vinyes (un dels quals ja bàsicament venia vi que comprava a la península) que venien a la menuda en barrals de vidre cordats (a Mallorca sols hi havia quatre cellers que embotellaven el vi que elaboraven), el mercat dels diumenges sols ocupava el passeig i no tota la plaça, encara no hi havia l'autopista, la carretera estava molt saturada de trànsit, hi havia dos centres educatius i una escoleta, els dos metges titulars tenien la consulta al seu domicili particular (un al carrer llarg i l'altre al carrer nou), hi havia un club de futbol i un de bàsquet -amb escàs esport base i sense escoles per formar als infants-, un club d'atletisme. Hi havia tres petits supermercats (*supermercat san-*

ta maria, autoservicio pedro i supertres), quatre carnisseries, una peixateria, unes vuit botigues de queviures, dues merceries, un taller de motocicletes, dos de cotxes, dues ferreries, dues ferreteries, dos estancs, tres tendes de roba, quatre forns de llenya. La voltadora estava en bon estat, una pista d'atletisme al camp municipal d'esports, cap pista de tennis, ni piscina municipal. Una biblioteca municipal recentment inaugurada. Neix la revista *Coanegra* el setembre del 1981. La plaça Nova sols estava encimentada la part central, encara hi havia un edifici de mares anomenat sa Granja on es feien exposicions per la Fira.

La fotografia actual de Santa Maria del Camí el 2020 (quan han passat gairebé quaranta anys) és molt diferent, el poble ha crescut molt demogràficament, urbanísticament i en dotació de serveis. Ho podem resumir en: 7375 habitants (un increment del 93,9 %, pràcticament s'ha duplicat la població), hi ha 206,3 ha. de vinyet (2.392,6 ha. de vinyet a Balears), 7 celles embotelladors, 1 distribuïdor de vins (96 cellers embotelladores a Mallorca, 2 DO i 3 mencions de vins)⁽²⁾; el mercat ocupa tota la plaça Nova, hi ha l'autopista i polígon de Son Llaüt, Centre de Salut i PAC, multitud d'associacions, esport base consolidat. Poliesportiu cobert, piscina municipal, 4 supermercats de cadenes, 4 forns de venda de pa elaborat a altres pobles, menys botigues, 1 carnisseria, 1 peixateria. Hi ha dues apotecaries. Tenim la connexió amb l'autopista i el vial. Hi ha un Centre d'Educació Infantil i Primària (amb el triple d'alumnes escolaritzats que hi havia el 1981), el Centre Concertat Ramon Llull, un Institut d'Educació Secundària, tres escoles infantils (una de pública i dues de privades), una escola municipal de música i Factoria de So, agrupament escolta i club d'esplai, poliesportiu cobert, piscina municipal, clubs de futbol i de bàsquet amb una multitud d'equips d'esport base, un club de tennis, pistes de pàdel, etc.

LES VINYES I ELS VINATERS A SANTA MARIA DEL CAMÍ DEL 1961 AL 2020.

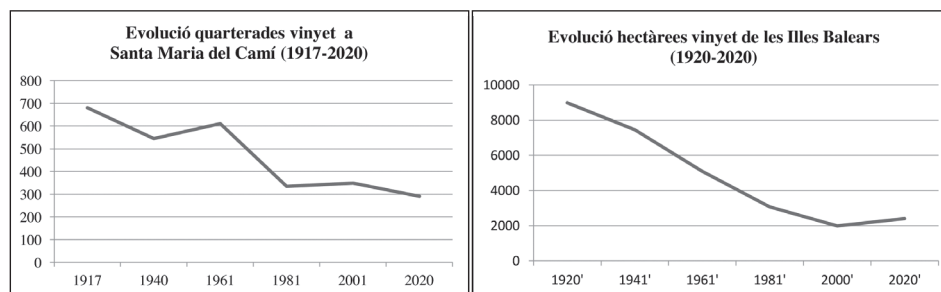
L'especialització de Santa Maria del Camí en el conreu de la vinya ha estat una constant durant tot el segle XX i inicis del XXI. Es constata una disminució progressiva de l'extensió de quarterades de vinyet, però molt inferior a la que ha experimentat el total de Mallorca.

En relació amb l'evolució de la superfície agrícola destinada al vinyet durant des del 1917 al 2020, es una disminució constant, s'ha de tenir en compte que durant anys hi ha hagut subvencions estatals i europees per arrabassar vinyes. A la figura 1 es pot constatar aquesta tendència, la superfície actual del vinyet a Santa

Maria del Camí és inferior a la de l'any 1981, en canvi la tendència a Balears ha estat d'increment, sobretot a partir del 2010, en aquesta dècada hi ha hagut una eclosió de nous cellers. Santa Maria manté en relació amb el 1981 el 86,5% de la superfície de vinyet –sols 32 hectàrees menys–, i en canvi Balears té una lleugera disminució –sols 71 hectàrees menys–. Essent un dels pobles que manté la superfície de vinyet més alta de Mallorca, atès que molts de municipis que no tenien vinyet actualment en tenen (per exemple: Alaró, Lluçmajor, Alcúdia, Pollença, Escorca, Santanyi, Esporles, etc.). S'ha de remarcar que el Celler Cooperatiu de Felanitx va fer fallida el 1991, i s'arrabassaren moltes quarterades de vinyet a Felanitx.

Josep Capó ⁽³⁾ constata del "Cadastró vitícola i vinícola de 1982" que hi ha 333'76 quarterades de vinyes a Santa Maria (que són 237 hectàrees) i afirma el següent «Santa Maria del Camí és el quart municipi de Mallorca amb més extensió de vinya i el primer en el tant per cent de terra cultivada».

(figura 1) evolució del vinyet a Santa Maria del Camí i a les Illes Balears,

Santa Maria sens dubte sempre ha estat un poble molt vinculat a la vinya i el vi, com es constata a través de l'evolució dels cellers en actiu, 20 el 1961, 12 el 1981 i 7 el 2020 (podem considerar 8 en incloure un distribuïdor i elaborador atès que està vinculat al vi malgrat no sia produint directament vi amb raïm del poble).

El 1961 hi havia a Santa Maria del Camí 20 cellers en actiu ⁽⁴⁾ i dels 12 vinaters que hi havia en actiu l'any 1981 ⁽¹⁾ en continuen en actiu dos: Celler Sebastià Pastor -la quarta generació- i Celler Jaume de Puntiró -la segona generació-. S'ha de remarcar que Miquel Vich de Ca Sa Consellera segueix

elaborant vi negre dels seus vinyets, que sols oferta a coneguts i familiars -la quarta generació-. I l'antic celler Can Marranxa actualment és un comerciant de vins elaborats a la península i Mallorca que embotella a Santa Maria del Camí, on també ven a la plaça nova vins similars que té en bótes i dipòsits -la tercera generació-.

Josep Capó ⁽⁵⁾ constata “en 1984 a 12 cases hi penjava el ram de pi, símbol de la venda de vi, el preu de litre a principi de temporada era de 55 pts. La gent de pobles veïns sap que el vi de Santa Maria és autèntic, que quan els cellers l'acaben, despengen el pi s'acaba la venda; aposta té pressa i venen a adquirir-lo”

El 1997 hi havia a Mallorca 16 cellers de vi embotellat segons Francesc Grimalt ⁽⁶⁾, l'únic de Santa Maria del Camí era Jaume de Puntiró, també constata que a Santa Maria del Camí hi ha cinc cellers de venda de vi de barral: Can Vinagre, Ca sa Consellera -sa Vileta-, Can Cerdó, Es Cabàs i Ca Sa Consellera (Carrer Mossèn Joan Vich).

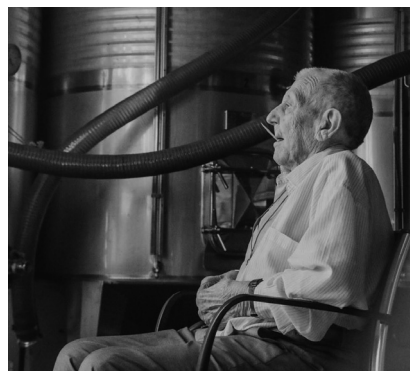
El 2020 hi ha set cellers elaboradors de vi: Macià Batle, Sebastià Pastor, Ramanyà, Jaume de Puntiró, Angel, 7103 i Son Crespi, i el distribuïdor i embotellador de vins Can Rubi. Un cas inaudit i únic a Mallorca, no hi ha d'altre poble amb tantes famílies i empreses dedicades a l'elaboració de vi.

ELS PROMOTORS DELS CELLERS

Els promotors dels dos cellers inaugurats el 1981 són de dues famílies page-

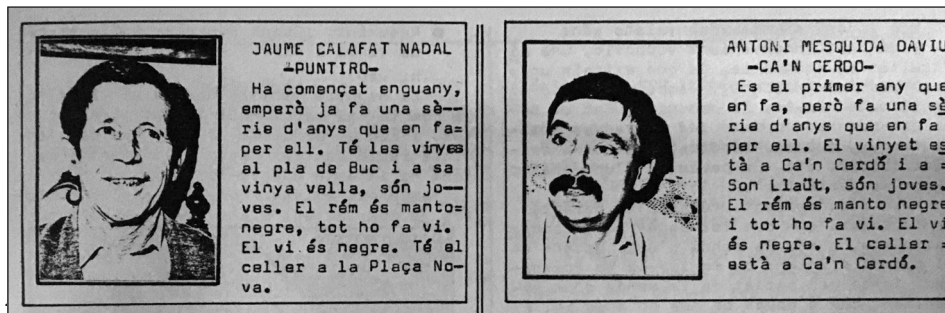
Antoni Mesquida Daviu
de “Can Cerdó” (1953-2010)

Jaume Calafat Nadal
de “Puntiró” (1926-2018)

ses de Santa Maria del Camí, que tenien llaços d'amistat, de coneixença i de col·laboració mútua. Que conreaven directament els vinyets i ametllers, horta i altres conreus. Reproduïm a la figura 2 la fitxa resum que es va publicar a la revista Coanegra ⁽⁷⁾.

(figura 2) Fitxa i fotografia dels promotors dels cellers del 1981.

En el cas de Can Cerdó els promotors eren Antoni Mesquida Daviu (Santa Maria del Camí, 1953-2010), el seu conco Bartomeu Mesquida Pons (Santa Maria del Camí, 1930-2003), que són els que figuren al projecte presentat a Indústries Agràries. També en formava part el pare de n'Antoni, en Macià Mesquida Pons (Santa Maria del Camí, 1925-2015). Ells tres conraven directament les prop de 60 quarterades de terra de la possessió de *Can Cerdó* i altres terres per Son Barca.

L'ànima del projecte era sens dubte n'Antoni, que de ben jove va entrar a la Delegación Provincial del Ministerio de Agricultura, durant molts d'anys va estar al negociat d'ajudes a l'agricultura. Però la seva passió era conrar la terra i manar el tractor. Aquest fet explica que els dos projectes tenguin la inscripció del mateix dia i que els números d'indústries agràries sien correlatius (es pot apreciar a la figura 3a i 3b que estan a l'annex de documentació gràfica al final de la comunicació).

Els Mesquida des dels anys setanta tenien un petit cup a *Can Cerdó*, per elaborar vi negre per el seu consum, de familiars i d'amics. L'elaboraven els germans Bartomeu i Macià, però sobretot el principal elaborador ja era Antoni, aleshores un jove ja casat.

Quan emprenen aquest projecte en Toni té 28 anys, el seu pare 56 i el seu conco 51 anys.

En Macià Mesquida va ser regidor de l'Ajuntament de Santa Maria del Camí la dècada dels setanta, va rebre la distinció "brot de pi" a la festa de vi novell de 2008, per la seva llarga trajectòria i dedicació al vinyet i a la vinya.

Les vinyes per fer vi estaven ubicades a la mateixa possessió de Can Cerdó -unes quatre hectàrees -i a Son Barca- unes dues hectàrees. Al mig de les vinyes hi tenien raïm de balança per al consum familiar,

Amb la creació dels cellers Macià Batle l'any 1998, els de *Can Cerdó* deixaren d'elaborar directament el vi per vendre la verema al nou celler, També s'havien acollit a subvencions europees per arrabassar vinyet, passant a sols conrar unes 2-3 hectàrees, Actualment part de vinyet està semi abandonat, i l'altra part ha estat substituït per noves plantacions d'ametlerar.

Els fills d'Antoni, actualment no tenen en projecte la recuperació del celler. Tenen encarregada el conreu de la finca, bàsicament ametlerar a un pagès, hi tenen també unes dues quarterades de vinya vella.

JAUME CALAFAT NADAL DE PUNTIRÓ

En el cas de *Jaume de Puntiró*, el promotor fou Jaume Calafat Nadal (Santa Maria del Camí, 1926-2018). Ell tenia una indústria agrícola (moli de cereals, es-trucadora de garroves, venda de cereals i pinsos, venda de patates per a la sem-bra. També conrava directament les terres seves i de la seva dona Margalida Vich Parets de Ca Sa Consellera, que eren de vinyet per vi, vinyet de balança -per a consum com a fruita i ametlerar. Per part de la seva dona Margalida hi havia la tradició vinícola de Ca Sa Consellera (Pere Vich Campins) que continuaven els seus germans Joan i Tomàs. Per part de Jaume hi havia la tradició del seu tio ma-tern Miquel Nadal Fiol, que continuaren els seus fills a Binissalem, fundant amb els Reus de Manacor l'empresa Trevin, actualment una besnéta de Miquel és la responsable dels vins Nadal de Binissalem.

En Jaume havia elaborat des dels anys setanta vi negre amb uns grups d'amics a s'Hort de Ca s'apotecari (a la plaça Nova, on ara hi ha la illeta d'edificis on ara hi ha un supermercat) i després ell al seu domicili. Elaborant sobre tot vi negre i mistela.

Les vinyes per fer vi estaven situades a «can Cerví» i a «sa vinya Vella», unes dues quarterades i dos quartons. En Jaume disposava també de dos quartons on tenia un vinyet de balança, principalment calop i cardenal, situada a «can Quart»; raïm que preparava i venia a botigues del poble –sobretot a Ca na Teresa i al Colmado-. També va aprendre a elaborar aiguardent, ensenyat pel seu cunyat Pep Mesquida –que provenia d'una família de destil·ladors de Sant Jordi-.

Quan en Jaume emprèn el projecte del nou celler té 54 anys. En Jaume va ser regidor de l'Ajuntament de Santa Maria del Camí a la dècada dels setanta (essent el regidor depositari o tresorer, del 1970 al 1977) i l'any 2009 va rebre la distinció “brot de pi” per la seva trajectòria com a conrador de vinyet i elaborar de vi.

Els seus fills Pere i Bernat continuaren la petita empresa en *Jaume de Puntiró, SL*, elaborant vi per vendre a la menuda i iniciant l'elaboració de vins blancs i negres per embotellar. El 1993 va ser un celler pioner en l'embotellament ⁽⁶⁾ de vi de qualitat emparat per la Denominació d'Origen Binissalem-Mallorca: negre i blanc d'anyada i un vi negre de guarda.

Cal remarcar que els anys setanta del segle XX hi havia al poble entre 16-20 cellers elaboradors de vi que ho venien a granel, era costum de moltes famílies entregar la verema a un celler per després rescabalar-ho en litres de vi. També era habitual que moltes famílies elaboressin vi per al seu consum en petits cups, o en barrals de vidre de 16 litres. Costum que s'ha anat abandonant progressivament, però encara hi ha algunes famílies que en continuen elaborant.

LA CARACTERITZACIÓ DELS DOS CELLERS

Els cellers de Puntiró i de Can Cerdó, són molt similars i és caracteritzen per:

- **provenen de nissagues pageses** del poble, són famílies conegudes i amb relació d'amistat,
- **conren d'ametlerar, garrovers**, cereal i sobretot vinyet
- **disposen de vinyet de balança** (raïm per a menjar com a fruita, normalment ubicat al ben mig del vinyet) i vinyet per vinificar;
- **conren directament els seus vinyets**, inicialment amb productivitat alta,
- **el vinyet és empolixonat** i/o en vas,
- **el raïm és bàsicament** manto negre (també callet i tempranillo) sense premsal blanc,
- **són elaboradors** durant els anys setanta de vi negre per al consum familiar i venda a particulars d'excedents
- **disposen de tractors**, arades i màquines d'esquitar (inicialment del sindicat);
- **la verema la fan** amb familiars i col·laboradors,
- **vermen amb trinxet**, paneres/poals i portadores/sacs de plàstic nous,
- **ambdós compren o adquireixen** estrucadora-desrapadora i premsa a cellers que ja no tenen activitat,
- **els cups són nous de ciment** armat i dipòsits cilíndrics de ciment armat sulfatat,
- **elaboren bàsicament vi negre** d'anyada i part de vi rosat, fan la venda directa al celler a peu de bóta en barrals de vidre cordats de canya (4, de 8 i de 16 litres) que duen els clients,
- **elaboren vins dolços** (mistela i vi bullit/de missa).

Decideixen elaborar vi pel mateix motiu: els cellers els informen que no compraran els seus raïms a la campanya del 1980-81. El consum de vi de barral està arrelat i el mercat de Santa Maria del Camí està en expansió, fan bones vendes el diumenge al celler de la plaça Nova i a la possessió de Can Cerdó.

ELS PROJECTES DELS CELLERS

L'any 1981 dues famílies pageses de Santa Maria del Camí varen encarregar a enginyers agrònoms projectes per obrir un celler. Els promotors foren Jaume Calafat Nadal de *Puntiró* i Antoni Mesquida Daviu i el seu conco Bartomeu Mesquida Pons de *Can Cerdó*. Els dos cellers eren projectes motivats per les dificultats de comercialitzar la producció de les seves vinyes, atès que els grans compradors de la comarca havien disminuït els seus proveïdors. Els projectes destaquen a la motivació "a la zona existeix una demanda de vi, propi de la comarca, deguda a la seva bona qualitat". En el cas de Jaume Calafat fou perquè el celler José Luis Ferrer li comunicà que no volia més la seva verema i en el cas de *Can Cerdó* li comunicà Vins Rubí (*Can Marranxa*).

Els projectes presentats elaborats per enginyers agrònoms són molt similar, i d'escassa extensió. La descripció física i de continguts dels projectes és estan enquadrats amb carpetes de plàstic de dos forats, mecanografiats i amb còpies amb paper de calc. L'extensió del projecte en folis és de 45 folis, que inclou 10 folis del projecte del celler, 8 folis d'annexos (un de càlcul de capacitats, un de càlcul dels depòsits, un d'estudi econòmic, els planells (emplaçament i ubicació, instal·lació celler plata i secció depòsits), uns plecs estàndards fotocopiats de les obres i obligacions del contractista, els preus unitaris de materials i d'oficial/manobre per fer les obres, el pressupost de les obres i de l'adquisició de maquinària.

El projecte de Jaume Calafat està redactat per l'enginyer agrònom Antonio Durà Blasco, que és visat pel Col·legi d'enginyers agrònoms de València el 29 d'abril de 1981; el de Bartomeu i Antoni Mesquida per l'enginyer agrònom Jaime Grimalt Obrador, que és visat al mateix col·legi el 23 de juliol

de 1981. Per tant els dos projectes i creacions dels dos cellers són del mateix any, el de Jaume Calafat té la llicència d'obres del 8 de maig de 1981 ⁽⁹⁾. Els dos enginyers són persones destacades de l'administració agrària a Mallorca: Antoni Durà, serà posteriorment cap de departament de la Direcció General d'Agricultura del Govern Balear i Jaume Grimalt serà Delegat del Ministeri d'Agricultura a les Illes Balears.

L'obra civil dels dos projectes va consistir en la construcció de dos cups de ciment armats amb bigues i bovedilles, després sulfatades les parets per higienitzar i permetre l'elaboració dels vins. En el cas de Jaume de Puntiró són dos dipòsits totalment soterrats i a l'interior, en el cas de Can Cerdó són dos dipòsits semisoterrats amb una cobertura d'un porxo per tant exterior- a la celler. El dipòsits són molt similars, d'estructura cilíndrica d'uns dos metres d'alt, fet per ciment armat polit i sulfatat l'interior, amb una obertura superior per entrar a fer la neteja. A les figures 4, 5 i 6 es poden apreciar la distribució de la planta del celler i les seccions dels dipòsits (estan a l'annex dels documents gràfics al final de la comunicació).

La maquinària necessària dels cellers és la mateixa; una estrucadora-desrapadora de corrons de ferro i garbell, premsa mecànica de ferro amb els garbells de fusta, i motor per trasbalsar el vins. Curiosament tant l'estrucadora com la premsa adquirides pels dos cellers no són noves, sinó que adquirides de segona mà a cellers sense activitat. L'estrucadora de Jaume Calafat era la del celler de Can Ferrer del Carrer Paborde Jaume (construïda a una fundació d'Alcoi i datada el 1929), la premsa és la de la possessió de Puntiró (que regentava la família Calafat des de l'any 1860). Malauradament no hem pogut esbrinar la procedència de la maquinària de Can Cerdó, però els familiars d'Antoni saben que la va adquirir de segona mà. A les figures 7 i 8 es poden apreciar les premses i estrucadores de cada un dels cellers (estan a l'annex dels documents gràfics al final de la comunicació).

Els projectes dels enginyers entraren el mateix dia a la Delegación Provincial de Baleares del Ministerio de Agricultura i tenen el número d'inscripció correlativa en el registre d'indústries agràries com a indústria enològica d'elaboració de vi: la de Jaume Calafat amb el número 07/40.974 i la d'Antoni i Bartomeu Mesquida amb el número 07/40.975.

Comparació dels projectes d'indústria enològica *dels cellers*

	CAN Cerdó	JAUME DE PUNTIRO
pagès	Antoni Mesquida Daviu Bartomeu Mesquida Pons	Jaume Calafat Nadal
Enginyer agrònom	Jaime Grimalt Obrador	Antonio Dura Blasco
Data projecte visat	23/07/1981	29/04/1981
Data inscripció del celler	15/10/1981	15/10/1981
Elaborador particular de vi	Si	Si
Verema i elaboració	Setembre 1981	Setembre 1981
Fi d'activitat	1998-99	En actiu, des de 1993 els seus fills
Abans venia la verema a	Can Marranxa (Vins Rubí) Santa Maria del Camí	Pep Perico (Franja Roja) Binissalem
Ubicació	Can Cerdó	Plaça nova, 7 (ara 23)
Hectàrees vinyet	6 ha	3 ha
Tipus raïm	Manto Negre, callet i tempranillo	Manto negre i callet
Ubicació	Can Cerdó i Son Barca	Pla de Buc i sa Vinya Vella
Grau vi	13-14°, vi negre i rosat	13-14°, vi negre i rosat
Hores anual treball	500	300
Producció raïm quilograms	4000 K/Ha (24.000 Kg)	5000 K/Ha (15.000 Kg)
Producció litres vi	16.800	10.500
Capacitat cup litres	30.000	15.000
Emmagatzematge litres	32.000	10.500
Rendiment	70%	70%
Preu kilogram raïm	16	16
Preu litre vi	60	60
Rendibilitat	21,53%	20,74%
Cups i capacitat	2 de 15.000 litres cada un, semienterrats	2, un 10.000 i un 5000 litres, soterrats
Dipòsits cilíndrics de ciment	4 de 2000 litres (1,60 alt per 1,20 metres diàmetre)	3 de 2.000 litres (160 alt per 1.20 metres diàmetre)
Construïts	6 cilíndrics, capacitat 18.000 litres	4 cilíndrics, capacitat 8.000 litres
Pressupost total	477.000 pta	503.362 pta
Obra civil	355.800 pta	278.362 pta
maquinària	122.000 pta	225.000 pta
Maquinària	Estrucadora desrapadora 3000 kg/h Premsa-gabia de 350 kg capacitat (Procedència antics cellers) Bomba centrífuga de 5000 l/h	Estrucadora desrapadora 3000 kg/h Premsa-gabia de 350 kg capacitat (Procedència: Can Ferrer i Puntiró) Bomba centrífuga de 5000 l/h

CONCLUSIONS

Els dos projectes de construcció de dos cellers que són de l'any 1981, quan Mallorca està en plena eclosió de la indústria turística. En un moment que el consum de cervesa està en contínua expansió i comença la davallada del consum de vi a granel. I en aquesta situació dos amics pagesos decideixen elaborar directament els seus vins, per fer front a l'adversitat que els provocava no poder seguir venent la verema als cellers on habitualment la venien. En un moment que varis cellers de Mallorca ja havien decidit no elaborar vi, atès que els era més rendible comercialitzar vins que traginaven de la península en camions en grans dipòsits, cosa que passava a Inca, Binissalem, Manacor, Palma, Algaida. Per tant, els dos projectes tenen un cert caràcter excepcional, en el context de la Mallorca de 1981, i manifesten una vitalitat sorprenent de la viticultura a Santa Maria, en contrast amb el que estava passant al del conjunt de l'illa.

Pocs anys després hi va haver un seguit de campanyes de subvencions Estatals i Europees per arrabassar plantacions de vinyets, molts pagesos mallorquins i santamariers s'hi varen acollir, un d'aquests foren els Mesquida de Can Cerdó. La festa del vi novell de Santa Maria del Camí els va reconèixer atorgant la distinció del brot de pi a Macià Mesquida i a Jaume Calafat. Aquesta comunicació és un acte de reconeixent i recordança de l'empenta d'aquestes dues famílies pageses santamarieres, que davant les dificultats varen tenir el coratge i l'empenta de trobar una sortida vàlida als seus vinyets, decidint elaborar vi directament.

Per finalitzar la comunicació, emprarem unes paraules de mossèn Josep Calafat i Mesquida de "Puntiró"⁽¹⁰⁾, que en un dels seus poemes caracteritza la nostra vila pels seus vinyets és el fragment de "A Sóller" (Cançó heroica, 22 octubre de 1911).

I allà enmig, Santa Maria
dreta et somriu d'alegria
ran del cep que està vermant,
si el puig de l'Ofre fugia,
ton ull contemplaria
dins clarors de diamant,
escrivint ta melodia
damunt *pàmpol odorant*

AGRAÏMENTS

Per a la realització del present article cal agrair les aportacions orals i documentals que ho han fet possible. Per *Can Cerdó* les aportacions i visita a la possessió facilitada per la seva vídua Magdalena Calafat Juan i pel seu fill Antoni Lluís Mesquida Calafat (que m'ha aportat el projecte, documents i fotografies). Per *Jaume de Puntiró* les aportacions i documents que el meu germà Pere Calafat Vich custòdia del nostre pare Jaume Calafat Nadal, com també la memòria de la meva germana Maria Calafat Vich. I les aportacions i suggeriments de l'amic Mateu Morro Marcé, que ha realitzat nombrosos estudis de la història santamariera i en especial de la vinculada a la pagesia.

NOTES:

1. Calafat, Bernat (1981), "Els nostres vinaters", *Coanegra*, 2, novembre 1981, Santa Maria del Camí, pàgines 3-9.
2. A partir del 2010 hi ha una eclosió de nous cellers a Mallorca, alguns de petits i d'altres vinculats a capital d'empresaris mallorquins i sobretot estrangers de l'Europa del Nord. Les DO (Denominacions d'origen) són Binissalem-Mallorca i Pla i Llevant de Mallorca, les IGP (Indicacions Geogràfiques Protegides) són I.G.P Vi de la Terra Mallorca, I.G.P. Vi de la Terra Serra de tramuntana Costa Nort, I.G.P. Illes Balears.
3. Capó, Josep (1985) *La Vila de Santa Maria del Camí: del segle XVII al XX*. Santa Maria del Camí, pàgina 278.
4. Denou cellers segons consta als "aforos de los depositos y vasijas dels cellers de Santa Maria, 1961. Arxiu Municipal de Santa Maria del Camí. Carpeta 330. Citat per Morro, Mateu (2017), *Aferrats a la Terra*, Palma, Lleonard Muntaner. No estava inscrit, però ja elaborava vi en Bartomeu Rubí de Can Marranxa, que és el celler que fa vint.
5. Capó, Josep (1985) *La Vila de Santa Maria del Camí: del segle XVII al XX*. Santa Maria del Camí, pàgina 279.
6. En Francesc Grimalt va fer un acurat treball de camp durant el 1996 per publicar Grimalt, F (1997) *El Vi a Mallorca*, Palma, Documenta Balear. Al llibre té un apartat de Jaume de Puntiró a les pàgines 86-89 i un dedicat als cellers de Santa Maria a les pàgines 119-122
7. Calafat, Bernat (1981), "Els nostres vinaters", *Coanegra*, 2, novembre 1981, Santa Maria del Camí, pàgina 5.
8. Jaume de Puntiró el 1993 començà a embotellar el vi de les seves vinyes santamarieres amb registre d'embotellador i emparat per la DO Binissalem-Mallorca. Cal esmentar que: a) Can Marranxa va embotellar i distribuir vins en barrals de vidre de quatre litres -envàs retornable- a la dècada dels setanta i vuitanta, també botelles de litre i 3/4 de litres b) Abans en Josep Canyelles Valero del Torrent Fals embotellà i etiquetà vi de les seves vinyes -l'etiqueta era l'antiga premsa i el nom Torrent Fals-, c) També embotellà vi de Can Vinagre en Jaume Canyelles pel seu restaurant Sa Sínia a la dècada dels vuitanta i d) Sebastià Pastor també embotellà vi el 1994, que anys posteriors s'incorporà a la DO Binissalem-Mallorca.

9. Aquesta és una nota explicativa a una errada -segurament involuntària- a una comunicació de Màrquez, LL i Pastor, MA (2018), Notes del passat vinater de Santa Maria del Camí», a VII Jornades d'estudis locals, Ajuntament de Santa Maria del Camí, Pàgines 387-402. Les autores no contrastaren suficientment les informacions documentals dels dos projectes de celler, per ajustar-se a les proves documentals que acrediten i verifiquen que els dos cellers són del mateix any (fins i tot el visat del projecte de Jaume Calafat és anterior al de la família Mesquida), per tant haurien d'haver inclòsel dos cellers o no esmentar-ne cap. A la seva comunicació afirmen erròniament el següent "creim necessari esmentar també el celler de les cases de Can Cerdó, situades a la carretera d'Inca, devora les cases de Son Llaüt. Antoni Mesquida Daviu i el seu germà començaren a comercialitzar vi a Can Cerdó l'any 1981, tot i que ja feia una sèrie d'anys que en feien per ells" pel fet de no mencionar també el de Jaume Calafat que és del mateix any. Per tant per ajustar-se a la realitat dels fets i documents, aquesta nota hauria d'incorporar també "també esmentar el celler de Jaume Calafat Nadal, situat a la plaça Nova 23 començà a comercialitzar vi al seu domicili l'any 1981, tot i que ja feia una sèrie d'anys que en feien per ell". També cal esmentar que les autores quasi reproduïxin literalment la part referida a Can Cerdó de l'article de Calafat, Bernat (1981), Els nostres vinaters, *Coanegra*, novembre 1981, Santa Maria del Camí, pàgines 3-9; i cal constatar que les fitxes resum dels dos cellers estan una vora l'altre a la mateixa pàgina. També esmentar que el projecte era d'Antoni Mesquida amb el seu tio Bartomeu Mesquida, atès que Antoni no tenia cap germà perquè era fill únic.
10. Calafat i Mesquida, J (2018) *Poesies. Edició commemorativa del centenari de Josep Calafat i Mesquida*. Palma. Editorial Moll, pàgina 56.

BIBLIOGRAFIA

- Capó, Josep (1985) *La Vila de Santa Maria del Camí: del segle XVII al XX*. Santa Maria del Camí
- Calafat Vich, B (1981) "Els nostres vinaters", *Coanegra*, , novembre 1981. Pàgines 3-9.
- Calafat Vich, B (1998) "Aproximació a l'evolució de la vinya i els vins a la Vila de Santa Maria del Camí (segles XII-XX)" a *I Jornades d'estudis locals*, Ajuntament de Santa Maria del Camí. Pàgines 341-354.
- Durá Blasco, A (1981) *Proyecto de instalación de una celler. Jaime Calafat Nadal*. Document fotocopiats
- Grimalt Obrador, J (1981) *Proyecto de instalación de una celler. Antonio Mesquida Daviu i Bartolome Mesquida Pons*. Document fotocopiats.
- Grimalt, F (1997) *El vi a Mallorca*. Palma. Documenta Balear
- Màrquez, LL i Pastor, MA (2018), Notes del passat vinater de Santa Maria del Camí, a VII Jornades d'estudis locals, Ajuntament de Santa Maia del Camí, Pàgines 387-402
- Morro Marcé, M (2017) *Aferrats a la terra: història d una societat pagesa*. Palma, Lleonard Muntaner editor. Apartat El vinyet pàgines 196-223

ANNEX DE DOCUMENTACIÓ GRÀFICA

Inscripcions com industria agrària

N.º Registro 07/40.795

MINISTERIO DE AGRICULTURA
 Delegación Provincial de Baleares
 Jefatura Provincial de Industrialización y Comercialización Agrarias

CERTIFICADO DE INSCRIPCIÓN EN EL REGISTRO DE INDUSTRIAS AGRARIAS

Habiéndose cumplido todos los requisitos exigidos por este Ministerio en las disposiciones vigentes, y atendiendo la petición de Bartolomé Mesquida Pons y Antonio Mesquida Deviu -----
 con domicilio social en Sta. María (Mallorca) -----
 calle de Predio Can Serdó n.º -----
 provincia de Baleares para que se inscriba en el Registro Provincial de Industrias Agrarias la (1) Instalación -----
 de la industria Enología -----
 sita en la localidad de Sta. María -----
 calle de Predio Can Serdó n.º -----
 Provincia de Baleares cuya explotación se realiza (2) directamente -----

Ha quedado inscrita la industria de referencia con el número arriba indicado y se halla autorizada a desarrollar las siguientes actividades: Elaboración de vino -----

En virtud de lo dispuesto en el artículo 10 del Real Decreto 3620/1977 de 9 de diciembre y en la Orden de este Ministerio de 4 de Abril de 1978, este certificado tiene validez indefinida, salvo que la industria se modifique.

Y para que así conste y en cumplimiento de las facultades conferidas, se expide el presente certificado.

15 de Octubre de 19 81
 EL JEFE PROVINCIAL

V.º B.º
 DELEGADO PROVINCIAL

Fdo. Mario J. Sureda.

do. Mateo Castelló,
 Bartolomé Mesquida Pons y Antonio Mesquida Deviu y Finca Can Serdó SANTA MARÍA.

(1) Instalación, ampliación, traslado, cambio de titularidad, etc.
 (2) Directamente o en arrendamiento.

Figura 3a.
 Inscripció del celler de Can Serdó a indústries agràries

N.º Registro 07/40.796

MINISTERIO DE AGRICULTURA
 Delegación Provincial de Baleares
 Jefatura Provincial de Industrialización y Comercialización Agrarias

CERTIFICADO DE INSCRIPCIÓN EN EL REGISTRO DE INDUSTRIAS AGRARIAS

Habiéndose cumplido todos los requisitos exigidos por este Ministerio en las disposiciones vigentes, y atendiendo la petición de Jaume Calafat Nadal -----
 con domicilio social en Santa María -----
 calle de Alcalde Don. Bismarck n.º -----
 provincia de Baleares para que se inscriba en el Registro Provincial de Industrias Agrarias la (1) Instalación -----
 de la industria Enología -----
 sita en la localidad de Santa María (Mallorca) -----
 calle de Alcalde Don. Bismarck n.º -----
 Provincia de Baleares cuya explotación se realiza (2) directamente -----

Ha quedado inscrita la industria de referencia con el número arriba indicado y se halla autorizada a desarrollar las siguientes actividades: Elaboración de vino -----

En virtud de lo dispuesto en el artículo 10 del Real Decreto 3620/1977 de 9 de diciembre y en la Orden de este Ministerio de 4 de Abril de 1978, este certificado tiene validez indefinida, salvo que la industria se modifique.

Y para que así conste y en cumplimiento de las facultades conferidas, se expide el presente certificado.

15 de Octubre de 81
 EL JEFE PROVINCIAL

V.º B.º
 EL DELEGADO PROVINCIAL

Fdo. Mario J. Sureda.

Fdo. Mateo Castelló,

(1) Instalación, ampliación, traslado, cambio de titularidad, etc.
 (2) Directamente o en arrendamiento.

Figura 3b.
 Inscripció del celler de Jaume de Puntiró a indústries agràries

Planta de cada un dels cellers, amb cups, dipòsit cilíndrics i ubicació de maquinària.

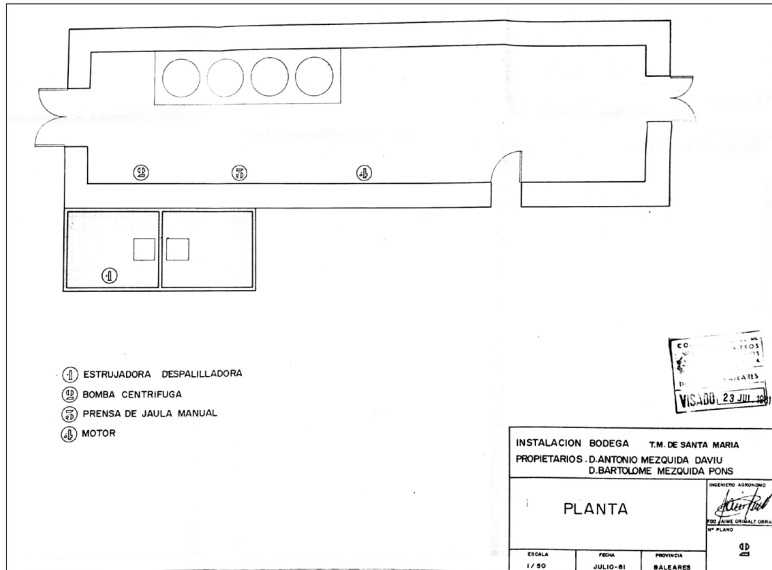

Figura 4a. Planell de la planta del celler de Can Cerdó, s'aprecien els cups exteriors a l'edifici i els quatre dipòsits cilíndrics

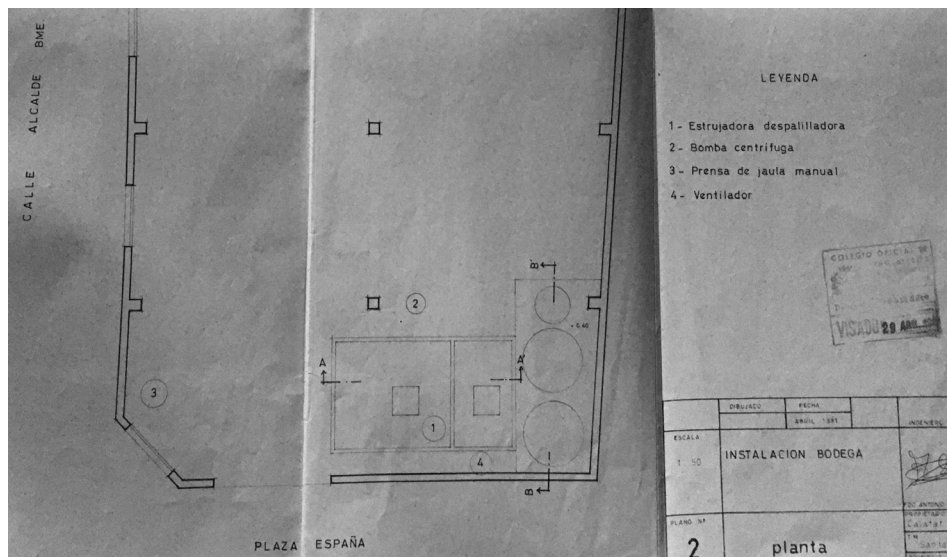

Figura 4b. Planell de la planta del celler de Jaume de Puntiró, s'aprecien els dos cups quadrats i enterrats i els tres dipòsits cilíndrics.

Seccions dels cups i dels dipòsits cilíndrics de ciment armat

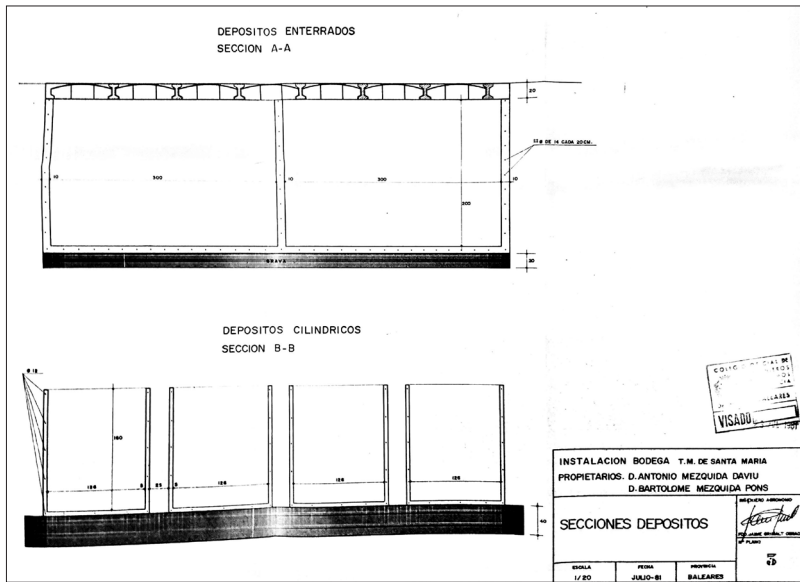

Figura 5a.
Secció dels dos cups
semi enterrats
i dels quatre dipòsits
de Can Cerdó

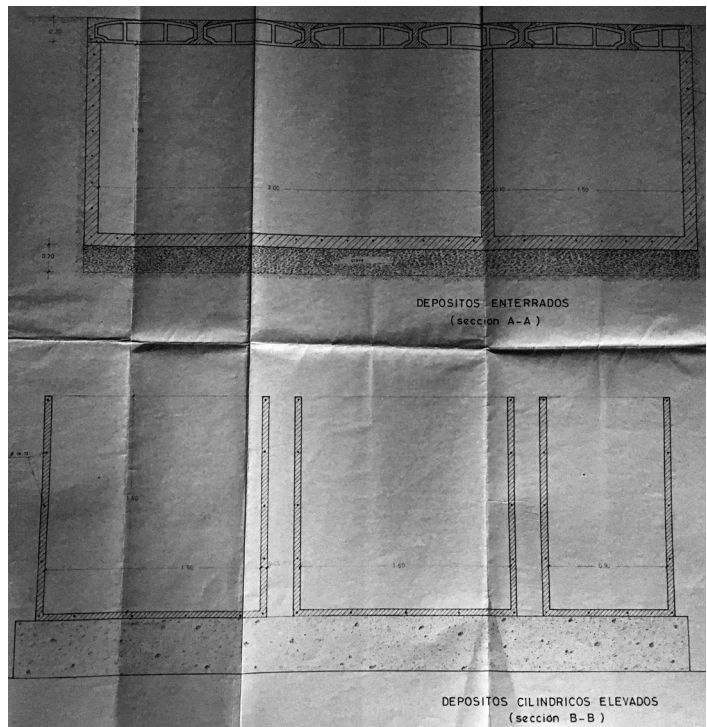

Figura 5b.
Secció dels dos cups
soterrats i dels
tres dipòsits de
Jaume de Puntiró

Interior de les dues cellers amb els dipòsits de venda de vi

Figura 6a. A la dreta: Interior de la celler de Can Cerdó, s'aprecien els 6 dipòsits cilíndrics de ciment armat de 2.000 litres. A l'esquerra: porxo on hi ha els dos cups semi enterrats.

Figura 6b. Interior de la celler de Jaume de Puntiró, s'aprecien les entrades als dos cups enterrats i els 4 dipòsits de ciment de 2000 litres, també hi ha la premsa per elaborar el vi familiar.

Premses de ferro amb garbell de fusta i ferro de cada celler

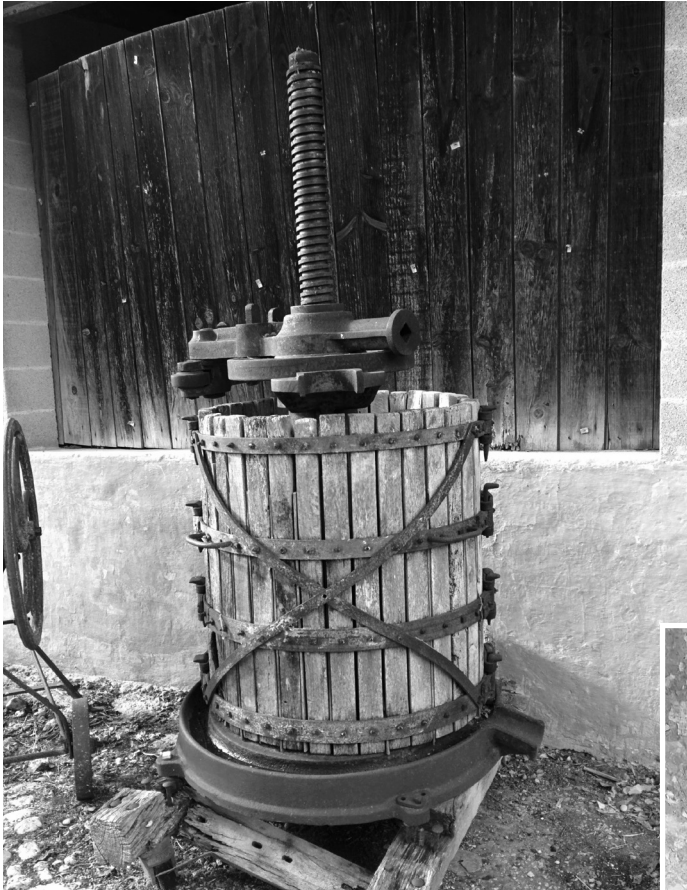

Figura 7a
Premsa de ferro
i gàbia de fusta
Can Cerdó

Figura 7b
Premsa
de Jaume de Puntiró,
la seva procedència
és de la possessió
de Puntiró.

Estrucadores-desrapadores de raïm

Figura 8a.
Estrucadora de
Can Cerdó,
s'aprecien els corrons
que aixafen el raïm.

Figura 8b. Estrucadora de Jaume de Puntiró, la seva procedència és del celler de Can Ferrer del carrer Paborde Jaume, construïda a una fundació d'Alcoi l'any 1929.

L'APOTECARIA DEL CONVENT DE LA SOLEDAT EN EL SEGLE XVIII

Miquel Frontera Serra

RESUM

Un document inèdit conservat a l'Arxiu del Regne de Mallorca, el Llibre del gasto dels anys 1770-71, ens informa sobre els productes i les despeses de l'apotecaria del Convent. Transcrivim el text, feim un llistat de productes amb els seus usos probables i un comentari sobre el context històric del Convent i les apotecaries a finals del segle XVIII.

PARAULES CLAU:

• Convent • Frares mínims • Apotecaries • Medicaments • Llibres de comptes • Segle XVIII

1.- El context sanitari en el segle XVIII a Santa Maria del Camí

El segle XVIII és un segle molt inestable des del punt de vista demogràfic. Els aliments principals de la pagesia eren els cereals i els llegums. Una dieta amb un dèficit de proteïnes que deixava a l'organisme exposat a diferents malalties. D'altra banda, les males anyades, molt freqüents durant aquest període, provocaven episodis de fam que apujaven la mortalitat. Les epidèmies, quan apareixien, també feien estralls. En conjunt va ser un segle amb una gran intranquil·litat i una alarma constant.

La medicina encara desconeixia la causa microbiològica de les malalties infeccioses i per tant el seu tractament adequat. La teoria miasmàtica sostenia que

les malalties eren el producte d'emanacions pútrides de les aigües, de l'aire i de substàncies orgàniques. El desequilibri entre els quatre humors corporals -bilis groga, bilis negra, flema i sang- també es considerava causa de moltes alteracions i, a més, aquests humors eren els responsables del caràcter de les persones: melancòlic, colèric, flemàtic i sanguini. Una teoria que provenia de la Grècia clàssica i que havia evolucionat molt poc en dos mil anys.

Els tractaments es basaven sobretot en la millora de l'alimentació (aconseguir una dieta suficient i equilibrada), les sangries, els vomitius i els purgants, que eren els principals medicaments que subministraven les apotecaries. Moltes plantes medicinals i diferents substàncies químiques formaven la base de la d'una farmacopea que encara tenia una base científica molt feble. La quina s'usava contra la malària, la digital contra la insuficiència cardíaca, la colquicina per curar la gota i els opiacis per mitigar el dolor. S'empraven compostos d'arsènic -altament verinosos i avui fora d'ús en medicina- per al tractament de la febre intermitent, la paràlisi o l'epilèpsia. L'antimoni era usat per combatre les infeccions parasitàries.

Les epidèmies feien estralls i foren les responsables de moltes crisis de mortalitat que sofrí la societat illenca. L'edat mitjana es va veure marcada per les epidèmies de pesta, el segle XVIII per la malària i la pigota (verola), mentre que el XIX es va veure sacsejat sobretot pel còlera.

A finals del segle XVIII, per ordre reial, els metges elaboraren un informe de l'estat sanitari del municipi o barriada que tenien assignat. Es tractava de confeccionar el que aleshores s'anomenava una topografia mèdica: un estudi geogràfic i sanitari que intentava establir la relació entre l'entorn físic i l'estat de salut de la població.

El metge de Santa Maria en aquells moments era el doctor Bartomeu Canyelles, però el seu informe sobre el nostre municipi no s'ha conservat. En canvi, tenim el testimoni dels metges de Bunyola, Marratxí o Binissalem, que ens acosten d'una forma molt directa a la tasca diària dels metges rurals del nostre entorn. Santa Maria i Binissalem tenien en aquells moments de l'ordre de 2.500 habitants, Bunyola uns 1.500 i Marratxí uns mil habitants.

Els informes estan redactats en castellà i tenen tots una estructura semblant, d'acord amb un model preestablert per l'Acadèmia. La primera part descriu les característiques físiques del territori que poden tenir relació amb la salut, segons les idees d'aquella època, especialment els vents i la presència d'aigües embassades. La segona enumera les patologies dominants i els tractaments més habituals per cadascuna. Tanmateix, no sempre es respecta aquest esquema i en els informes de molts de pobles hi manca la descripció dels casos clínics. Un cas curiós és el metge de Bunyola, Antoni Trias, que prescindeix dels aspectes geogràfics i fa una relació esquemàtica però interessant dels malalts que ha vist durant el mes de Juliol de 1790:

Les malalties que vaig observar en el proppassat mes de juliol, en la vila i terme de Bunyola, han estat:

- 1.- Tres homes amb terçanes simples regulars, curats amb sagnies, vomitius i quina.*
- 2.- Dues dones i quatre homes amb terçanes malignes amb els símptomes de síncope i afectes soporosos. Cinc d'aquests pacients han estat feliçment socorreguts amb l'opiata de Masdevall, havent estat la cura forçada; i l'altra dona va morir a la tercera accessió. Em cal dir que aquests sis malalts feien carbó entre l'hort de Son Homar i la Font de Mestre Pere, lloc molt malsà per les grans aigües que es mantenen allà embassades.*
- 3.- Algunes febres sínoques pútrides amb els símptomes de gran cremor i set, feliçment curades de la manera i forma que preveu Piquer en el seu tractat de Febres.*
- 4.- Alguns infants amb cucs llargs i rodons, feliçment curats amb la mixtura de Masdevall i amb la coral·lina.*
- 5.- Un home amb apoplexia sanguínia de la qual va morir al cap de 24 hores. Bunyola a 8 d'agost de 1790. Antoni Trias.*

Com podem veure, el nombre de pacients que tracta el metge en un mes és molt baix. La major part de malalts pateixen terçanes (malària), febres intermitents que es repeteixen cada tres dies, provocades per un paràsit que es transmet amb la picadura del moscard anòfels. A Mallorca la malària era freqüent sobretot en els pobles propers a les albuferes. Es desconeixia, en aquell temps, el meca-

nisme d'infecció i es relacionava amb les aigües brutes i amb matèria orgànica en descomposició. El tractament consistia en un beuratge elaborat pel metge català Josep Masdevall, compost per donzell, quina i sals d'amoni.

Els informes de Marratxí i de Binissalem són una mica més extensos. Destaquen malalties com angines, mal de ventre, febres, refredats i epidèmies (a Marratxí), "que els ollers no pateixen gràcies als forns per coure les olles", segons el doctor Joan Parts. A Binissalem, el doctor Bernat Pons destaca malalties dels ulls (que cura amb un drap banyat amb vi negre sobre els ulls), les terçanes, les calentures i el raquitisme. Els tractaments són sobretot a base de quina i sagrats. Aquest metge de Binissalem és un dels pocs metges, com Miquel Parets de Calvià, que parlen de la pobresa i la fam com a causa de malalties. Tant el metge de Marratxí com el de Binissalem parlen de vi. El de Marratxí indica la bona qualitat del vi negre del municipi: els marratxiners en beuen molt i així "alegren i conforten els seus ànims fatigats per la feina". El metge de Binissalem indica que l'afició a beure provoca problemes que es curen passats uns dies sense necessitat d'anar al metge.

2.- Les apotecaries de Mallorca en el segle XVIII

El context històric de les apotecaries i apotecaris en el segle XVIII ha estat estudiat sobretot per Maria Jesús Sampietro. A la seva tesi doctoral, *Comunicar la ciència mèdica a Mallorca entre 1560 i 1760*, llegida el 2016, ha explorat l'ambient sanitari mallorquí dels segles XVI-XVIII. La seva investigació analitza els llibres i els productes en ús majoritàriament durant aquest període. L'apotecaria del segle XVIII és encara –segons aquest treball– molt deutora del passat, de la tradició, tot i que alguns apotecaris tenen biblioteques importants, però són una excepció.

Jaume Mercant, per la seva banda, ha estudiat l'apotecaria de la Cartoixa de Valldemossa. És llicenciat en Medicina i Cirurgia per la Universitat de Barcelona (1972), doctorat amb la tesi *Historia de la Farmacoterapia: Siglos XVIII y XIX. La farmacia monástica de la Real Cartuja de Valldemossa* i especialista en Urologia.

L'estudi de Jaume Mercant sobre l'apotecaria de la Cartoixa mostra que la valuosa col·lecció d'aquesta antiga farmàcia inclou 138 pots de ceràmica ca-

talana, 120 contenidors de vidre 49 caixes de fusta, molts dels quals encara contenen restes de medicaments. A més existeixen nombrosos instruments per confeccionar fàrmacs, com destil·ladors, morters, balances i altres.

A més de la Cartoixa de Valldemossa, a Mallorca s'han conservat col·leccions de pots de medicaments, mobiliari i instruments que es guarden en diferents museus. El museu etnogràfic de Muro, procedent del Convent dels Mínims de Muro i de la família d'apotecaris Noceres, conserva una col·lecció de pots de farmàcia i diferents estris relacionats amb l'elaboració dels medicaments, com per exemple un alambí que segurament s'assembla molt al que hi devia haver a l'apotecaria del Convent de Santa Maria.

L'Hospital Militar de Palma també té una apotecaria procedent de l'antic Convent d'Agustines de Santa Margalida. L'any 1837, per la desamortització de Mendizábal, varen sortir les darreres religioses del monestir de Santa Margarida i varen anar cap a l'església de la Concepció. Després de 10 anys, l'Estat va decidir reconvertir el monestir a l'hospital militar. El juny de 2005, l'hospital va tancar les seves portes. Avui ocupa el seu lloc al Centre d'Història i Cultura Militar.

El Col·legi Oficial d'Apotecaris, hi ha una col·lecció procedent de diferents apotecaries que han fet donació a aquesta institució. També hi ha col·leccions a l'Hospital General (de la Sang) i al Museu del Santuari de Lluc.

3.- Les apotecaries de Santa Maria

Els frares del Convent de la Soledat de Santa Maria tenien escola, apotecaria i hort de plantes medicinals. En el segle XVIII, hi ha apotecaries conventuals a Palma, Manacor, Muro, Campos, Felanitx, Santa Maria i Valldemossa (l'única conservada en l'actualitat), quan els col·legis d'apotecaris professionals encara s'estaven constituint i tenien una força limitada.

Josep Capó dedica dues pàgines a l'apotecaria de Santa Maria, en el seu llibre del Convent de la Soledat:

“El Convent tenia apotecaria. Des de quan? No ho sabem perquè no se'n fa esment al Llibre de l'Inventari consultat. Els primers coneixements que en tenim és a través dels llibres d'actes de l'Ajuntament. El 1773 per reial ordre havia estat tancada i l'Ajuntament sol·licita que es torni a obrir. El 1774 el Convent tenia permís per despatxar medicaments en cas d'urgència sens rebre altre preu que el seu valor intrínsec. El col·legi d'apotecaris ha obert una apotecaria destinada al públic i mana als frares que tenguin la seva tancada sota pena de 200 lliures.”

Andreu Bestard va escriure un article dedicat als apotecaris de Santa Maria elaborat a partir de les notícies que va trobar a l'Arxiu Municipal i de la informació recollida per l'apotecari Lluís Alemany per a la seva tesi doctoral que va quedar inèdita.

Aquest article ens informa que l'any 1780 l'apotecaria del Convent torna a estar oberta i regentada pel Macià Torrens, que ha estat avalat pels metges i persones enteses, “que va ser practicant a l'apotecaria de la Cartoixa durant molts d'anys i després a l'apotecaria del Dr. Pere Nicolau”.

Andreu Bestard aporta informació dels apotecaris que s'establiren a Santa Maria quan va tancar definitivament l'apotecaria del Convent, ja en el segle XIX i, sobretot, de l'apotecari Jacint Bestard Pocoví que va comprar l'apotecaria 10 després de l'exclaustració de 1835.

Jacint Bestard Pocoví, conegut com l'apotecari Cinto, va introduir, a més a més, la fabricació de licors, especialment el marrasquí, que s'elaborava amb anís, cireres de pastor, ametlles agres i sucre.

L'any 2011 es va restaurar l'edifici de Ca s'Apotecari, conservant l'antiga apotecaria de Mateu Calafat Canyelles, de principis del segle XX. Jo mateix vaig elaborar l'exposició de la botiga que resumeix la informació recollida per Josep Capó i Andreu Bestard, aporta fotografies i sobretot un recull d'envasos de diferents

tipus i estris d'apotecari, una part dels quals encara s'ha d'estudiar i catalogar, ja que provenen de donacions recents. Els procedents del Col·legi d'Apotecaris són una balança de precisió model "Béranger" amb els seus pesos, pots de farmàcia, morter, destil·lador de vidre, matrassos aforats i de destil·lació, molinet de moldre i botelles de vidre de diferents mides.

L'apotecaria de Mateu Calafat Canyelles va romandre oberta des de 1916 fins a l'any 1965. El seu fill Llorenç l'ajudà com a practicant fins que el pare es jubilà i tancà la farmàcia.

Un altre apotecari santamarier molt conegut fou Jaume Torrents i Calafat (1851-1940). Es va instal·lar a Sóller a finals del segle XIX i fundà l'apotecaria Torrents, avui encara al mateix indret de la plaça de la Constitució. Jaume Torrents va ser fundador i president del *Círculo Sollerense*, soci fundador del *Colegio Médico-Farmacéutico* i impulsor del tren de Sóller. Va escriure al setmanari *Sóller* i a revistes de farmacologia, i patentà diversos productes farmacèutics. Per la seva rebotiga passaren molts poetes, músics i pintors de renom.

4.- El Convent de la soledat i el seu hort medicinal

L'extensió total de les terres del Convent, en el moment de la seva fundació, era de dues quarterades. D'aquesta extensió inicial, les construccions amb el claustre inclòs n'ocupen aproximadament un quartó. La resta, una quarterada i tres quartons foren, durant molt de temps, sementers, vinyes i horts.

Aquesta propietat, a finals del segle XVII estava situada a un quilòmetre del nucli de població i confrontava amb "el camí que va a la vila de Santa Maria" (és a dir el carrer Llarg actual), el camí Real de la vila d'Inca, les terres de Son Dolç per la banda de llevant i Can Comes per la banda de migjorn.

Després de la compra, el primer que feren els frares mínims va ser construir la paret que delimitava la finca: "fabricar la tanca i clausura" del Convent. Aquesta tàpia de més de quatre cents-metres de longitud (120 m per cada costat) ja només es conserva en el seu estat original en un tram de la carretera d'Inca i ha de-

saparegut als altres indrets, però podem endevinar el seu traçat per la disposició de les cases i dels carrers actuals. El límit de ponent segueix essent el carrer Llarg. El límit de llevant coincideix amb el final dels carrerons transversals que hi ha al carrer Marquès de la Font Santa: el final del carrer Conrado i Contestí, i el final del carreró del Garatge Serra. Aquests dos carrerons tenen encara, al cap del carrer, un pany de paret antiga que, si bé per ventura no és l'original, sí que deu coincidir per la seva situació, amb els límits del que foren les terres conventuals, allò que un temps s'anomenà l'hort del Convent, l'hort dels Frares o l'hort de la Soledat.

Els límits de migjorn devien anar paral·lels a l'actual carrer de la Soledat, tres cases endins. Les cases d'es Cabàs, al carrer Llarg, estan edificades dins les antigues terres del Convent. El cap de cantó entre el carrer Marquès de la Font Santa i el de la Soledat hi ha dues cases orientades a migjorn que sembla que devien donar l'esquena a la tanca del Convent. El mateix passa dins el carreró situat a llevant del carrer de la Soledat.

El llibre *El Convent de la Soledat de Santa Maria del Camí*, de Josep Capó Juan, és un aplec dens i detallat de dades històriques del Convent indispensable per a qualsevol estudi sobre aquest monument. Gràcies al seu rigor científic, sabem que el 22 de juny de 1682 els frares mínims s'instal·len provisionalment a la casa que avui és sa Sínia, que aleshores era propietat d'Esteve Conrado. Una casa amb celler i hort tancat (i l'aigua del pou de sa sínia situada just devora), que juntament amb l'hostal de Can Morell (Can Calet actual) eren els únics habitatges dels Hostals. El 13 de juliol d'aquell mateix any s'efectua la compra de les dues quarterades del Convent i comencen les obres de tancament de l'hort. Un any després, el mes d'agost de 1683, els religiosos abandonen la casa de sa Sínia i s'instal·len en cinc cel·les provisionals del convent en construcció. L'església és beneïda quinze anys després de la compra de la terra, l'any 1697. El pare Miquel Canals va impulsar les obres i el mestre Lluç Mesquida Florit les va dur a terme.

Segons una crònica de fundació del Convent escrita pel pare Pere Joan Nicolau a principis del segle XVIII l'aigua de la síquia arribava al Convent la meitat de l'any, però encara no hi havia aljub. La cisterna que hi ha devora de la

capella, de gran capacitat i coll de pedra viva d'una peça amb l'escut de la família Conrado podria ser de devers l'any 1707 (Capó, p. 38), construïda vint-i-cinc anys després de la compra dels terrenys.

En l'apartat XIII "Diversos" del llibre Convent (J Capó, p. 76) hi ha diferents referències relacionades amb l'hort extretes dels llibres de comptes dels frares: Tenien almenys un mul per al transport i les feines del camp. Tenien una bugadera per a rentar la roba i dos minyons, un per servei de la sagristia i un altre pel de la cuina. També tenien un missatge per les feines de l'hort (el 8 de setembre de 1806 "se fa gasto de 6 lliures pagades a Joan Borrás, Barriada, per el seu servici i treball de cuydarse del hort de este convent deu mesos a raó de 12 s. cada mes". A l'hort hi havia vinya plantada (el vint de març de 1688 es paguen dos jornals per lligar sarments).

A mitjans del XVIII (1744) els frares redacten una queixa pel traçat de la síquia que ha fet l'Ajuntament, massa acostada a la paret del Convent (J. Capó p. 95) i a finals d'aquell mateix segle contribueixen econòmicament a la millora de la conducció de l'aigua cap a la vila (J. Capó p. 77).

A finals del segle XVIII també hi ha notícies sobre el conreu de moreres i la cria de cucs de seda. És probable que a Santa Maria n'hi hagués prop d'una vintena de torns per filar seda. Josep Capó, en el volum segon del llibre La vila de Santa Maria del Camí, recull aquesta interessant informació: "L'any 1777, 24 propietaris han produït un total de 94 lliures i tres unces de seda (37,69 quilos). Son Seguí i Son Torrella han produït seda per al seu ús; els frares del convent en feren 3 lliures, 6 unces (J. Capó. Vol II. pàg. 125)." Aquell any, per tant, els mínims havien produït més d'un quilo de seda (una lliura són devers 400 grams). Per fer un quilo de seda crua es necessitaven set quilos d'ametlons o capells de seda produïts per quatre o cinc mil cuques i alimentats per cent quilos de fulla de com a mínim tres o quatre moreres amb una bona capçada.

Per concloure, en aquestes referències ja podem intuir que l'hort del Convent tenia diferents tipus de conreus destinats a aconseguir l'autosuficiència alimentària dels frares. Els sementers de cereals i lleguminoses es devien combinar amb oliveres, arbres fruiters, vinya, horta i jardí medicinal. Esbrinar l'espai real dedicat a cada un d'aquests coreus seria una tasca massa arriscada amb la informació que tenim ara mateix. D'altra banda, també veiem que els frares no vivien d'esquena al poble. Ens podem demanar si l'intercanvi de coneixements entre els religiosos i els pagesos de Santa Maria va tenir alguna conseqüència important. És probable que almenys contribuïssin a la creació d'una cultura popular sobre els usos medicinals de les plantes.

5.- El Llibre del gasto dels anys 1770-71

El Llibre del gasto dels anys 1770-71 és un document breu, de cinc folis plegats en forma de quadern vertical. Aporta una llista de productes comprats en 10 mesos amb les quantitats corresponents i el seu valor monetari. A més consigna pagaments de feines relacionades amb l'apotecaria, els noms dels qui hi treballen i finalment la notícia del tancament de la botiga.

Abasta el període que va des del 3 d'octubre de 1770 fins al 24 d'agost de 1771. La major part dels textos estan escrits per l'apotecari Joan Figarola que signa al final del llibre i que treballava a sou per als frares del Convent:

Jo Juan figarola he rebut per 8 mesos y devuyt días de sarvitut a la Botiga del Convent de Santa Maria nou lliures vuyt sous y quatre diners, esto es per vestuari y sebates a mi corresponents, avuy als 24 Agost 1771 dich.

El frare Provisor és Fra Bennassar i s'encarrega de revisar les necessitats i els comptes de l'apotecaria. Cada un parell de dies passa comptes i signa. En Corrector és Pere Antoni Puig, que signa al final del document.

El llibre inclou més d'una trentena de productes entre els quals podem destacar els següents:

Aiguafort	Codony	Escorça de quina	Verdet
Encens	Crémor tàrtar	Trementina	Vidriol blanc
Argent viu, mercuri	Flor de violetes	Ruibarbre	Vidriol verd
Aiguardent llisa	Macís	Rosa	Vescarsí
Aiguardent	Genciana	Banya de cérvol	Gingebre
Bàlsam del Perú	Alquena	Salnitre	
Benjuí	Malví	Senet	
Càmfora	Màstic	Sucre	
Canyella	Mercuri	Estorac	
Clavell	Mirra	Triaga	

Hi ha substàncies minerals com el salnitre, el bitartrat de potassi, el vidriol, etc.; vegetals com el codony, la rosa, les violetes, el malví, el gingebre, etc.; resines com la trementina, el màstic, la mirra, l'encens, el benjuí, el bàlsam del Perú; i animals com la banya de Cérvol. També hi ha medicaments composts com la Triaga. Hi ha diferents espècies que tenien un ús medicinal però que també es devien usar en la cuina, com el clau i la canyella.

6.- Un producte curiós: tres mil roses veres

En el document podem llegir: *Dia 24 de maig de 1771 se fa gasto de devuit sous i quatre diners, valor de tres mil roses veres.*

Crec que hem de descartar que sigui una ofrena a la Mare de Déu del Roser (que és el set d'octubre) o que estigui relacionada amb les celebracions religioses del mes de maig, unes festes populars on les roses tenien un paper especial; a Mallorca hi havia la tradició d'engalanar les esglésies amb roses que els escolans passaven a recollir per les cases amb coves i paners. Tant per la data, com pel fet de ser una compra, com per la quantitat, em sembla poc probable que es tracti d'una tradició festiva.

La **rosa vera** és la *Rosa gallica* que també es coneix amb els noms populars de **rosa de vinya**, **rosa fina** o **rosa de la Mare de Déu**. També se l'anomena rosa de Provença i és una de les roses conrades a Europa des de més antic, probablement la primera. Actualment encara es pot trobar cultivada o assilvestrada, però ha estat substituïda per la infinitat de noves varietats que avui es cultiven en jardineria.

Dins el gènere *Rosa* es distingeixen els **rosers silvestres**, que són les que no provenen de cultius (gavarrera, englantina), els **rosers antics**, que són els anteriors a 1867, produïts per hibridació de les espècies silvestres i són poc coneguts en el mercat actual, entre les quals hi ha la rosa vera, i els **rosers moderns** originats a partir de 1867 amb la introducció dels primers híbrids derivats de creuaments diversos i que han produït la immensa quantitat de varietats d'avui en dia.

A les Balears es fan de manera natural diverses espècies de roses silvestres: *Rosa agrestis*, *R. arvenses*, *R. canina*, *R. glauca*, *R. micrantha*, *R. sempervirens*. Per poder-les identificar correctament es necessita una clau botànica de classificació, ja que s'assemblen molt. La més freqüent aquí és la *Rosa sempervirens*. És un arbust alt, de fins a sis metres, de branques robustes armades de punxes fortes i ganxudes, i que fa les flors generalment blanques i el fruit llarguer, vermell, que madura en aquesta època, durant la tardor. És comestible, se'n pot fer confitura i és especialment ric en vitamina C. Les llavors tenen uns pèls urticants que en contacte amb la pell produeixen coïssor. Els seus noms populars són gavarrera, roser bord, roser d'hivern, roser de pastor, roser de muntanya o englantiner (escaramujo, en castellà) i el fruit té diferents noms, que recull el diccionari Alcover-Moll, com *grataculs*, *grataesques*, perquè els al·lots jugaven a desgranar-lo entre la camisa i l'esquena dels companys i els feien gratar rabiosament.

La rosa era molt usada com a planta remeiera. En forma de xarop reconcentrat era el laxant moderat preferit del metge renaixentista Andrés Laguna (1510-1559), que dedica dues pàgines de comentaris a aquesta flor. Seguint amb aquest tractament tan elogiós, la rosa va ser un dels remeis més usats en la farmàcia d'aquells temps.

És coneguda també, a Mallorca, la tradició d'elaborar aigua de roses, comunament dita aigua-ros. En els segles XV i XVI la producció d'aigua-ros va superar a vegades a la producció d'aiguardent. Com l'esperit de vi, l'aigua-ros s'obtenia per destil·lació amb un alambí, un aparell compost per un depòsit encalentidor, un capitell on es congria la part evaporada, i un conducte refrigerador on es condensen els vapors que acaben degotant dins un altre recipient. Els tractats sobre la destil·lació varen ser escrits per metges i varen ser aquests professionals els qui varen introduir els primers alambins a les apotecaries illenques.

L'aigua-ros era usada com a medicament, com a perfum i també apareix en moltes receptes de cuina. Maria J Sampietro, al seu llibre "Plantes medicinals, destil·ladors i llibres a les apotecaries de Mallorca (1348-1550)" explica que "la manufactura dels perfums es va estendre i refinar enormement al llarg del segle XVI. D'aquell període procedeixen els gravats que mostren els horts-jardins dotats d'alambins, amb els seus fogons tancats, fets d'obra, característics, encara que des del segle XIV ja es coneixia l'existència de plantacions d'espígol, roses, lliris, sàlvia, etc., per a destil·lar perfums a Borgonya". Als inventaris dels apotecaris de Mallorca del segle XVI queda constància de l'elaboració de perfums de diferents tipus, corporals, ambientals o per a cremar en brasers i per a la roba.

Avui en dia l'oli essencial de rosa és produït en diversos països entre els quals destaquen Bulgària i Turquia. Turquia produeix grans quantitats d'oli essencial i roses de tall per a exportació; satisfà al mercat en un 60%. Les principals varietats de roses usades són la *Rosa damascena*, *Rosa alba*, *Rosa gallica*, *Rosa francofurtana*, *Rosa centifolia* i *Rosa rugosa*, sent la més rendible la *Rosa damascena*. Per a obtenir un litre d'oli essencial és necessari usar entre 3500 a 4000 kg de flors fresques. La recollida de les flors es fa a primera hora del matí i el processament ha de ser ràpid, perquè no es perdi l'aroma.

És probable que en el segle XVIII l'apotecari fos el productor de la seva pròpia aigua de roses a partir de la compra de flors que segurament es devien conrar a Santa Maria mateix. Un segle després els destil·lats de Santa Maria arribaren a tenir fama internacional.

7-TRANSCRIPCIÓ DOCUMENT APOTECARIA 1770-1

[f. 1]

Llibre de Gasto de la Appria del Convent de N. S^a. De la Soledat de S^a Maria essent Corrector al P. Fr. Pera Antoni Puyg. Comensant die 3. 8bre. 1770

(• 12 diners= 1 sou. • 20 sous= 1 lliura)

Die 6 8bre (1770)	ll. (lliures)	s. (sous)	d.(diners)
<i>Dos unzas Benjoi</i>		3	6
<i>Dos unzas sthorachs</i>		3	
<i>Una unza Flors macies</i>		2	
<i>Clavells y Cañella</i>		2	6
<i>Ayguardent llisa 1 ll^a (1 lliura)</i>		2	
<i>Pessat en compta die 7 8bre. 1770 Fr. Pastor</i>		13	
Die 9			
<i>Una ll. sanet</i>		5	
<i>Dos unzas mastichs</i>		3	
<i>Desset ll. malvins</i>		7	2
<i>Una ma de paper de cop</i>		1	
Die 15			
<i>Set desenas codonys p. al suc</i>		2	4
<i>Una ll^a crémor tartaro</i>		5	
<i>Passat en compta dia 14 8bre. 1770 Fr. Pastor</i>	1	3	6
Die 16			
<i>Tres unzas camfor</i>		12	
<i>Mitje ll^a visquossins</i>		3	4
Die 20			
<i>Dos lls. (de) sucra</i>		4	8
<i>Vidriol verd</i>		1	8
<i>Passat en compta dia 22 8bre. 1770 Fr. Pastor</i>	1	1	8
Die 27			
<i>Dos unzas verdet</i>		3	6
<i>Mitje lliura cremor tartaro</i>		2	6
<i>Una ll^a salitra</i>		7	8
Die 30			
<i>Una ma (de) paper de cop</i>		1	
<i>Dos pots de vidre</i>		1	4
<i>Sis lls. (de) sucra</i>		14	
<i>Tres unzas y mitje (de) triaga</i>		8	

[f. 2]

Die 3 9bre	ll. (lliures)	s. (sous)	d.(diners)
	1	1	
<i>Una ll^a (de) palo</i>	1	12	
<i>Passat en compte die 5 9bre</i> <i>Fr. Bennassar Receptor</i>	3	10	
Die 6			
<i>Se ha pagat a lo P. Pastor duas lls. setza sous y nou (diners) que son lo exés (excés) de mes gasto de lo any passat [Cor^{tr}] (Corrector) lo P. Assencio; y dita partide los tragué lo P. Pastor.</i>	2	16	9
Die 10			
<i>Tras unsas rabàrbaro una ll^a quatre sous</i>	1	4	
<i>Passat en compte die 12 Novembre de dit any</i> <i>Fr Bennassar Receptor</i>	4	0	9
Die 11			
<i>Una ll^a Palo una ll^a dotze sous</i>	1	12	
<i>Una ll^a sucra per tauletas</i> <i>[de Tos] tres sous y quatre (diners)</i>		3	4
Die 13			
<i>Dos Pipers sis sous</i>		6	
<i>Passat en compte die 20 dits de 1770</i> <i>Fr Bennassar Receptor</i>	2	1	4
Die 23			
<i>Sis lls. sucra catorsa sous</i>		14	
<i>Pasat en compte die 25 dits</i> <i>Fr Bennassar Receptor</i>		14	
Die 28			
<i>Duas lls. menna una ll^a quatra sous</i>	1	4	
<i>Una ma paper de cop un sou</i>		1	
Die 3			
<i>Una ll^a Palo una ll^a dotze sous</i>	1	12	
<i>Passat en compte die 6 Dezembre 1770</i> <i>Fr Bennassar Receptor</i>	2	17	

[f. 3]

Die 6	ll. (lliures)	s. (sous)	d.(diners)
<i>Una ll^a sucre candit sat sous y sis (diners)</i>		7	[6]
<i>Pasat en compte die 9 Dezembre 1770</i> <i>Fr Bennassar Receptor</i>			
Die 14			
<i>Oli p la llumanera de la Botiga a quatre diners</i>			4

[f. 3]

Die 15	ll. (lliures)	s. (sous)	d.(diners)
<i>Sis lls. sucre catorse sous</i>			14
<i>Una ma paper de cop un sou</i>			1
<i>Quatre unsas vidriol Blanch Quatre sous y quatra</i>			4
<i>Passat en compte die 18 Dezembre 1770 Fr Bennassar Receptor</i>		19	4
Die 24			
<i>Dos lls. sucre quatre sous y vuit (diners)</i>		4	8
<i>Dos unsas argent viu sis sous y quatre (diners)</i>		6	4
<i>Dos lls. tres unsas tramentina Sinch sous y vuit (diners)</i>		5	8
Dit die			
<i>Se fa gasto de una post de sepi p. fer la porta de lo ortet de valor de deuyt sous</i>		18	
Die 30			
<i>Se fa gasto de una ll^a catorsa sous valor de una gerra oli p. fer unguents</i>	1	14	
Dit die			
<i>Una ll^a palo una ll^a dotza sous</i>	1	12	
<i>Se ha pegat al Sr. Fran^{co} Roca p. medicinas que conforma ha presentat y prangue de la sua botiga fray Avella quòndam (difunt) Appri (apotecari) dotze lls. quinsa sous</i>	12	15	
<i>Pasat en compte die 3 janer 1775 fr. Bennassar Recept^r</i>	17	15	8
Die 23			
<i>Sis lls. sucra catorsa sous</i>		14	
<i>Pasat en compte die 25 dits Fr Bennassar Receptor</i>		14	
Die 28			
<i>Duas lls. menna una ll^a quatra sous</i>	1	4	
<i>Una ma paper de cop un sou</i>		1	
Die 3			
<i>Una ll^a Palo una ll^a dotze sous</i>	1	12	
<i>Passat en compte die 6 Dezembre 1770 Fr Bennassar Receptor</i>	2	17	

[f. 4]

<i>Fins aquí [creu] al tercio</i>			
Die 8 janer 1771			
<i>Sis lls. sucra quinze sous</i>			

[f. 4]

Die 12	ll. (lliures)	s. (sous)	d.(diners)
<i>Dos mans paper de cop dos sous</i>		2	
<i>Pasat en compte die 14 Janer 1771 fr. Bennassar</i>		17	
Die 15			
<i>Dos lls. sucre quatre sous y vuit (diners)</i>		1	12
<i>Dos unsas argent viu sis sous y quatre (diners)</i>		1	12
Die 24			
<i>Una ll^a ayguardent dos sous</i>		2	
<i>Pasat en compte die 29 dit 1771 fr. Bennassar Receptor</i>		2	
<i>Febrer</i>			
Die 6			
<i>Sinch lls. sucre catorze sous y sis (diners)</i>		14	6
<i>Se fa gasto de nou sous valor de mitje post de sapi par la porte de lo ortet</i>		9	
Die 9			
<i>Sis unsas mirra sis sous y vuyt</i>		6	8
<i>Pasat en compte die 11 dits 1771 fr. Bennassar Provisor</i>	1	10	2
Die 1[3]			
<i>Nou lls. aygordent llisa nou sous</i>		9	
<i>Una ll^a (de) salitre set sous y deu diners</i>		7	10
<i>Pasat en compte die 18 febrer 1771 fr. Bennassar provisor</i>		16	10
Die 21			
<i>Sis lls. de sucre devuyt sous</i>		18	
<i>Pasat en compte die 21 dits 1771 fr. Bennassar Provisor</i>		18	
Die 3			
<i>Una ll^a Palo una ll^a dotze sous</i>	1	12	
<i>Passat en compte die 6 Dezembre 1770 Fr Bennassar Receptor</i>	2	17	

[f. 5]

Die 28			
<i>Una ll^a ancens dos sous</i>		2	
<i>Mars</i>			
Die 2			
<i>Dos lls. (de) sucre sis sous</i>			
<i>Una ma (de) paper de cop un sou</i>			

[f. 5]

Mars

Die 9	ll. (lliures)	s. (sous)	d.(diners)
<i>Quatre lls. i mitje sucre tretza sous y sis (diners)</i>		13	6
<i>Pasat en compte die 12 dits fr. Bennassar Provisor</i>		-	-
Die 14			
<i>Una unsa balsem del Perú dotze sous</i>		12	
Die 18			
<i>Vint y quatre tersas saim fet, a rao de tres sous y sis (diners) la tersa quatre lls. quatre sous</i>	4	4	
Dit die			
<i>Sinch lls. sucre catorze sous y sis (diners)</i>		14	6
<i>Se fa gasto de nou sous valor de mitje post de sapi par la porte de lo ortet</i>		9	
Die 9			
<i>Sis unsas mirra sis sous y vuyt</i>		6	8
<i>Pasat en compte die 11 dits 1771 fr. Bennassar Provisor</i>	1	10	2
Die 1[3]			
<i>Se fa gasto de una ll^a sis sous y sis (diners) valor de las corretjes gaufons frontissas baula y claus p. la porta del ortet</i>	1	6	6
<i>Se fa gasto de una ll^a deu sous p. fer dita porta</i>	1	10	
<i>Se fa gasto de sis sous p. clauar dita porta</i>		6	
<i>Dos talechs p. al resibo de la App^a (apotecaria) dos sous y quatre (diners)</i>		2	4
<i>Guix y aygordent sis sous</i>		6	
<i>Pasat en compte die 20 dits fr. Bennassar Proviso</i>	8	6	10

[f. 6]

Die 21 mars			
<i>Una ll^a sanet sinch sous</i>		5	
<i>Dos unsas mercurio sis sous y dos (diners)</i>		6	5
<i>Sis lls. sucre setza sous</i>		16	
<i>Una ma (de) paper de cop Un sou</i>		1	
<i>Una ll^a rasura (ralladura) de baña de cero sinch sous</i>		5	
<i>Pasat en compte die 3 abril fr. Bennassar Provisor</i>	1	13	2
Die 2			
<i>Dos lls. (de) sucre sis sous</i>			
<i>Una ma (de) paper de cop un sou</i>			

[f. 6]

Abril die 5	ll. (lliures)	s. (sous)	d.(diners)
Mitje ll ^a xalope set sous		7	
Mitje ll ^a zingebra tres sous y sis (diners)		3	6
Una unsa pedra topasio sis sous		6	
Tres unsas flor de violetas sys sous y vuyt (diners)		6	8
Sis lls. sucre setse sous		16	
Sis lls. sucre setse sous		1	
Die 15			
Sinch lls. sucre catorze sous y sis (diners)		14	6
Se fa gasto de nou sous valor de mitje post de sapi par la porte de lo ortet		9	
Die 9			
Se ha pagat a nel miño de la Botiga per mig any de sarvitut y sebatas corresponents una ll ^a devuyt sous	1	8	0
Mes sis unsas Genciane sis sous	1	10	2
Mes una unsa da Jenua sis sou	1	6	6
Pasat en compte dit die Fr. Bennassar Provisor	1	10	

[f. 7]

Maig

Die 4			
Sis lls. (de) sucre satza sous		16	
Pasat en compte die 3 dits Fr. Bennassar Provisor		16	
Die 10			
Un pot de trementina sinch sous		5	
Una ma de paper de cop un sou		1	
Dos lls. de trementina fina sinch sous		5	
Pasat en compte die 13 dits Fr. Bennassar Provisor		11	
Die 16			
Sis lls. (de) sucre satza sous		16	
Die 24			
Se fa gasto de devuyt sous y quatre diners valor de tres mil rosas veras		18	4
Tres unsas de vidriol blanch dos sous y sis (diners)		2	6
Pasat en compte die 27 dits Fr. Bennassar Provisor	1	16	10
Dia 30			
quatre lls. (de) sucre deu sous y vuyt (diners)		10	8
Pasat en compte die 3 juñy Fr. Bennassar Provisor			

[f. 7]

Juñy die 4	ll. (lliures)	s. (sous)	d.(diners)
<i>Duas lls. (de) sucre sinch sous</i>		5	
<i>Duas dragmas pedra [dezuard] y una ma de paper de cop set sous)</i>		7	
<i>Dos unsas sperit de nitro Tres aygo fort vuit sous y 4 dir. (diners)</i>		8	4
<i>duas tts (de) sucra sinch sous</i>		5	8
<i>Pasat en compte die 9 dits Fr. Bennassar Provisor</i>	1	5	4
Die 18			
<i>Se fa gasto de sis sous y dos (diners) valor de mitje corbera (de) guix y pedras de meras per tepar la finestra de la Botiga</i>		6	2
<i>Se fa gasto de tres lls. sis sous y sis (diners) valor de las medicinas que se han pres de Sr Fra^{co}. Roca conforma llista que presenta</i>	3	6	6
Dit die 18			
<i>per ordre Apostolica Reyal que dit die per lo oficial satxe (saig?) de esta vila se intima a la R^{da} Comunitat de este Convent se tenca la Botiga de la Apotecaria</i>			
(24 agost) ???			
<i>Jo Juan Figarola he rebut p.8 mesos y devuyt dias de sarvitut a la Botiga del Convent de Santa Maria nou lls. vuyt sous y quatra (diners) esto es p. vestuari y sebates a mi corresponents. Vuy als 24 Agost 1771 dich</i>	9	8	4
<i>Jo lo abax firmat confes haver rebut per lo corresponent de tunicas de llibrer de la Appotacaria una lliura deus sous. Vuy als 24 agost dich Fr. Pera Antoni Puig. Cor^{or}.</i>	1	10	
<i>Jo el abaix firmat confes haver rabut per lo corresponent a mi per tunicas de la Apotecaria una ll. deu sous Fr. Bennassar</i>	1	10	
<i>Se ha pagat al mino par el servici de la Apotecaria y a cump. ("cumpliment") devuit sous</i>	13	6	4

[f. 8]

<i>Se fa gasto de una ll. setze sous que se ha pagat a M^e (mestre) Bernat Buadas per lo que se li devia per los pots de la Botiga</i>	1	16	
<i>Se fa gasto de deset sous y quatre (diners) que se ha pagat a Fr. Nicolau Marcadal per rahó de 1 sou, 4 (diners) per a cada 20 sous de recibo que ha cobrat de las rceptas aturadas, el que importa tretse ll. nou sous y vuit (diners).r</i>			

[f. 8]

	ll. (lliures)	s. (sous)	d.(diners)
<i>Se fa gasto de vint y set ll. tretse sous que de lo mes rebut de la Apotecaria, se ha gastat per pagar tres parells sebatas a los PP. y Germans com se diu en la carta de la visita</i>	27	13	
<i>Se fa gasto de dos sous y sis (diners) per un cañom se compra a mado Pintada</i>		2	2
	30	8	10

GLOSARI

NOM	Significat
Aiguafort	Àcid nítric diluït amb aigua.
Aiguardent llisa	Beguda alcohòlica obtinguda per destil·lació del vi, de la sidra i d'altres líquids fermentats
Alquena	Arrels de la planta <i>Lawsonia inermis</i> , que, reduïdes a polsim i dissoltes amb aigua, s'empraven com a cosmètic i principalment per tenyir els cabells i les celles.
Argent viu, mercuri	Metall líquid a la temperatura ordinària, molt pesant, de color blanc d'argent.
Bàlsam del Perú	Oleoresina aromàtica que s'espesseix ordinàriament en contacte de l'aire i conté àcid benzoic o cinàmic. 2 Bàlsam obtingut de l'arbre <i>Myroxylon pereirae</i> , emprat en cosmètica i en farmàcia.
Benjuí	Resina balsàmica que s'obté per incisió de diverses espècies del gènere <i>Styrax</i> , usada en perfumeria i cosmètica, i en medicina.
Càmfora	Cetona terpènica, de fórmula empírica C ₁₀ H ₁₆ O, sòlida, blanca, volàtil, d'olor característica, extreta del camforer (<i>Cinnamomum camphora</i>), emprada com a sedant, diaforètic i estimulants cardíac i respiratori.
Crémor tàrtar	Substància que el most diposita en el fons i en les parets del cup, de les botes, etc., sota forma d'una crosta cristal·lina rogenca. L'hidrogen tartrat de potassi, antigament conegut com bitartrat de potassi, crema de tàrtar o crémor tàrtar, és un compost químic amb la fórmula KC ₄ H ₅ O ₆ , és un subproducte de la vinificació. És la sal àcida de potassi de l'àcid tàrtric, el qual és un àcid carboxílic. Es presenta com una pols blanca i cristal·lina soluble en àcids i àlcalis i insoluble en àcid acètic i l'alcohol.
Encens	Resina obtinguda sobretot de la boswèl·lia, que en cremar produeix una olor aromàtica, emprada per a fixar perfums i com a fumigatori, en medicina popular i en cerimònies religioses.
Estorac	Arbre de la família de les estiracàcies, espècie <i>Styrax officinalis</i> , originari de Síria, del qual s'extreuen substàncies medicinals. Resina que s'extreu del dit arbre, de color blanc i vermellós per dintre, i d'olor suau i persistent.
Flor de violetes	Flor de les plantes del gènere <i>Viola</i> , principalment la de l'espècie <i>Viola odorata</i>
Genciana	Planta gencianàcia de diferents espècies, i principalment la <i>Gentiana lutea</i> , que té les fulles radicals peciolades el·líptiques i les altres sentades o abraçadores i les flors grogues amb calze membranós.
Gingebre	Planta zingiberàcia de l'espècie <i>Zingiber officinale</i> , originària de l'Índia i cultivada per aprofitar el seu rizoma gros i olorós, emprat com a condiment.
Macís	Pell fina, olorosa i de color de canyella, que té la nou moscada. Assecada i aixafada, és emprada com a digestiu i com a espècia.
Malví	Planta malvàcia de l'espècie <i>Althaea officinalis</i> , tomentosa, de fulles molt espesses, apelfades, i flors de color rosa clar, l'arrel de la qual s'usa com a pectoral i com a emol·lient.
Màstic	Resina translúcida, groguenca, que s'extreu per incisió del llentiscle;
Mirra	Goma-resina aromàtica, de color gris fosc i groguenc, de gust amargant i pungent, segregada per la planta <i>Balsamodendron Rataf</i> , i de la qual s'obté un perfum molt fi.
Ruibarbre	Rizoma de plantes poligonàcies de diverses espècies del gènere <i>Rheum</i> , molt usat en l'edat mitjana com a medicament i com a aliment.
Salnitre	Nitrat de potassi, oxidant enèrgic que s'empra en la fabricació de la pólvora i altres explosius.
Senet	Planta lleguminosa del gènere <i>Cassia</i> , principalment la <i>Cassia obovata</i> , de tronc tortuós, fulles compostes de cinc a set parells de fulloles, llegum membranós tot inflat i amb crestes; és amargant i té aplicacions medicinals com a purgant i aperitiva.
Trementina	Resina semilíquida exsudada pel terebint, el pi i altres coníferes.
Vescarsí	Visc, herba del visc.
Vidriol blanc	Nom vulgar de diversos sulfats metàl·lics.
Vidriol verd	Sulfat de ferro

BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER, Antoni Maria i MOLL, Francesc de B. (1993). *Diccionari català-valencià-balear*. 10 vols., Palma: Editorial Moll. (DCVB).
- BONNER, Anthony, BUJOSA HOMAR, Francesc (2008). *Història de la ciència a les Illes Balears*, volum III: La Il·lustració. Govern Balear.
- CAPÓ JUAN, Josep (1985). *La vila de Santa Maria del Camí (Del segle XVII al XX)*. Volum II. Palma: Conselleria d'Educació i Cultura del Govern de les Illes Balears i Ajuntament de Santa Maria del Camí.
- CAPÓ JUAN, Josep (1993). *El convent de La Soledat de Santa Maria del Camí*. Mallorca,
- MERCANT RAMIREZ, Jaume (2008). *Historia de la Farmacoterapia: Siglos XVIII y XIX. La farmacia monástica de la Real Cartuja de Valldemossa*. Tesis doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona.
- SAMPIETRO SOLANES, Maria J. (2006). *Plantas medicinales, destil·ladors i llibres a les apotecaries*. El Tall editorial. Palma.
- SAMPIETRO SOLANES, Maria J. (2016). *La comunicación científico-médica en Mallorca (1560-1760). Bibliotecas de médicos, boticarios y cirujanos e introducción de medicamentos chymicos*. Tesis doctoral dirigida por Francesc Bujosa Homar. Universitat de les Illes Balears.
- SAMPIETRO SOLANES, Maria J. (2000). «L'aigua de Roses i l'aiguardent a les apotecaries de Mallorca, de 1350 a 1550» *Gimbernat: Revista d'Història de la Medicina i de les Ciències de la Salut*. 34.

LA VIDA EN LES POSSESSIONS A TRAVÉS DELS INVENTARIS: SON OLIVER I SON LLAÜT

Maria del Camí Dols Martorell

RESUM

Les possessions mallorquines ens deixen entreveure com era la vida temps enrere. Aquestes grans finques, propietat de senyors, treballades per pagesos, esdevingueren importants cèl·lules econòmiques durant el període d'Antic Règim.

A través de l'anàlisi de dos inventaris de dues possessions cabdals per al terme de Santa Maria del Camí, com són la finca de Son Oliver, a la vall de Coanegra, i la de Son Llaüt, a Terrades; s'ha pogut reconstruir la vida quotidiana que s'hi desenvolupà en elles.

PARAULES CLAU

• Possessió • Son Oliver • Son Llaüt • Inventari • Béns

1. INTRODUCCIÓ

El camp mallorquí no es pot concebre sense les seves famoses possessions. Aquest treball el que intenta és, per una banda, conèixer el dia a dia en dues de les possessions essencials de la vila de Santa Maria del Camí, com són, Son Oliver, situada en la vall de Coanegra, i Son Llaüt, a les planes santamarieres. I, per altra, donar una visió sobre la realitat quotidiana de la Mallorca de l'Antic Règim

Cada una de les finques era una unitat d'explotació que aglutinava i representava el sistema social fonamentat en l'organització social i econòmica agrària pròpia del període comprès entre els segles XIII-XX, basat en un sistema econòmic autàrquic.

L'estructura més comuna de les possessions mallorquines era, per un costat, el casat o cases, juntament amb edificacions auxiliars: molins, graners, cellers, tafones; les quals conformaven el centre neuràlgic de la hisenda; i per altra banda, les zones d'explotació agrícola, pròpiament.

Però segons la seva forma d'explotació, les hisendes podien rebre dos tipus de denominacions. Els minifundis eren finques caracteritzades per adoptar formes de cultiu de naturalesa intensiva, gestionades per les classes socials més pobres. En canvi, per altra banda, existien, alhora, els latifundis, grans extensions de terres, gestionades per una poderosa noblesa terratinent, fonamentalment, de Ciutat, que no residia en elles la major part de l'any ¹.

Quasi tota la producció d'aquestes heretats es destinava a l'auto proveïment, encara que alguns excedents podien ser comercialitzats en el mercat local o també a satisfer les demandes de la Ciutat.

La situació geogràfica de la possessió determinava l'especialització agrícola d'aquesta, configurant així el mapa agrari de Mallorca: en les àrees de muntanya hi destacava el cultiu de l'olivera i producció d'oli juntament amb blat; i en canvi, a les zones del pla era més habitual trobar-hi vinyes amb combinació de conreus cerealícoles ².

Per tant, en la present investigació es realitzarà un breu recorregut per la manera de viure, d'organitzar-se, de treballar de Son Oliver i de Son Llaüt a través dels seus inventaris.

2. DOCUMENTACIÓ

La documentació utilitzada per confeccionar el present treball, s'han analitzat dos tipus de fonts. Per una banda, dos inventaris ³ custodiats en l'Arxiu Municipal de Santa Maria del Camí, cada un d'ells fent al·lusió als béns

mobles i immobles de les heretats de Son Oliver i Son Llaüt.

Per als historiadors, els inventaris esdevenen una documentació de primer ordre, si es vol fer un viatge cap al passat gloriós de les possessions. En cada manuscrit, l'escrivà va recopilant tota la informació sobre el patrimoni del propietari del predi, és a dir, tots els béns mobles i immobles, les propietats rústiques i els censos.

En el cas de l'inventari de Son Oliver, datat del 1665, el primer que s'assenyala és que la finca era propietat de Rafel Oliver. En canvi, en el registre de Son Llaüt, més modern, concretament, del 1763, s'indica que el senyor de la hisenda, per aquells anys, era Antoni Canyelles, fill de Jaume Canyelles.

Quant a les fonts secundàries, els estudis sobre l'organització agrària i social de la Mallorca d'entre els segles XVI i XIX no ha estat profundament investigada, malgrat que en els darrers anys han anat apareixent treballs que s'han interessat per la temàtica.

És el cas dels estudis fets per Antònia Morey o Tomàs Vivot, entre d'altres⁴, els quals han intentat donar una visió sobre com va ser l'origen, evolució i la vida, juntament, amb un punt de vista econòmic, de les possessions mallorquines entre els segles XVII-XIX.

3. OBJECTIUS

A partir d'un recorregut pels inventaris de Son Oliver i Son Llaüt, el que es pretén, en primer lloc, és, esbrinar la relació de béns dels quals disposava cada un dels propietaris de cada finca, la qual ens apropiaria a conèixer l'estatus social i econòmic del senyor i de la importància de cada heretat, i a la vegada, com transcorria la vida en les dites possessions, per acabar en les diferències existents ambdues finques depenent de la seva ubicació geogràfica i de la seva dedicació econòmica: Son Oliver, situada en la vall de Coanegra, a les falques de la Serra de Tramuntana; i, l'altra en el Pla, per al cas de Son Llaüt.

4. SON OLIVER: POSSESIÓ DE MUNTANYA

L'heretat de Son Oliver està situada a la vall de Coanegra. El topònim de Coanegra apareix documentat, per primera vegada, el 18 d'octubre de 1231. L'antiga alqueria musulmana, denominada *Caluia*, es destinà a la creació d'una cavalleria cristiana, per part de Bernat de Santa Eugènia ⁵.

Son Oliver, hisenda de muntanya, limita amb les finques d'es Cabàs, Son Berenguer, Son Güia, Son Torrella, Son Guitard, sa Comuna de Bunyola, Son Pou, Can Millo i Can Mates.

Segons el testimoni Tomàs Vivot ⁶, el primer propietari de l'heretat de Son Oliver es documenta cap al 1271, i fou Bernat Pericons. Deu anys més tard, en el 1283, hi ha evidències de la construcció de les cases i, en el 1309, l'edificació d'un molí d'aigua.

Si s'analitza l'inventari de Son Oliver, del 1665, deixa entreveure que ens trobam davant un exemple d'explotació agrària complexa, en la qual s'hi englobaven diferents branques econòmiques: l'agricultura, la ramaderia i l'explotació forestal.

En referència a la distribució territorial de la unitat agrícola hi havia la casa de possessió, pròpiament, que comptaria amb una sèrie de dependències. Segurament, malgrat que en el registre no apareixen transcrits, la hisenda disposaria de terrenys annexos al casat, i en darrer lloc, i una de les infraestructures més importants: un molí d'aigua molent.

Dit molí funcionava gràcies a la força de l'aigua el torrent de Coanegra. S'ha de tenir en compte que les condicions naturals de la comarca del Raiguer feien possible el desenvolupament de tota una sèrie d'infraestructures per tal d'aprofitar l'aigua amb finalitats agrícoles i ramaderes, transformadores, domèstiques i lúdiques ⁷. Tant fou així, que es podria dir que els nous cristians que s'instal·laren en les contrades de Coanegra, reaprofitaren els sistemes hidràulics anteriors, d'origen musulmà per desenvolupar les seves activitats productives i econòmiques. Demostrat queda que en el segle XV, la vall comptava amb la capacitat de nou molins fariners ⁸.

Josep Capó revela que el 16 de novembre de 1518, la finca de Son Oliver, propietat dels Torrella, fou adquirida per Bartomeu Oliver d'Alaró, i en la qual

s'hi trobava un molí mogut per l'aigua de la sèquia .

Resulta curiós que, malgrat que la possessió es trobi a les valls de la Serra de Tramuntana, i que com és lògic, la major part de les marjades construïdes es dedicarien al cultiu de l'olivera, en cap cas, es fa menció a l'existència d'una tafona; per tant, s'ha de tenir clar que, indubtablement, el molí es destinaria a la mòlta de cereals. Malgrat que aquest cultiu tingués uns rendiments baixos i fluctuants, exigia una menor intensitat de treball i permetia engrandir l'extensió conreada, augmentant, així, el volum de la producció. En aquest sentit, s'ha de tenir en compte que Santa Maria fou una parròquia amb continuades crisis de subsistència, i per aquest motiu, el cultiu cerealícola esdevingué producte de primer ordre.

En aquestes hisendes, el més usual era que els sementers dedicats als cereals, vinyes i horts tenguessin com a funció principal assegurar l'autoproveïment¹⁰. Normalment, era costum que sobre els sementers i les terrasses s'hi extenien les oliveres amb la mescla del conreu dels cereals: una rotació a tres feixes¹¹ que combinava amb la sembra de grans que després es deixava en pastura i el darrer any en guaret¹².

Seguint l'inventari de Son Oliver aquest ens indica que dins del molí s'hi trobaven tota sèrie d'utensilis per cuinar¹³ i tres filats de caçar tords. Per tant, ens atreviríem a dir que el molí esdevenia com a cuina-menjador de la possessió.

Accedint a la casa, a l'entrada s'hi localitzaven totes les eines per raspallar, moldre i pastar el blat¹⁴. La llar comptava amb dos pisos. A la part baixa s'hi trobava una cambra, disposada amb un llit de camp de pi, 2 llençols i una flassada, i també pel fred, un fogó¹⁵. A l'únic que no fa esment és a qui pertanyia l'habitació, tal vegada, es podria deduir, que pels guarniments més pobres amb els quals comptava, probablement, fos de l'amo o d'algun treballador de la possessió. A continuació, es distingeix una altra cambra, situada al primer pis¹⁶, que pels elements que s'hi trobaven, indicarien que, possiblement, era l'habitació de Rafel Oliver, propietari de Son Oliver. La part més íntima del conjunt de l'habitatge. Els paraments eren de major qualitat que els de la cambra baixa: dos llits bons, quatre caixes de pi i de dos de poll per guardar-hi les robes, tres tovalloles, una bacina, un mirall, quatre cadires¹⁷. A més, aquesta sala tenia una altra funcionalitat, i era la de «despatx» del propietari, amb una taula, un caixó amb albarans i papers varis¹⁸; on s'hi devien tractar distintes qüestions de l'explotació agrària.

Dins la mateixa cambra, una espasa. Durant els segles XVII i XVIII dispo-

sar d'una espasa no era una cosa excepcional, sinó que es va convertir en un accessori essencial, sobretot, per la defensa davant un possible atac de bandolers i bandejats, o per prevenir de robatoris.

Per tant, fent un recorregut pel registre de béns que tenia Son Oliver deixa entreveure que, en el 1665, encara no era una gran finca com es coneix actualment, ja que fou amb el pas del temps que va anar eixamplant els seus límits i adquirint una major importància dins del context de Coanegra i de Santa Maria.

5. SON LLAÛT: POSSESIÓ DEL PLA

La possessió de Son Llaüt està situada en la zona plana de Santa Maria, concretament, entre les finques de Can Cerdó, Son Penjoi i Son Barca. Igual que Son Oliver, l'heretat de Son Llaüt també formava part d'un antic rafal musulmà denominat *Albiar*¹⁹. Gràcies a les notícies aportades per Josep Capó, una de les primeres informacions de què es disposa sobre *Albiar* data del 1246 i en la qual es transcriu el nom del propietari i la ubicació. El rafal formava part del patrimoni de Guillem Canyelles de Terrades, quedant, partir d'aleshores, el terme de Terrades vinculat a la família Canyelles.

A final del segle XVI, després de la segregació de diferents peces de terra que havien conformat Terrades, sorgiren les Cases Noves de Terrades, les conegudes com a Son Llaüt. En aquest sentit, la primera al·lusió al topònim de *Llaüt* es troba documentat l'any 1571, quan la finca passà a mans d'Antoni Canyelles, àlies *Llaüt*²⁰. El llinatge Canyelles era i és un dels cognoms més repetits en la vila de Santa Maria. Per aquest motiu, per diferenciar les diferents branques de la nissaga Canyelles, darrere el cognom s'hi afegia un epítet²¹: *Barca* o *Llaüt*, els quals han donat lloc a la denominació de les diverses finques de Santa Maria.

L'any 1659 la hisenda de Son Llaüt comptava amb dues parcel·les de terra anomenades: el Camp Empredrat i la Tanca d'en Mojà, formant part del patrimoni de Francisca Canyelles

Finalment, en el segle XIX, Son Llaüt canvià de mans, i passà a la família Simonet, per unió matrimonial. Al 1863, pertanyia a Bartomeu Simonet, pare de l'important Bartomeu Simonet i Canyelles, qui va convertir la possessió de Son Llaüt en una de les principals explotacions agrícoles de la Mallorca dels inicis del

segle XX. Simonet es va interessar pel rejueniment de l'agricultura i va ser en la seva finca, on, com un camp d'investigació, va posar en funcionament tota una sèrie d'innovacions agronòmiques: ensitjat de farratges per alimentar el vacum, la disposició de nous aliments pel bestiar, la recerca de noves tècniques de dessecat i conservació dels aliments i l'experimentació vitícola, tradició molt arrelada en la finca.

Però el que interessa és anar desgranant l'inventari de Son Llaüt²², datat del 1763, per tal de conèixer quina era la realitat de la possessió en el segle XVIII. Encetant el registre de béns de què disposava la hisenda, el primer que apareix és el nom del propietari, qui era, per aquelles dates, Antoni Canyelles de Son Llaüt, fill de Jaume Canyelles. Seguidament, es descriu la casa i el seu interior. Des del primer moment, l'inventari deixa entreveure que la possessió de la planúria de Santa Maria era molt més rica i desenvolupada en comparació a la de Son Oliver, en la muntanya. També convé tenir en compte que d'un inventari a l'altre hi ha una diferència de cent anys, i que per tant, es fan latents els canvis i l'evolució que va patint l'agricultura i l'economia mallorquines i santamerieres des del segle XVII al XVIII.

L'estructura de l'explotació de Son Llaüt es dibuixava a partir d'unes cases, un estable, un molí de sang, un gran celler, una gran cambra-habitació dels senyors al primer pis i terres annexes a la possessió.

A nivell econòmic, els productes estrella de la finca eren els cereals i la vinya.

En aquest sentit, l'existència d'un molí de sang²³ era de màxima importància. Dita infraestructura funcionava gràcies a la tracció animal, per tant, no és estrany que es comptàs amb la força de tres muls i una somera²⁴ per moure les moles del molí per produir i disposar de farina. Son Llaüt, al no tenir una corrent d'aigua continuada o l'ús de la força del vent, aprofitava el treball animal per a produir.

Per altra part, cal de tenir en compte que, al llarg del segle XVIII, el conreu de la vinya aconsegueix un espectacular desenvolupament arreu de Mallorca, i en concret, a Santa Maria.

Aleshores, Son Llaüt va esdevenir uns dels centres vitivinícoles de la vila, fet que queda constatat per la descripció que es fa a l'inventari sobre l'existència d'un gran celler, com la part de la possessió on s'hi elaborava i s'hi conservava el

vi produït després de la verema. Era un lloc fresc i eixut, orientat cap al vessant nord i lluny de l'estable i dels corrals²⁵. Les seves dimensions venien determinades per les necessitats de l'explotació. La qual cosa denota que la finca santamariera va desenvolupar una especialització productiva i econòmica entorn del vi.

La bodega d'Antoni Canyelles comptava amb dos cups²⁶, on s'hi trepitjava i es feia el vi. La seva capacitat depenia del volum de la verema, que, segurament, era considerable. El brou dels ceps era emmagatzemat en unes bótes congrenyades, un altre dels elements característics dels cellers. Son Llaüt disposava de deu bótes congrenyades, de capacitat considerable²⁷, les quals servien per a la criança del vi, la seva magnitud denota la seva pertinença a un gran colliter de vi.

A més de les bótes, els estris del celler eren interminables. Un dels elements destacables era l'existència d'una premsa de biga, un vell instrument amb el qual es premsava el raïm recol·lectat²⁸. Malgrat els aspectes culturals que podia tenir aixafar els raïms amb els peus, era una feina lenta i feixuga, per això, tant a Son Llaüt com en altres explotacions agràries, es va substituir per una «màquina» que alleugeria la tasca. La premsa de biga²⁹ era una palanca senzilla, amb el punt d'aplicació de la resistència al centre de la càrrega. Destacava per la facilitat d'ús, però tenia una sèrie d'inconvenients, com la lentitud en cada premsada, el preu de la seva construcció era costós i, a més, exigia una localització en una zona molt gran.

Igualment, al llarg de la transcripció dels elements que formaven part del celler, hi apareixen tota una sèrie de recipients per traslladar el vi del cup a les bótes³⁰: set portadores grans, dues de petites, una bóta *corretera*³¹, bótes més petites, un embut de fusta, un cubell, un quartí³², dues quarteroles³³, dues aixetes, que se col·locaven en una de les dogues inferiors de les bótes. Per tant, es pot observar la important progressió de les activitats vinícoles i vitivinícoles de Son Llaüt en el segle XVIII.

A conseqüència de les grans extensions de la possessió i de la seva transcendència i especialització econòmica entorn al vi, Son Llaüt donava feina a gran part de santamariers i santamarieres: vermadors, traginers, podadors, llauradors, etc. El vi produït tenia dos camins. D'una banda, per a l'autoconsum de la possessió, i per altra, anava dirigit a satisfer les demandes del mercat, ja fos a nivell local o fora de l'illa, expandint-se arreu de la Mediterrània³⁴ gràcies al seu enorme prestigi.

Cal dir que en aquest gran celler no només s'hi elaborava vi, també s'hi feien altres tasques, que exigien els cereals, una vegada que eren recollits: un banc i dues cadires per raspallar el gra, una taula i una pastera per a l'elaboració de pa, una caldera per encalentir aigua, una olla d'aram i dos morters per aixafar el gra. En centúries passades, era molt usual que el celler també tingués una funció de magatzem de gra, ja que eren llocs resguardats, amb una humitat i temperatura adequades perquè els cereals no es fessin malbé.

Seguint el passeig per la possessió, s'arribava a un estable en el qual hi habitava un considerable nombre de bestiar: mules, someres i bous³⁵, destinats a les feines agrícoles. La força del grup equí servia per posar en funcionament tot l'engranatge de la premsa del celler i del molí de sang per moldre els cereals. Els dos bous amb els jous i l'arada llauraven les terres de Son Llaüt³⁶.

Com a important possessió mallorquina, no hi podia faltar una truja amb els seus porcellets³⁷, la qual assegurava l'abastiment d'aliments (carn, sobrassada, botifarrons...) del senyor i dels treballadors de la finca.

Avançant en el recorregut, arribats a les cases, l'inventari no especifica com era la distribució de l'immoble. No se'n sap el número de cambres ni de pisos amb què comptava el casat. Però per la descripció que se'n fa, es podria dir que l'escrivà es va centrar en exemplificar cada un dels objectes que s'hi trobaven en l'habitació principal. Els guarniments de l'estança eren significatius, sobretot, a l'hora de demostrar que els seus estadants tenien un cert nivell adquisitiu.

Hi havia un llit entorxat, és a dir, decorat amb fils de seda recoberts d'or.

Dues caixes on guardar-hi abillaments, com els llençols de bri o les vànoves³⁸. Les parets de la sala estaven decorades amb dos retaules i un mirall. A més, es disposava del servei de dos tassons i sis culleretes de plata.

Dins la mateixa habitació, a part de residir-hi Antoni Canyelles i la seva esposa, s'ha pogut saber, a través dels documents, que el matrimoni tenia descendència, infants petits, ja que es transcriu la presència d'un bres.

Però a part de la descripció del mobiliari de la cambra, també es té una relació dels ropatges del senyor de la casa, els quals remetent a la seva casta «aristocràtica»³⁹: dues xamarres⁴⁰, dotze camises, tres calçons blancs, dues

capes de burell⁴¹, una capa d'estam torçut , dues xambergues⁴³, uns calçons d'indiana⁴⁴ blava, un saió⁴⁵ curt, uns calçons de seda, un joc de sabates i dos calçons de cotó.

Per acabar aquest itinerari per Son Llaüt, l'inventari indica tota una sèrie de terrenys annexos a la possessió. Concretament se transcriuen les dotze quarterades de vinya que pertanyien a la finca, a més de deu quartons de terra⁴⁶ i dues quarterades de vinya dita *d'en Codony*⁴⁷.

Queda palès l'esplendor i la grandiositat de la possessió i la demostració d'una petita noblesa terratinent a Santa Maria, com era la família Canyelles, posseïdora d'hisendes agràries, com fou Son Llaüt.

6. RECAPITULANT

A través dels inventaris s'ha pogut conèixer i viatjar entorn de la vida quotidiana a la Santa Maria dels segles XVII i XVIII, a partir de dos exemples de dues possessions dins del terme: Son Oliver i Son Llaüt.

Ambdues heretats esdevingueren unes explotacions agràries complexes, ja que desenvoluparen diverses branques econòmiques: agricultura, ramaderia, explotació forestal i la comercialització de vi.

L'organització territorial de cada una de les unitats d'explotació es dividia en casa de possessió, a la que se li havia de sumar diverses dependències, com estables, molins o cellers; juntament amb una sèrie de terrenys annexos.

Tant Son Oliver com Son Llaüt dedicaren les seves terres a cultius extensius de baix rendiment, els propis de la tríada mediterrània: cereals, vinya i olivera, esdevenint els més importants, els dos primers. Aquests tipus de conreu no demanaven, en un principi, una forta inversió, i gràcies a les condicions naturals de Santa Maria van fer possible el seu desenvolupament i especialització. Però, sens dubte, el producte estrella de les contrades santamarieres fou la vinya i la posterior producció de vi. Santa Maria, en el segle XVIII, juntament amb les altres parròquies del Raiguer, va esdevenir nucli de primer ordre dins el context vitivinícola de Mallorca.

La finca de Son Llaüt és una mostra de la riquesa i la grandesa de les possessions mallorquines durant l'Antic Règim, respecte al caràcter més humil de Son Oliver, situada en la vall de Coanegra, a les faldes de la Serra de Tramuntana. Una possessió molt més modesta.

Afegir que, gràcies a la relació de tots els béns de cada una de les heretats, es demostra la presència d'una petita aristocràcia terratinent a Santa Maria, la qual posseïa i gaudia del seu patrimoni: Rafel Oliver de Son Oliver i Antoni Canyelles de Son Llaüt.

7. TRANSCRIPCIÓ DELS INVENTARIS

7.1. SON OLIVER⁴⁸

1. Die als 17 7(setem)bre 1665
2. Inventari dels béns y heretat de Rafel Oliver pres per
3. mi Bernat Cañellas [...] d(e) Antoni Fiol (e)scrivà G(eneral)
4. de la vila de S(an)ta Maria pres ab los testimonis
5. de- baix (e)scrits a-instància de Joan Cañellas Curador de
6. dits béns i heretat
7. Primo trobam una pos(s)e(s)sió dir Son Oliver en les afrontes confor-
8. me los actes de dita pos(s)e(s)sió
9. més unes cases en dita pos(s)e(s)sió i entrant per ellas s'(hi) troba un
10. molí de-aigo molent al qual la mola de ba(i)x és rompuda
11. a(m)b los [...] següents primo dos pichs i parpal⁴⁹ i lo demás neces(s)ari
12. per mol(d)re dit molí
13. Item tres ferros de cuinar usats
14. més dues pelles⁵⁰ de-aram usades
15. item una caldera de-aram usada
16. item tres filats de caçar tords ve(l)ls
17. item un faster⁵¹ de reja⁵²
18. Item entrant per la casa se troba lo-següent
19. primo una taula vella
20. item una pastera de pi vella a(m)b tres sedas(s)os usats i un penjador
21. item un banch de raspallar⁵³ de pi

22. item dues albardes⁵⁴ velles
23. item tres alfàbies, una gran i dos petites
24. item un morter de coure ab sa ma(s)sa
25. item un morter de pedra ab sa ma(s)sa de fust
26. item un armari a(m)b una dotzena de plats i mitja dotzena de-escudelles
27. item dos flasquons⁵⁵ de vidre i tres brocals⁵⁶ i una tasa
28. item mitja dotzena de-olles i dues paelles
29. Item entrant per la cambreta ba(i)xa se trob(a) lo següent
30. primo un llit de camp de pi usat se [...] i dos llençols
31. i flassada usat
32. item sis alfàbies mitjanceres
33. item un fogó de peraire
34. Item pujant per la ca(m)bra alt(r)a se trobe lo següent
35. primo dos llits de camp bons, un de poll i l-altre de pi a(m) dos perellons
36. item dos llençols i flassada a cada llit.
37. item quatre ca(i)xes de pi velles i dues ca(i)xes de poll usats
38. item dos ca(i)xons de pi usats
39. item sis llençols dos de bri⁵⁷ i quatre de bri i estopa usats
40. item tres tovalles dues de gra de-ordi i unes cordel(l)eres
41. item una bacina de llautó
42. item un mirall
43. item una copa de-aram
44. item quatre cadires tres comunes i una de fust
45. item una tauleta de fust
46. item un ca(i)xó a-n'el qual se troba 18 actes de pergami
47. i fet llibres de-albarans i pape(r)s volants
48. item una espasa i talabart
49. item dos caratel(l)s⁵⁸
50. item dues destrals una xapa⁵⁹ i dos càvechs.

7.2. SON LLAÜT ⁶⁰

1. [...]1763
2. [...] fuit personalment lo Honor(able) Joseph Cañellas
3. lloch(tinent) de Balle a(m)b comp(anyia) de-mi lo escrivà Infrascrit y Sebastià Pallisser
4. miss(er) de nostra cort a Ins(tància) y requisició de- Antt(oni) Cañellas fill y hereu de- Jaume
5. Cañellas dit de Son Llaüt, en casa y habitació del dit Antt(oni) Cañellas per a
6. [...] de reber inventari de tots los béns y (h)eretat així mobles com im-
7. mobles que-lo die p(rese)nt se-troben-ben existents en el predio Son Llaüt y ai-
8. xí com se-segue(i)x
9. P(rim)o unes cases a(m)b dos aygoves(s)os sotilades davant y darrera a(m)b dos estudis dins
10. dites cases
11. Item un estable junt an dites cases
12. Item un molí de-sanch ermat de tots sos (h)ereus
13. Item un celler y dins dit celler deu bótes congrenyades çò és 5 de 4 carre-
14. tades una de 5 carretades 3 de 3 y una de dues carretades
15. Item una biga de premsar verem a(m)b tots los ormejos
16. Item set portadores grans usades y dues petites
17. Item un embut de fust y un cubell
18. Item 3 mitges bótes usades
19. Item un cortí cercolat de-ferro usat y una bóta corretera
20. Item dues corteroles una cercolada de ferro y la-altra cercolada de ferro
21. Item dos grifons un petit y un mitjancer usat
22. Item dos cups de pedra un a(m)b son cañis y lo altre sens cañis
23. Item un mul de 10 anys
24. Item un altre mul de 9 anys
25. Item un altre mul de 6 anys
26. Item una somera de 12 anys a(m)b una ruca de-un any
27. Item dos bous un dese-edat y lo-altre de 6 anys

28. Item una trutja a(m)b 6 porcells
29. Item 2 carros çò és un que no és bo per redolar y lo altre mig carro y son jou
30. Item una arada usada
31. Item dos jous de llaurar camp
32. Item altres 2 jous un llarg y un de llaurar viña
33. Item un banc de raspallar usat
34. Item un bufet usat
35. Item una taula llarga usada
36. Item una pastera usada
37. Item una caldera usada
38. Item una p(a)ella usada
39. Item una olla de-aram usada
40. Item dues cadires de raspallar usades
41. Item uns ferros y unes gr(a)elles tot usat
42. Item una ca(i)xa nova sens panys ni llave
43. Item altra ca(i)xa vella y usada
44. Item un llit entorxat usat
45. Item un altre llit usat
46. Item 6 tubelets usats
47. Item un bres molt usat
48. Item 2 tas(s)ons de plata un gran y un petit
49. Item un morter de coure a(m)b sa mas(s)a
50. Item altre morter de pedra a(m)b sa mas(s)a
51. Item 6 culleretes de plata
52. Item 2 retaules usats
53. Item un mirall a(m)b vesetes
54. Item 4 llençols nous de bri
55. Item 6 llençols usats
56. Item una xamarra vella a(m)b ses mànigues noves
57. Item altra xamarra bona
58. Item 12 cami(s)es de-home usades
59. Item 3 calçons blancs 2 vells y uns nous
60. Item dues capes de burell velles y usades
61. Item altra capa de-estam torçut y forrada coll redó

62. Item una ximberga vella y una nova
63. Item uns calçons de-andiana blava usats
64. Item una saió curt de-filedís apadeçat
65. Item uns calçons de llista de seda usats y uns vells
66. Item un parell de sabates en dues soles usades
67. Items uns calçons de cotó usats y uns vells apadaçats de cotó
68. Item una vanava de llana i fil vermella
69. Item altre vanava vella de fil i llana
70. Item la possessió dita Son Llaüt la qual consisteix a(m)b quarterades y con-
71. frontes com un actes es de venre et vertint que dins dita possessió
72. se-troben dotze quarterades de viña
73. Item deu quartons de terra que té-en caus(a) a(m)b Ramon Rotger
74. Item dues quarterades de-viña dita den Codony la qual està en causa
75. el qual inventari admet y se corre lo dit Ant(oni) Cañellas fill y (h) ereu de Jaume
76. Cañellas dit de Son Llaüt y promet donar fe y lleial com(p)te ha ont de dret tocarà y per-a què const(i) a ont convinga.
- 77.

NOTES

1. VVAA. (2014). Bases per a la gestió del paisatge de la Serra de Tramuntana. Palma, p. 88
2. Jover Avellà, G. i Manera, C. (2009). «Producción y productividad agrícolas en la isla de Mallorca (1590-1680)», *Revista de Historia Económica*, n. 27 (03), p. 463-498.
3. ASM, 669/3
4. Vegeu bibliografia
5. Capó Juan, J. (1984). *La vila de Santa Maria del Camí*. Santa Maria: Josep Capó Juan, p. 42-44.
6. Vivot, T., Ordines, G. i Morro, M. (2018). *Les possessions de Santa Maria del Camí*. Palma: el Gall Editor.
7. Morey, A., Llabrés, J. i Pasqual, A. (2010-2011). « Les tècniques per a l'aprofitament de l'aigua a les possessions mallorquines (segles XVII-XIX) ». *Estudis d'Història Agrària*, n. 23, p. 117.
8. Capó Juan, J. (1984). *La vila de Santa Maria del Camí*. Santa Maria: Josep Capó Juan, p. 151-152.
22/8/1411: Antoni Sallent, veguer de la vila, amb companyia de quatre escrivans passa a la vall de Coanegra per veure i reconèixer la font que neix en dita vall de la que molen 9 molins, alou del Senyor Rei.
7/5/1411: Ban del Governador Reial el qual fa referència a la sèquia i al molinar de la vall de Coanegra, i per manca de regulació amb l'ús de l'aigua, dictamina la creació d'un encarregat de fer arribar l'aigua a tots els molins, un siquier.
14/2/1421: El Procurador General del Reial Patrimoni exposa que a Coanegra hi ha abandonats alguns molins.
29/2/1421: Antoni Geronès té tres molins, un prop de la font i altra a la plaça de Coanegra
Apareixen altres sis molins, un d'ells de n'Elena.
9. Capó Juan, J. (1984). *La vila de Santa Maria del Camí*. Santa Maria: Josep Capó Juan, p. 196.
10. Congost, R., Jover, G. i Biagioli, G. (eds.) (2003). L'organització de l'espai rural a l'Europa Mediterrània. Masos, possessions, poderi. Girona: CCG Edicions, p. 177.
11. «dcbv.iec.cat». Feixa: Tros de terra llarguer en el qual se conreen cereals, llegums o hortalisses.
12. Congost, R., Jover, G. i Biagioli, G. (eds.) (2003). *L'organització de l'espai rural a l'Europa Mediterrània. Masos, possessions, poderi*. Girona: CCG Edicions, p.150.

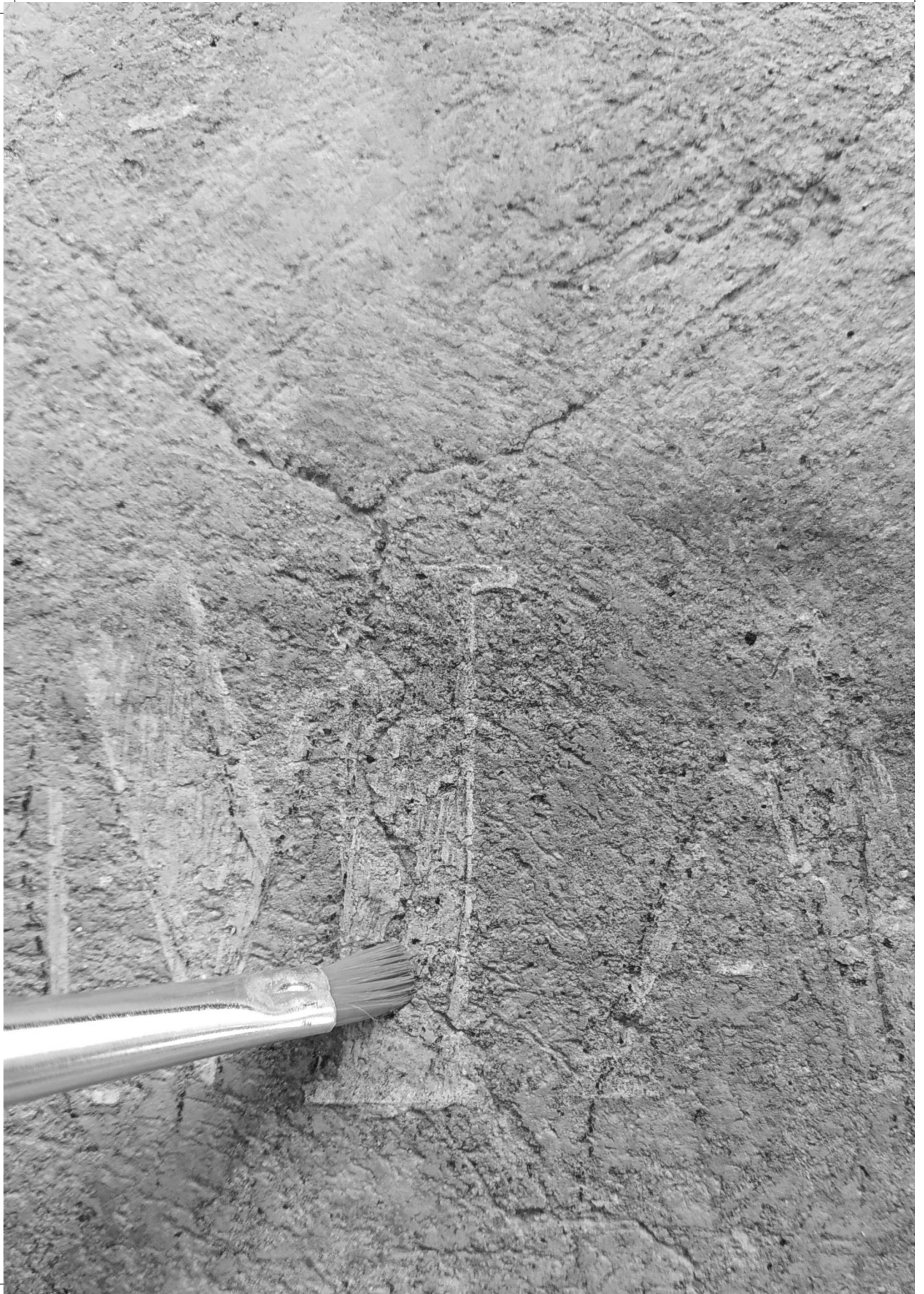
13. AMSM, 66g/3: *Item tres ferros de cuinar usats
més dues pelles de-aram usades
item una caldera de-aram usada
item tres filats de caçar tords ve(l)ls
item un faster de reja*
14. AMSM, 66g/3: *Item entrant per la casa se troba lo-següent primo una taula vella
item una pastera de pi vella a(m)b tres sedas(s)os usats i un penjador
item un banch de raspallar de pi
item un banch de raspallar de pi
item dues albardes velles
item tres alfàbies, una gran i dos petites
item un morter de coure ab sa ma(s)sa
item un morter de pedra ab sa ma(s)sa de fust
item un armari a(m)b una dotzena de plats i mitja dotzena de-escudelles
item dos flasquons de vidre i tres brocals i una tasa
item mitja dotzena de-olles i dues paelles.*
15. AMSM, 66g/3: *Item entrant per la cambreta ba(i)xa se trob(a) lo següent
primo un llit de camp de pi usat se [...] i dos llençols
i flassada usat
item sis alfàbies mitjanceres
item un fogó de peraire*
16. AMSM, 66g/3: *Item pujant per la ca(m)bra alt(r)a.*
17. AMSM, 66g/3: *Item pujant per la ca(m)bra alt(r)a se trobe lo següent
primo dos llits de camp bons, un de poll i l-altre de pi a(m) dos perellons
item dos llençols i flassada a cada llit.
item quatre ca(i)xes de pi velles i dues ca(i)xes de poll usats
item dos ca(i)xons de pi usats
item sis llençols dos de bri i quatre de bri i estopa usats
item tres tovalles dues de gra de-ordi i unes cordel(l)eres
item una bacina de llautó
item un mirall*
18. AMSM, 66g/3: *item quatre cadires tres comunes i una de fust
item una tauleta de fust
item un ca(i)xó a-n'el qual se troba 18 actes de pergami
i fet llibres de-albarans i pape(r)s volants.*
19. Kirchner, E. (1995). « Colonització de lo regne de mallorques qui és dins la mar la subversió feudal dels espais agraris andalusins a Mallorca ». Dins Sénac, P. (dir.), *Histoire et archéologie des terres catalanes au Moyen Âge*. Perpignan: Presses universitaires de Perpignan, p. 221.
20. Capó Juan, J. (1984). *La vila de Santa Maria del Camí*. Santa Maria: Josep Capó Juan, p. 198.
18 de gener de 1571: Melcior Abran i Salvador Lladó de Campos, venen a l'honorable Antoni Canyelles de Santa Maria del Camí del lloc de Terrades, àlies Llaüt, una part de terra anomenada sa Rota, de pertinences de la possessió del dit Canyelles, àlies Trancoi, que confronta amb el camí de Muro i d'altres parts amb la possessió de Gabriel Canyelles, Barca. Per preu de 25 lliures, p. 198, vol. 1
21. ARM, Diputació, 1254: Estims de 1685. Propietaris de Santa Maria: apareixen els Canyelles amb els seus apel·latius: Canyelles des Torrent Fals, Canyelles Barca, Canyelles de Son Mascaró, Canyelles de Terrades, Canyelles Magdala (Ciutat d'on procedia Maria Magdalena, deixeble de Jesús. Se'n desconeix la seva situació exacta) i Canyelles Saldat.
22. AMSM, 66g/3. Sense foliar
23. AMSM, 66g/3: *Item un molí de-sanch ermat de tots sos (h)ereus*
24. AMSM, 66g/3: *Item un mul de 10 anys
Item un altre mul de 9 anys
Item un altre mul de 6 anys
Item una somera de 12 anys a(m)b una ruca de-un any*
25. Giralt Raventós, E. (coord.) (2004). *Història agrària dels Països Catalans*. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 206.
26. AMSM, 66g/3: *dos cups de pedra un a(m)b son cañis y lo altre sens cañis.*
27. AMSM, 66g/3: *dins dit celler deu bôtes congrenyades çò és 5 de 4 carretades una de 5 carretades 3 de 3 y una de dues carretades.*
28. Giralt Raventós, E. (coord.) (2004). *Història agrària dels Països Catalans*. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 401.
29. Giralt Raventós, E. (coord.) (2004). *Història agrària dels Països Catalans*. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 403.
30. AMSM, 66g/3 *Item una biga de premsar verem a(m)b tots los ormejos*
30. Giralt Raventós, E. i Ardit Lucas, M. (2002). *Empresaris, nobles i vinyaters: 50 anys de recerca històrica*. València: Universitat de València, p. 196-206.

31. «dcvb.iec.cat». Barril aixafat que s'utilitza per a portar la verema.
32. «dcvb.iec.cat». Mesura de líquids, i el recipient que en té la capacitat, que és de 26'67 litres; es divideix en sis quarts i mig o en 26 quarts el quartí de vi.
33. «dcvb.iec.cat». Mesura antiga d'oli i de vi, que a Mallorca encara s'usa i és de capacitat indeterminada, oscil·lant entre cinc i vuit quartins.
34. Grimalt Oliver, F. (1997). *El vi a Mallorca*. Palma: Documenta Balear.
35. AMSM, 669/3: *Item un mul de 10 anys*
Item un altre mul de 9 anys
Item un altre mul de 6 anys
Item una somera de 12 anys a(m)b una ruca de-un any
Item dos bous un dese-edat y lo-altre de 6 anys.
36. AMSM, 669/3: *Item una arada usada*
Item dos jous de llaurar camp
Item altres 2 jous un llarg y un de llaurar viña.
37. AMSM, 669/3: *Item una truja a(m)b 6 porcells.*
38. AMSM, 669/3: *Item una vanava de llana i fil vermella*
Item altre vanava vella de fil i llana
39. AMSM, 669/3: *Item una xamarra vella a(m)b ses mànigues noves*
Item altra xamarra bona
Item 12 cami(s)es de-home usades
Item 3 calçons blancs 2 vells y uns nous
Item dues capes de burell velles y usades
Item altra capa de-estam torçut y forrada coll redó
Item una ximberga vella y una nova
Item uns calçons de-andiana blava usats
Item una saió curt de-filedis apadeçat
Item uns calçons de llista de seda usats y uns vells
Item un parell de sabates en dues soles usades
Items uns calçons de cotó usats y uns vells apadaçats de cotó.
40. «dcvb.iec.cat». Peça d'abric que els homes portaven sobre el jac, i que els arribava fins prop dels peus.
41. «dcvb.iec.cat». Roba de llana i fil, grossera i de color negre o fosc.
42. «dcvb.iec.cat». Capa de llana
43. «dcvb.iec.cat». Casaca ampla que tenia el folro voltant la roba i formant les solapes i les botes de les mànigues.
44. «dcvb.iec.cat». Roba de cotó estampat feta en lligat de plana i en qualitat baixa.
45. «dcvb.iec.cat». Peça de vestit que cobria el cos des del coll fins més avall de la cintura, i era ampla i sense botons.
46. No s'especifica a quin tipus de conreu eren dedicats.
47. AMSM, 669/3: *Item la possessió dita Son Llaüt la qual consisteix a(m)b quarterades y confrontes com un actes es de venre et vertint que dins dita possessió se-troben dotze quarterades de viña*
Item deu quartons de terra que té-en caus(a) a(m)b Ramon Rotger
Item dues quarterades de-viña dita den Codony la qual està en causa.
48. AMSM, 669/3. Sense foliar.
49. «dcvb.iec.cat». Barra sòlida, de ferro o de fusta, per a fer palanca.
50. «dcvb.iec.cat». Paella.
51. «dcvb.iec.cat». Fester: Graella de ferro portàtil, que fa concavitat per a portar teies enceses.
52. «dcvb.iec.cat». Reixa.
53. «dcvb.iec.cat». Banc que servia per eliminar la pell del gra. El segó obtingut del raspallat, es destinava a alimentar al bestiar.
54. «dcvb.iec.cat». Aparell que serveix per cavalcar i per dur càrrega sobre bèsties de peu rodó.
55. «dcvb.iec.cat». De flascó. Vas petit de coll estret, fet de vidre, porcellana, metall o cuir, per a tenir-hi líquids o pólvors.
56. «dcvb.iec.cat». Botella panxuda. En castellà "garrafa".
57. «dcvb.iec.cat». Teixit fet de la pura fibra del lli o del cànem.
58. «dcvb.iec.cat». Barril petit.
59. «dcvb.iec.cat». Eina semblant a una aixada, però més petita i amb el tall molt estret, que serveix per a entrecavar, tallar llenya prima.
60. AMSM, 669/3. Sense foliar.

BIBLIOGRAFIA

- Capó Juan, J. (1984). *La vila de Santa Maria del Camí*. Santa Maria: Josep Juan Capó
- Congost, R., Jover, G. i Biagioli, G. (eds.) (2003). *L'organització de l'espai rural a l'Europa Mediterrània. Masos, possessions, poderi*. Girona: CCG Edicions.
- Coromines, J. i Coromines, R. (1998). «Premses de biga bastides en codines i en pedres trasladables». *l'Erol*, n. 57. Àmbit de Recerques del Berguedà: el Berguedà, p. 30-33.
- Giralt Raventós, E. (2002). *Empresaris, nobles i vinyaters: 50 anys de recerca històrica*. València: Universitat de València.
- Giralt Raventós, E. (dir.) (2008). *Història Agrària dels Països Catalans*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.
- Grimalt Oliver, F. (1997). *El vi a Mallorca*. Palma: Documenta Balear.
- Jover Avellà, G. i Manera, C. (2009). «Producción y productividad agrícolas en la isla de Mallorca (1590-1680)», *Revista de Historia Económica*, n. 27 (03), p. 463-498.
- Jover, G. i Pons, J. (2012). *Possessions, renda de la terra i treball assalariat: illa de Mallorca 1400-1660*. Palma: Documenta universitària.
- Kirchner, H. (1995). «Colonització de lo regne de mallorques qui és dins la mar la subversió feudal dels espais agraris andalusins a Mallorca». Dins Sénac, P. (dir.), *Histoire et archéologie des terres catalanes au Moyen Age*. Perpignan: Presses universitaires de Perpignan.
- Kirchner, H. (1997). *La construcció de l'espai pagès a Mayûrqa: les valls de Bunyola, Orient, Coanegra i Alaró*. Palma: Universitat de Les Illes Balears.
- Moll, I. i Suau, J. (1979). «Senyors i pagesos a Mallorca (1718-1860/70)». *Estudis d'història agrària*, n. 2, p. 95-170.
- Montaner, P. i Le-Senne, A. (1981). «Explotació d'una possessió mallorquina durant la primera meitat del segle XVI: Son Sureda (Marratxí)» *Recerques: història, economia, cultura*, n. 11. València: Universitat de València, p. 107-124.
- Morey, A. (2015). *L'ofici dels bons conductors: els amos de possessions a Mallorca*. Mallorca: José J. de Olañeta.
- Morey, A. (2019). «Grupos campesinos intermedios, estilo de vida y pautas de consumo (1750- 1836/50)». *Revista de Historia Moderna. Anales de la Universidad de Alicante*, n. 37. Alacant: Universitat d'Alacant, p. 347-383.
- Morey, A. i Jover, G. (ed.) (2012). *Les possessions mallorquines: passat i present*. Palma: Documenta Balear.
- Morey, A., Llabrés, J. i Pascual, A. (2010-2011): «Les tècniques per a l'aprofitament de l'aigua a les possessions mallorquines (segles XVII-XIX)», *Estudis d'Història Agrària*, n. 23, p.117-136.
- Saguer, E. Jover, G. i Benito, H. (eds.) (2013). *Comptes de senyor, comptes de pagès: les comptabilitats en la història rural*. Girona: Universitat de Girona.

- Segura, M. (2003). *Les possessions de la Serra de Tramuntana. Història i patrimoni*. Palma: Edicions la Foradada.
- Solà, M. (2010). *La vida a pagès: el món perdut de les masies i les possessions de Catalunya i les Balears*. Estudi de la masia catalana. Barcelona.
- Suau, B., Valero, G. i Mateu, J. (2012). *Les possessions de Bunyola. Història i tradició*. Palma: Edicions la Foradada.
- Tries Mercant, S. (1996). *Les possessions mallorquines de l'Arxiduc*. Palma: Edicions Cort.
- Vilanova, B; Cerdà, M. i Martorell, A. (2001). *Vida i costums a la possessió mallorquina*. Palma: el Gall Editor.
- Vivot, T. (2016). *La possessió mallorquina: arquitectura, explotació i quotidianitat*. Palma: el Gall Editor.
- Vivot, T., Ordines, G. i Morro, M. (2018). *Les possessions de Santa Maria del Camí*. Palma: el Gall Editor.
- VVAA (2014). *Bases per a la gestió del paisatge de la Serra de Tramuntana*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.
- VVAA. (1989). «Nobles, hidalgos i senyors a Mallorca». *Estudis Baleàrics*, n. 34. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics.

MEMÒRIA D'INTERVENCIÓ DEL SENYAL VIARI DEL CAMÍ VELL DE MURO. SANTA MARIA DEL CAMÍ, 2020.

**Manuel Jardón Cabezas
Llucia Bosch Rubio
Davide Melica**

RESUM

El present estudi sorgeix de la iniciativa de santamariers que amb l'ajut de l'Ajuntament es proposaren treure de l'oblit i posar en valor la senyalització viaria que roman com a testimoni del camí Vell de Muro. El senyal, situat al carrer Mn. Joan Mesquida n° 22, tenia per objectiu captar l'atenció perquè els vehicles de cavalls adequessin la velocitat dins els carrers de la vil·la quan encara passaven els Bous de St. Martí per aquesta via. La conservació del senyal es va iniciar amb una fase d'anàlisis globals, així com una fase de tractaments de caràcter conservatiu per tal de frenar el deteriorament que patia.

PARAULES CLAU:

- Camí vell
- Calç
- Pintura mural
- Etnografia

1. IDENTIFICACIÓ

El present estudi gira entorn a un element etnogràfic representatiu dels camins que un temps unien les vil·les i Ciutat. Parlam del senyal viari situat a la façana principal de l'immoble conegut com a "Ca na Divertida" (Carrer Mn. Joan Mesquida, nº22) de la vil·la de Santa Maria del Camí. (FIGURA 1. IMATGE INICIAL).

El senyal, datat dins el segle XIX, té forma de placa rectangular de 50,5x35,5x2 cm, feta de morter de calç, sobre la que es van pintar les lletres blanques amb calç, que diuen: ALCALDIA DE STA MARIA/SE PROHIBE LA MARCHA/VELOZ S TODO VEHICU/LO DE CABALLERIA POR/LAS CALLES DE LA/VILLA.

Figura 1. imatge inicial

2. ANTECEDENTS HISTÒRICS

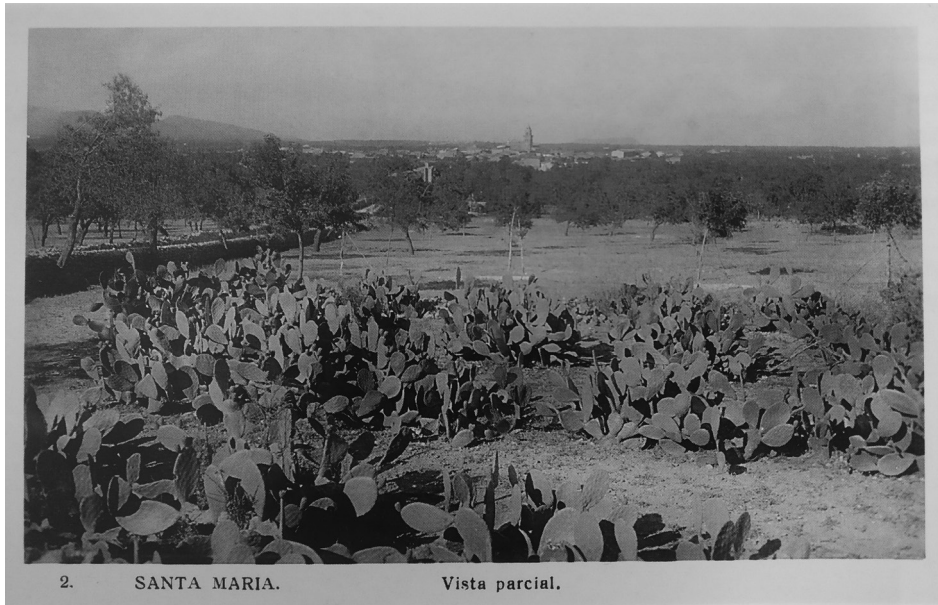
Els antecedents històrics, han estat proporcionats principalment per el testimoni de Rafel Estarellas Ordinas, veí de Santa Maria col·laborador de la publicació local Coa Negre; i el de l'historiador Mateu Morro i Marcé.

En les seves aportacions, s'especifica que ja en els segles XIII, XIV i XV, es documenta que cada vil·la tenia camins directes a Palma. El nucli urbà del poble de Santa Maria del Camí, es construeix sobre l'entramat d'alguns d'aquests camins¹ que passen per dins el poble i que convergeixen a la plaça de l'Ajuntament. La localització del senyal viari, objecte d'estudi, es troba al carrer actualment anomenat carrer de Mn. Joan Mesquida, nº 22. Originalment, el carrer es coneixia amb el nom des Camí des Coll des Pou o Carrer des Pou. Aquesta zona era part de l'antiga parcel·lació de la Possessió de Sa Cavalleria, i que rebé el nom de Son Cosset. Al segle XIX hi començaren a proliferar les cases a la zona. La via en qüestió, era pel que sembla, part del Camí Vell de Muro. El senyal va dirigit al tràfic de cavalleria que entrava a Sta. Maria direcció a Muro.

Rere la seva creació, el senyal ha patit almenys 3 intervencions posteriors:

1. Intervenció 1: Aplicació d'una pàtina ocre, per sobre de tota la superfície de les lletres i fons del senyal. Es tracta d'una pàtina també identificada en la façana de l'immoble privat que l'acull, per la qual cosa s'interpreta que es tracta d'un acabat cromàtic que es donà a la façana i que fou igualment aplicat al senyal, essent per tant, un element no original.
2. Intervenció 2: Realització de 2 orificis en el mur i aplicació d'elements de subjecció metàl·lics. Atenen l'altura i la proximitat del cablejat elèctric, es pensa que foren realitzats amb aquesta finalitat. Per tant, es tracta d'una alteració, i no d'un element original.

3. **Intervenció 3:** Amb l'ocultació parcial rere el cablejat elèctric, uns veïns de la vil·la col·laboradors de la revista Coanegra, decideixen redactar un article sobre el senyal i marquen amb un llapis els perfils de les lleteres gairebé desaparegudes, aproximadament entre 1998-99.

2. SANTA MARIA. Vista parcial.

(FIGURA 2. Postal. 1920. Memòria gràfica de Mallorca.

Andreu Muntaner. Santa Maria del Camí, possiblement vista del Camí Vell de Muro.)

3. ESTUDIS PRELIMINARS

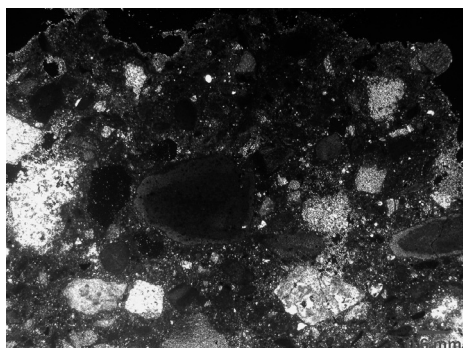
3.1. Examen organolèptic: Descripció de l'estat de conservació.

L'estat de conservació descrit a continuació és fruit de l'examen organolèptic realitzat in situ, així com dels resultats obtinguts de les anàlisis de laboratori.

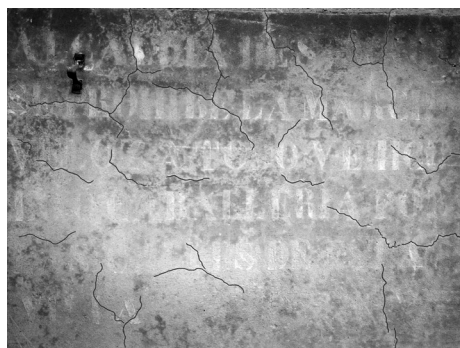
L'estat de conservació general era regular, a causa de les alteracions que presentava i que s'indiquen a continuació:

El suport es constitueix de morter de calç realitzat amb una proporció 1:3 (aglomerant: agregat) d'àrid calcarenític de diferents granulometries. (FIGURA 3. Imatge MO del morter del suport). El suport presenta fissures de retracció, produïdes durant el procés d'assecatge del morter (FIGURA 4.

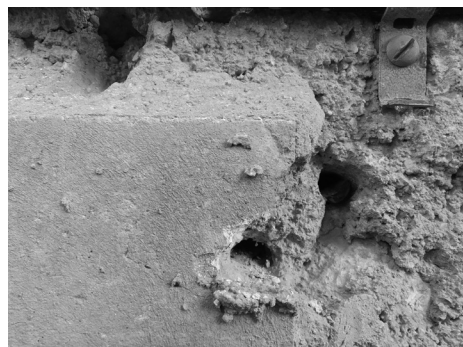
Fissures) i petites llacunes probablement produïdes per accions antròpiques en l'aplicació d'elements a la façana per tal de subjectar el cablejat elèctric (FIGURA 5 i 6. Llacunes del suport i element aliè).

(FIGURA 3. Imatge MO del morter del suport)

(FIGURA 4. Fissures)

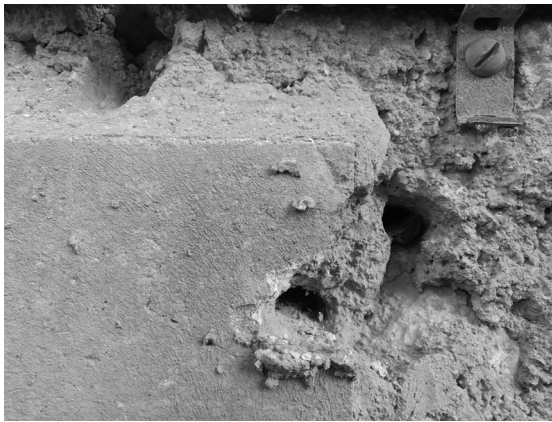
(FIGURA 5 i 6. Llacunes del suport i element aliè).

En referència a la capa pictòrica, o la capa del text epigràfic, es compon per una aplicació a pinzell de calç aèria (FIGURA 7. Detall de la cromia). La principal forma d'alteració és la pèrdua de capa pictòrica per erosió i/o dissolució, derivada de l'exposició a les condicions ambientals (vent i pluja principalment). Presenta descohesió en alguns punts on presenta un lleu regruix. S'observen línies horitzontals de grafit negre, que marquen els espais o línies d'escriptura del senyal. (FIGURA 8. Línies guia).

Les capes de superfície, presenten restes de material descohesionat en pols. Així mateix, també s'hi observaven restes de morter de reparacions i

afegits posteriors a la llacuna que presenta (FIGURA 5). El cablejat elèctric ocultava parcialment el senyal. (FIGURA 14). Sobre les lletres, s'hi va observar l'aplicació d'una pàtina composta per oli assecatiu, actualment no visible a ull nu, però detectat en les anàlisi de laboratori. Aplicat originalment per a protegir les lletres del senyal de les inclemències de la seva exposició a l'exterior (FIGURA 9. *Imatge MO de l'estratigrafia en capes superficials* i 10 *Espectre FTIR de la pàtina amb valors indicatius de presència d'oli mineralitzat.*). Finalment, presenta una pàtina acolorida ocre, composta per calç i argiles pigmentaries, que probablement fou aplicat posteriorment, en el moment en què fou aplicat a tota la façana de l'edifici (FIGURA 11. *Pàtina sobre el text* i 12. *Pàtina sobre el mur de la façana*).

(Figura 5.)

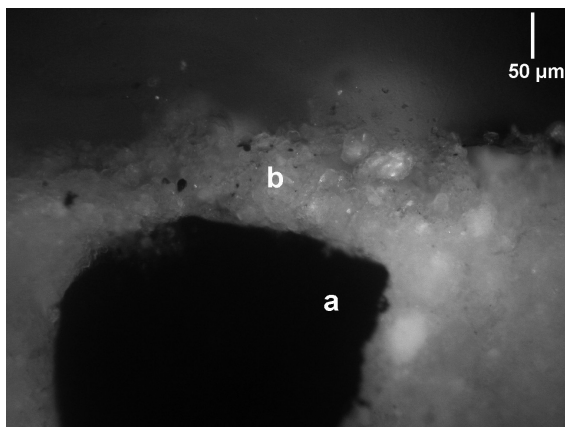
(Figura 7. Detall de la cromia).

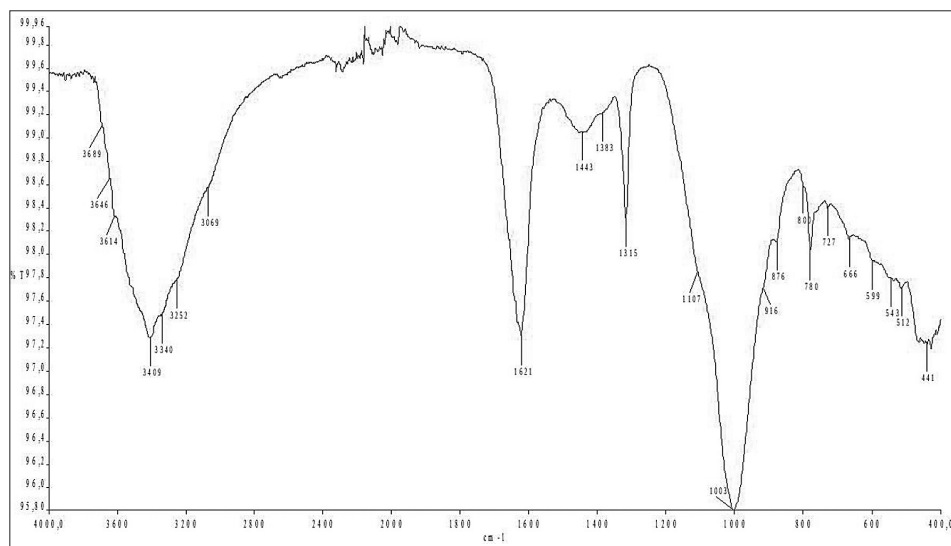
(Figura 8. Línies guia).

(Figura 14.) >

(Figura 9.)
Imatge MO de l'estratigrafia
en capes superficials
i (Figura10.) Espectre FTIR
de la pàtina amb valors indicatius
de presència d'oli mineralitzat.).

(Figura 11. Pàtina sobre el text i figura 12. Pàtina sobre el mur de la façana).

3.2 Estudi dels materials i tècniques d'execució.

Metodologia

I. Estudi estratigràfic:

La finalitat general de l'estudi de les capes que componen el mur és la d'intentar diferenciar i ordenar les diferents fases d'intervenció que han pres lloc al senyal, amb l'objectiu d'orientar els criteris d'intervenció.

Amb aquest objectiu, ha estat aplicat el mètode *Harris*² per a la diferenciació de capes o estrats en el mur, amb criteri estratigràfic per tal de diferenciar-los. La periodització o posada en fase a través de la cronologia relativa, ha estat obtinguda mitjançant la caracterització formal dels estrats, la seva localització i la seva relació entre ells. Així doncs, aquest estudi ha permès diferenciar, ordenar i datar relativament les fases per les quals ha passat el senyal fins a arribar a l'estat actual, analitzant tots els elements que el componen i que s'anaren afegint, analitzant les diferents activitats i processos destructius i constructius que ha patit.

II. Anàlisi de laboratori:

S'ha duit a terme l'anàlisi dels materials compostius d'un total de 4 mostres (FIGURA 13. mapa mostres) que inclouen testimonis representatius del suport, el material d'escriptura, la pàtina i les alteracions. Les analítiques han estat realitzades pel Geòleg Davide Melica als laboratoris de "*Diagnostica per il Restauro e la Conservazione*" (<http://www.diagnosticarestauro.it/ca/home-ca/>).

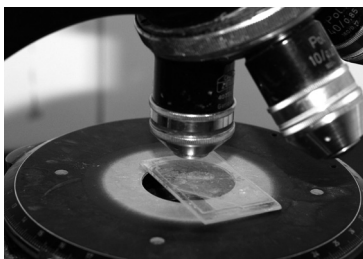
(Figura 13. mapa mostres).

Resultats

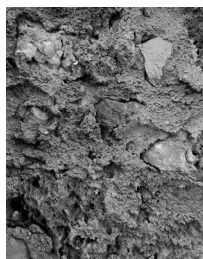
II. Identificació dels estrats:

Mitjançant les tècniques petrogràfiques, han estat identificats diferents estrats, als quals sels ha assignat un número de registre UE, per a poder caracteritzar cada una de les fases d'execució tècnica i d'alteració a partir de les següents fitxes (FIGURA 15).

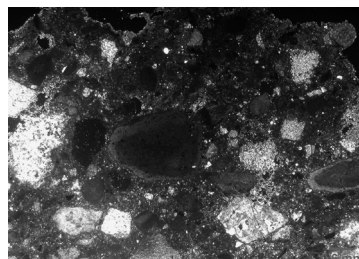
- **UE 1:** Revestiment continu compost per una matriu de morter de calç aplicada per llançament i superfície irregular texturada, entre pedra trencada calcària d'arestes vives de mides <10 cm. La interpretació: La part interna es troba inaccessible, però la cara externa se compon per morter de calç i arena i codolat vist d'origen calcari d'arestes vives (trencat), típic d'alguns dels acabats de les cases mallorquines a partir del s.XIX, moment en que prolifera la construcció d'immobles a la zona de Son Cosset. (FIGURA 16. UE 1).

(Figura 15.)

(Figura 16. UE 1)

(Figura 17. UE 2)

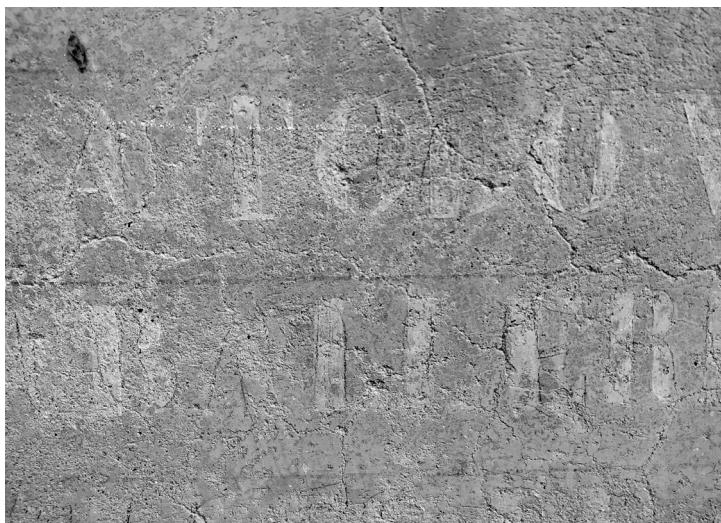
- **UE 2:** Revestiment continu limitat ocre blanquinós. Es tracta d'un morter confeccionat amb calç barrejada amb sorra carbonàtica, a partir d'un dosatge aglomerant/agregat pròxim a 1:3 en volum. L'agregat es compon de grans dolomítics amb textura microesparítica i de fragments de margues; té una granulometria bimodal (0.062-0.1 mm i 0.35-0.7 mm), amb un valor màxim d'1.6 mm. La porositat és igual al 20-25% en volum i es va formar durant la presa i enduriment de la calç. No s'observen sals de neoformació. (Mostra SM4). Interpretació: Es tracta d'un morter aplicat amb encofrat sobre la superfície irregular de la façana, per tal de regularitzar una superfície que permetés l'aplicació de la inscripció. Es tracta d'un element posterior a la construcció de la casa, sense aportar més dades cronològiques al respecte per estar format amb materials i tècniques tradicionals (FIGURA 17. UE 2).

- **UE 3:** Línies horitzontals realitzades amb regla, de pigment negre de naturalesa carbonosa. Probablement de llapis. (*Mostres SM 1 i 2*). Interpretació: Estrat format per línies de grafit de llapis, traçades amb la finalitat de servir de guia a les línies d'escriptura. Estrat original. (FIGURA 18. UE 3)

- **UE 4:** Lletres blanques de 3x2,5 cm, realitzades amb calcita (CaCO_3). Presenten alguna zona de regruix i alguna desalineació que indicaria que han estat realitzades amb plantilles de lletres majúscules individuals que col·locaven una a una. L'aplicació es va realitzar a pinzell, en base a la textura fibrosa que presenten les parts més gruixudes d'algunes lletres. (*Mostra SM2*) FIGURA 19 I 20. UE 4). Interpretació: Lletres pintades amb calç a pinzell, sobre extensió de morter, a partir de plantilles de lletres majúscules. (FIGURA 21)

- **UE 5:** Protecció no visible d'oli assecatiu, identificat a través dels elements compostius mitjançant FTIR. (*Mostres SM 1 i 2*). Interpretació: Estrat d'oli assecatiu mineralitzat, que fou aplicat rera l'aplicació de les lletres, per tal de protegir-les a elles i al suport de morter, de l'aigua de la pluja. Estrat original.

- **UE 6:** Pàtina ocre. La pàtina està formada per oxalats de calci i minerals argilosos; aquests últims són els responsables de la seva coloració ocre; també hi ha restes de dolomita, nitrats de potassi i probablement guix. (*Mostra SM 1*). Interpretació: Pàtina argilosa aplicada a la totalitat de la façana de l'immoble. Estrat NO original. (FIGURA 22- *Detall de la distribució de la pàtina (part fosca)* i 23. *Detall del color de la pàtina i de les zones alterades (més fosques)*).

(Figura 18.
UEA 3)

- **UE 7:** Perfil en llapis, pigment negre és de naturalesa carbonosa (Mostra SM 3). Interpretació: Estrat que constitueix un seguit de traços realitzats a mà alçada, que ressalten els perfils de les lletres. Estrat NO original. (FIGURA 24.UE 7)

(Figura 19 i 20. UE 4)

(Figura 21)

(Figura 22)

(Figura 24.
UE7)

L'estudi estratigràfic del senyal apunta cap a les següents conclusions:

1. El mur sustentant presenta la cara externa composta per un acabat amb morter de calç i codolat trencat de pedra calcària, probablement de finals del segle XIX.
2. Sobre el mur es va estendre de forma regular a partir d'un encofrat rectangular, una capa de morter de calç i sorra, que imita una llosa de pedra natural;
3. Sobre el morter que imitava una llosa de pedra natural, es van marcar els traços guia que indicaven les 6 línies d'escriptura, realitzats en llapis a una distància de 5 cm entre elles.
4. Sobre el morter, i atenent les directrius de les línies d'escriptura, es van anar col·locant plantilles individuals de lletres majúscules. Les lletres van ser aplicades amb calç, aplicada a pinzell.
5. Sobre el morter i per sobre les lletres i les línies guia, es va aplicar una capa final de protecció d'oli assecatiu original, amb una funció probable ment protectora i aïllant de la humitat.
6. Hi ha hagut almenys 2 intervencions estètiques no originals. La primera es tracta de l'aplicació de la pàtina ocre, i la segona el contornejat amb llapis del perfil de les lletres.

4. METODOLOGIA DE LA INTERVENCIÓ DE CONSERVACIÓ.

4.1 Proposta d'intervenció.

La proposta d'intervenció que va ser presentada i que es descriu a continuació, es fonamenta en el seguiment dels criteris comuns actuals de restauració recollits per les cartes internacionals i les recomanacions que es postulen de les principals institucions que s'encarreguen de la conservació del patrimoni.

4.1.1 Objectius de la intervenció

Objectius generals

La finalitat general de la intervenció proposada ha estat la d'assegurar la conservació futura del senyal, en les millors condicions possibles, definida en base als següents objectius:

Conèixer i analitzar els diferents factors, mecanismes i formes d'alteració

així com els nous materials aplicats en les diferents intervencions històriques i que han pogut contribuir a la seva degradació. .

Objectius específics

Fruit de l'examen organolèptic, es va proposar com a objectiu la redescoberta del senyal, retirant el cablejat elèctric i retirant els elements aliens a la seva naturalesa. Posteriorment es proposà com a part d'una intervenció directa, la consolidació de les lletres del text, com a part indispensable per a la seva conservació.

4.1.2 Criteris generals de la intervenció

- **Mínima intervenció:** *Mínima manipulació per evitar riscos innecessaris, afavorint així la conservació. Es descartaran els tractaments excessivament intervencionistes.*
- **Reversibilitat:** *Dintre dels possibles, se seleccionaran aquells tractaments que afavoreixin la màxima reversibilitat.*
- **Estudi de les causes de degradació:** *Prèvia a la intervenció, s'haurà duit a terme l'estudi de les causes que hagin produït les alteracions, per a poder actuar de forma adequada i eficient.*
- **Estabilitzat:** *Els materials emprats en la intervenció, seran compatibles amb els originals i seguir inalterables el màxim de temps possible. S'evitaran els tractaments que no tinguin degudes garanties i que puguin ser causa de l'alteració de les obres.*
- **Màxim respecte a l'obra i a la seva integritat** *Respecte als aspectes formals, materials i estructurals.*
- **Interdisciplinarietat:** *Es realitzarà un feina en equip, conjuntament amb altres disciplines igualment científiques.*
- **Legibilitat:** *Preservació del missatge estètic dels conjunts, sense crear un fals històric.*
- **Documentació:** *Es documentaran tots els estats i les intervencions realitzades.*

4.2 Descripció de la metodologia

La metodologia de la intervenció realitzada ha estat la següent:

Documentació

Recopilació de totes les dades documentals a nivell gràfic i fotogràfic de l'estat inicial, els processos d'intervenció i l'estat final. La documentació fotogràfica ha estat realitzada amb llum difusa i rasant, en format digital. També han estat realitzades cartografies per a la documentació de la presa de mostres, així com les alteracions, a més de realitzar-se el calc final de la inscripció. (FIGURA 26. Detall del calc).

Estudi estratigràfic i anàlisi de laboratori

Ha estat realitzat un estudi estratigràfic, documentant almenys un testimoni dels diferents estrats que formen part del senyal; així com l'estudi i documentació de les capes que componen el suport de la pintura, aprofitant alguna de les llacunes existents. Rere la identificació dels elements principals, es va programar la presa de mostres, en la que es va realitzar un mostreig de 4 mostres representatives.

(Figura 26.
Detall del calc)

Les mostres van ser extretes per el restaurador que dirigeix el projecte de conservació Lluçia Bosch Rubio, i han estat descrites tot seguit:

Sigla	Tipus de mostra	Punt d'extracció	Observacions del client
1	raspat superficial de la patina ocre	cantonada inferior esquerra	La patina cobreix tota la superfície del senyal i va ser aplicada també per sobre de les lletres de la inscripció.
2	raspat superficial del pigment blanc	part inferior de la 'A' de la paraula 'ESTA'	La cromia blanca no presenta volum o relleu a excepció d'alguns punts, generalment a la part inferior de les lletres. Es superposa a les traces lineals negres.
3	raspat superficial de ratlla negra	lateral dret de la lletra 'V' de la paraula 'VILLA'	Traçat lineal continu negre que delimita el perfil de les lletres escrites en blanc
4	fragment de suport	cantonada superior dreta, vora llacuna	Morter que imita pedra de Santanyí

Les mostres, han estat estudiades mitjançant les tècniques (veure Annexes I):

- Microscopia òptica estereoscòpica
- Microscopia òptica amb llum reflectida polaritzada sobre secció estratigràfica
- Test histoquímic
- Microscòpia òptica de llum polaritzada transmesa
- Espectroscopia infrarroja per transformada de Fourier (FT-IR)

Neteja mecànica en sec

S'ha realitzat una primera neteja superficial en sec mitjançant paletina de pèl suau. Com a part d'aquest procés, també s'ha realitzat l'eliminació controlada mitjançant mitjans mecànics, de les capes superposades tals com restes de morter i esquitxos del mateix. (FIGURA 27 I 28. Neteja en sec)

(Figura 27 i 28. Neteja en sec)

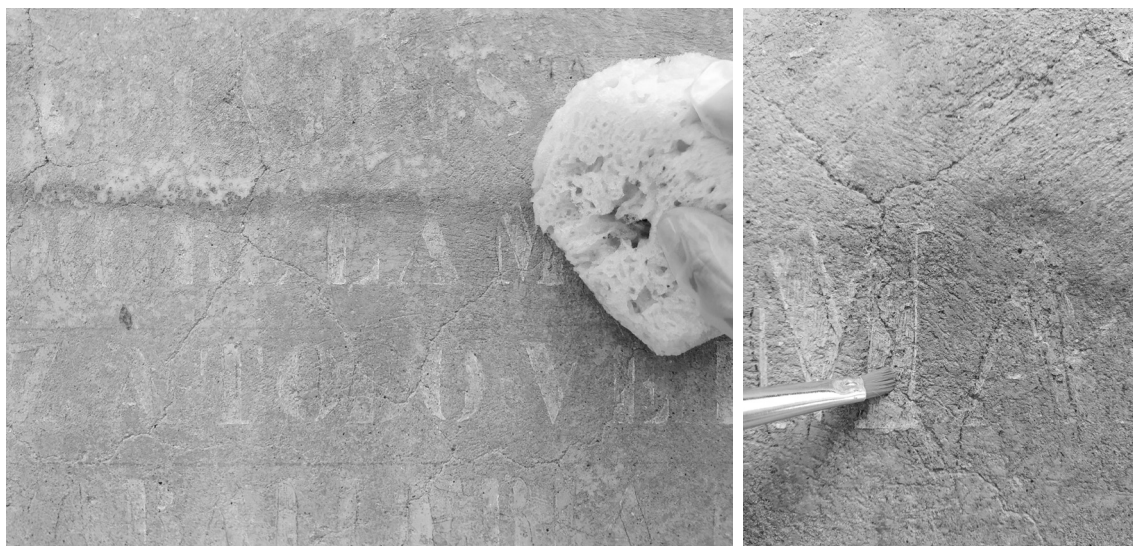
Consolidació i fixació de la capa pictòrica

S'ha duit a terme la consolidació i fixació de la capa pictòrica mitjançant l'amarat superficial de la superfície amb aigua. Aquest procediment, orientat a millorar la penetració del consolidant, ha estat realitzat mitjançant tamponat amb esponja natural i nebulitzador, sempre amb aigua destil·lada. Posteriorment s'ha procedit a l'aplicació del consolidant mitjançant dues metodologies:

- Primera consolidació de les lletres, aplicant aigua de calç a pinzell per tamponació, no per erosió. S'ha seleccionat aquest mètode, fruit dels resultats de les anàliques del laboratori, que aporten que la tècnica emprada per a la inscripció es la calç. L'aigua de calç, totalment transparent i per tant no influeix ni modifica les condicions cromàtiques de les lletres o la pàtina, carbonatarà consolidant i fixant les lletres al suport, essent de la seva mateixa natura i per tant 100% compatible amb l'original. (FIGURA 29 I 30. Amarat i fixació).

- La segona consolidació s'ha realitzat mitjançant la nebulització de l'aigua de calç en diferents aplicacions, amb la mateixa finalitat, però en superfície més extensa.

(Figura 29 i 30. Amarat i fixació)

Eliminació dels elements metàl·lics i retirada del cablejat elèctric

S'ha procedit a la retirada provisional del cablejat elèctric, a falta de finalitzar el procés a través del requeriment a l'empresa elèctrica. D'altra banda, veien la impossibilitat de retirar les espigues metàl·liques que van ser introduïdes en el suport, s'ha procedit a tallar i rebaixar-les fins on ha estat possible, per tal d'eliminar la part més invasiva.

Finalment, es va recomanar la realització d'una intervenció de restauració en el que es permetés dignificar els seus valors i garantir la seva conservació amb criteris constants i homogenis. Per a això s'estima indispensable l'execució d'aquesta intervenció per part d'un tècnic restaurador. Les intervencions que es proposen són la inhibició dels elements metàl·lics, la saturació del text mitjançant el material original, que millorin la lectura del mateix; l'acondicionament definitiu del cablejat respectant el senyal; plantejar amb urbanisme la possibilitat de instal·lació d'algun element de protecció.

Agraïments:

A l'Ajuntament de Santa Maria, a Maria del Camí Dols, a Mateu Morro, als membres de la brigada de l'Ajuntament de Santa Maria del Camí, a Rafel Estarellas Ordinas i a les germanes Maria i Antònia Grau.

NOTES

1. Camí de Muro, Camí de Sóller, Camí des Coa Negre, Camí del Pòrtol.
2. HARRIS, E.C. 1992: *Stratigraphy is the Matrix of Archaeology*, en *TRÓCOLI i SOSPEDRA 1992: 1, 84-104*.

BIBLIOGRAFIA

- AA.VV. (1983). *Sezioni sottili e lucide di materiali lapidei: tecnica di allestimento*. Raccomandazioni NORMAL 14/83, ICR-CNR, Roma;
- AA.VV. (2007). *Chimica per l'Arte*. Bologna: Zanichelli Editore.
- AA. VV. (2010). *I pigmenti nell'arte dalla preistoria alla rivoluzione industriale*. Saonara: Editrice Il Prato.
- AA.VV. (2010). *Pàtines i acabats històrics de la pedra mallorquina. Encuentro científico de conservación y restauración del patrimonio arquitectónico*. Mallorca: Consell de Mallorca.
- AA.VV. (2013). *Proyecto COREMANS: Criterios de intervención en materiales pétreos*. Madrid: Ministerio de Educación, Cultura y Deporte.

- Alessandrini G. (1989). *Proceedings of the International Symposium The oxalate films: origin and significance in the conservation of works of art*. Milano: Centro CNR "Gino Bozza".
- Alonso, F. J.; Ordaz, J i Esbert, R. Ma. (1996). *Deterioro selectivo de la piedra de construcción de la catedral de Palma*. Geogaceta 20 (5), pp. 1228-1231.
- Álvarez De Buergo Ballester M. (2007). *Pátinas en el Patrimonio Histórico*. Macla 7.
- Arnold A., Zender K. (1988). Decay on stony materials by salts in humid atmosphere. Proceedings of the VI International Congress on Deterioration and Conservation of Stone. Torun.
- Derrick M., Stulik D., Landry J.M. (1999). *Infrared Spectroscopy in Conservation Science*, The Getty Conservation Institute.
- Eastaugh N., Walsh V., Chaplin T., Siddall, R. (2004). *The Pigment Compendium: a Dictionary of Historical Pigments*. Amsterdam: Elsevier.
- Fassina V. (1995). *New findings on past treatments carried out on stone and marble monuments' surfaces*. The Science of the Total Environment, 167, Elsevier.
- Gettens R. J., Stout G. L. (1966). *Painting Materials, A Short Encyclopedia*. Dover Publications, New York.
- Martin-Gil J., Ramos-Sanchez M. C., Martin-Gil F. J. (1999). *Ancient pastes for stone protection against environmental agents*. In: Studies in Conservation, 44.
- Matteini M., Moles A. (2002). *La chimica nel restauro*, Nardini Editore, Firenze.
- Melucco Vaccaro A. (1996). *Le patine ad ossalati sulle superfici monumentali: alcune acquisizioni*. In: Second International Symposium on Oxalate Films in the Conservation of Works of Art, Realini M., Toniolo L. editori, Milano, EDITEAM;
- Norma Italiana UNI 11176:2006 – Beni Culturali. Descrizione petrografica di una malta;
- Pecchioni E., Fratini F., Cantisani E. (2008). *Le malte antiche e moderne: tra tradizione e innovazione*. Bologna: Patron Editore.
- Pinna D., Galeotti M., Mazzeo R. (a cura di), (2009). *Scientific Examination for the Investigation of Paintings*. A Handbook for Conservators-restorers. Firenze: Ed. Centro Di.
- Plesters, J. (1956). *Cross-sections and chemical analysis of paint samples*. Studies in Conservation, 2, 110-157.
- Polikreti K., Maniatis Y. (2003). *Micromorphology, composition and origin of the orange patina on the marble surfaces of Propylaea* (Acropolis, Athens). In: The Science of the Total Environment, 308, Elsevier.
- Realini M., Toniolo L. (1996). *Proceedings of the International Symposium on the oxalate films in the conservation of works of art*. Bologna: Editeam.
- Tiano P., Pardini C. (a cura di), (2005). *Le patine: genesi, significato, conservazione*. Firenze: Nardini Editore.

Melcior Rosselló i Simonet

LA TRAJECTÒRIA EDUCATIVA DE SANTA MARIA DEL CAMÍ (1609-2019)

Laia Costa Sans i Aurora Ferrer Juan

RESUM

Al llarg del present estudi es fa un recorregut per l'evolució de la vida escolar de Santa Maria del Camí, analitzant els sistemes educatius i la trajectòria escolar del poble, amb la finalitat de conèixer els centres d'educació reglada que formen part de la seva història, des de l'any 1609 fins al 2019. Es realitza una descripció que detalla l'any de creació, l'etapa de vigència, la ubicació i les principals característiques dels centres formatius. Així mateix, a partir de les localitzacions dels centres educatius, es conforma un mapa virtual interactiu que inclou una ruta històrica i educativa.

PARAULES CLAU

- Trajectòria educativa
- Escola
- Mapa virtual
- Localització i educació reglada

INICIS I EVOLUCIÓ DE LA TRAJECTÒRIA EDUCATIVA DE SANTA MARIA DEL CAMÍ.

La primera institució educativa del municipi sorgeix al segle XVII. L'any 1609 es creà l'Escola de Jurats, que tingué vigència fins al 1662. Es tractava d'una escola privada, subvencionada per jurats i només per a nins. En Joan Roca fou el primer mestre de l'escola al poble, i hi va exercir la docència des del 1620 al 1653 fins al nomenament de Joan Feliu, conegut com el "mestre de vila" que deixarà d'exercir-hi la docència a l'escola dels jurats el 1662, mateix any en què es produeix un canvi en la direcció de la institució educativa, fet que produeix el tancament de l'escola.

L'any 1662 es creà l'Orde religiós del Convent de Mínims, fet que va produir al poble santamarier un canvi educatiu. La Congregació de Mínims fou obligada a tenir escola, i agafà el relleu a l'antiga Escola de Jurats, la qual deixà de preocupar-se per l'educació de la Vila i traspasà les seves responsabilitats educatives a l'Església. Dita escola es coneixia com a Escola del Convent de Mínims.

L'Orde religiós va marcar un punt d'inflexió en l'educació del poble, ja que establí la necessitat de crear un espai educatiu destinat a l'ensenyança de la gramàtica (Comas,1998). La idea d'impartir "gramàtica de minyons" ja havia sorgit uns anys abans quan es parlava de l'obligatorietat de tenir un mestre per nois que es dediqui a l'ensenyança de primeres lletres (Capó, 1985). No serà fins vint anys més tard que això es produirà (l'any 1682), quan la Congregació dels Mínims introduí al poble per primera vegada una escola de gramàtica. Escola que es veurà afectada entrat el segle XVIII pel Decret de Nova planta (Comas, 1998).

L'Escola del Convent de Mínims (1662-1837), quedà instaurada a l'església del poble, quedant controlada totalment per l'orde religiós (Comas,1998).

Amb la primera exclaustació del Convent de Mínims (1821), la casa dels frares va quedar convertida en un hospici per a pobres. Així al mateix any, reflectint la necessitat de cercar i incloure mestres preparats per a les primeres ensenyances de lletres (Comas, 1998), a més cal tenir en compte que les retribucions dels mestres foren reduïdes a causa del poc temps que estan a càrrec seu. L'escola en aquell moment comptava amb un total de 31 alumnes de 3 a 10 anys, nombre que augmentà notablement a causa del tancament del convent el 1868 (Capó, 1985).

L'any 1823 quedà restaurat el Convent de Mínims, però a causa de la segona exclaustació que fou després de la desamortització de Mendizábal, i la consegüent expropiació de béns materials i terrenals de la institució eclesiàstica, el Convent de Mínims va quedar tancat definitivament (Morro, 2017).

La Primera Escola Pública de nins de Santa Maria del Camí, sorgeix l'any 1821 a causa de l'exclaustació del Convent dels Mínims i es propicià així que

l'Ajuntament desenvolupàs l'ensenyança de primeres lletres. Estava situada a la Casa de la Vila, tot i que tindrà diferents localitzacions arreu del poble a causa de les males condicions del l'edifici, la manca d'espai, el mal estat de les infraestructures i les pèssimes condicions higièniques de les aules de l'època. L'escola es traslladà l'any 1861, als baixos d'una casa al carrer de la Tanca i a la coneguda "casa-carnisseria", on romandrà situat fins a l'any 1873 (Canyelles, 2000).

L'escola de nins, es tornarà a traslladar l'any 1873 a la Casa de la Vila, on persistirà fins al seu tancament l'any 1927. L'entrada era pel carrer de Muro, actual Josep Calafat (Bestard et al., 2010). Hi impartiren classes altres mestres com Joan Miralles Pericàs, qui estudià a l'Escola Normal Central, on obtenir el títol de mestre elemental (1871), i va començar a exercir-hi la docència l'any 1878. Així mateix, també destaquen altres mestres com Francesc Ferrer i Bartomeu Ordines Bauçà (Bestard et al., 2010). Els avaluadors van ser: El rector Caldentey i el Mestre Miralles. Després dels exàmens, sovint els alumnes més distingits, eren premiats (Canyelles, 2000).

Així mateix, cal fer referència als ensenyaments privats de Joan Mercadal Mestre, entre els anys 1824-1829 cada dia els dies de la setmana excepte dijous i diumenge hi impartia classes magistrals. Aquest mestre realitzava la seva tasca docent de forma particular, anant a les llars dels alumnes (Capó, 1985).

L'any 1850 es va crear la primera Escola Pública de Nines que es va situar en un primer moment a la Casa de la Vila. Al llarg dels anys l'escola es va anar traslladant d'ubicació, ja que l'edifici era massa petit i les condicions reunides no eren adequades.

L'any 1870 passar al carrer de la Tanca, seguint les localitzacions de l'Escola Pública de nins, on romandrà fins a l'any 1895. L'inspector José Mª Barcia redactà l'any 1883, un informe on plasmà la situació d'abandonament de les necessitats educatives de les nines a la dita escola (Bestard et al., 2010). Donats aquests fets, l'escola de nines el 1895 es va traslladar al carrer de la Vileta.

Cal destacar la figura d'Isabel Canyelles, qui dirigir l'escola durant quaranta anys, però que per motius de salut contractar Magdalena Oliver el 1882 com a mestra auxiliar (Canyelles, 2000). Fou la primera mestra a obtenir el títol del municipi (Bestard et al., 2010), i la primera a ensenyar tècniques de lectoescriptura a les nines (1853), recurs que es va incorporar a l'escola (Comas, 1998).

Davant la jubilació d'Isabel Canyelles el 1894, qui va dedicar de forma íntegra la seva carrera professional a exercir la docència a la present institució, des de l'any 1853 (Bestard et al., 2010), la primera escola de nines tanca definitivament l'any 1895 (Canyelles, 2000).

Gràcies a la inversió de renda pública que feu l'Ajuntament, es va poder continuar la tasca pedagògica iniciada per escolaritzar a les nines. Així doncs, la segona Escola Pública de Nines obrí les portes l'any 1895, essent l'últim centre de caràcter públic creat al segle XIX. Es va situar inicialment a Ca n'Escardona, l'any 1900 es va traslladar al carrer Ramon Llull número 24, on romangué fins al 1927. Posteriorment, es torna a canviar de localització passant al carrer Sant Antoni (Canyelles, 2000). Cal destacar que les classes les impartien les mestres Catalina Nebot Baró i Maria Obrador Estelrich (Bestard et al., 2010).

Allargsegle XIX, cobrà importància la creació d'escoles privades on l'ensenyament era impartit per membres del clergat i que es localitzaven en diferents cases del municipi (Canyelles, 2000). Com per exemple Ca na Cili, situada a fora vila, on el rector Caldentey impartia valors eclesiàstics, Can Ganyirro o Ca sa Ratonia (Bestard et al., 2010).

Al seu torn, trobem l'escola dels preveres Josep Ordines Bauçà i Sebastià Amengual, que serà oberta l'any 1881. Que estava situada al carrer de la Tanca núm. 1 (Bestard, 2010). Cal esmentar que cap dels dos preveres tenien la titulació oficial de mestre, fet que no impossibilitava que exercissin la docència amb un total de 50 alumnes (Bestard et al., 2010; Canyelles, 2000). Una altra de les escoles privades que sorgeix en aquest període, és Pere Josep Crespí de Can Pere Peu, creada l'any 1883, estava situada a mitjan carrer Llarg (Morro, 2017). L'entrada de l'escola era per la plaça del Rubiol (Bestard et al.,

2010). Així com, l'escola privada de Tomeu Xorringo, situada a Can Macetes i que data de finals del segle XIX (Morro, 2017).

Com a institució educativa privada amb especial rellevància des de la seva creació, es troba l'escola de nines de les Germanes de la Caritat, coneguda com a Ca Ses Monges. Creada el 1861 i ubicada al carrer de la Bassa. Més endavant es va situar al carrer Rector Caldentey número 1, on hi ha el convent de ses Germanes de la Caritat (Morro, 2017). Fou una institució en la qual durant el matí s'ensenyaven primeres lletres, i a les tardes les nines majors hi feien labors (Capó, 1985; Comas, 1998). Hi impartien classes diverses mestres tals com, Francisca Ferrer Jaume, Victòria Busquets i Sor Concepció Mascaró (Canyelles, 2000). L'any 1924 es va reformar el segon pis per la creació de dues aules noves, ja que l'espai es trobava en bones condicions tant higièniques com pedagògiques (Capó, 1985). L'any 1872 es creà l'escola privada d'ensenyament secundari lliure Institució Educativa Lluís Gonzaga, administrada per Antoni Ferrer Cabot. Estava destinada a les famílies de classe alta del poble i amb alta posició econòmica (Comas, 1998). Aquesta escola es localitzà al carrer Baronia de Terrades (Morro, 2018). Així com, l'any 1885 apareixerà una escola privada situada a una residència particular de Santa Maria, que serà únicament de nines i fou dirigida per na Caterina Ballester. S'impartien matèries d'ensenyament considerades com a femenines, tals com són la costura i els hàbits religiosos (Comas, 1998).

Així mateix, hi hagué nombroses escoles privades de les quals no hi ha constància de la seva ubicació en els documents històrics existents, tals com són: l'escola privada de Victòria Busquets i Miquel Sanxo, creada l'any 1875 (Canyelles, 2000); l'escola de pàrvuls de Bartomeu Mayans, que obrí el 1883. El parvulari amb pèssimes condicions higièniques i amb falta de mobiliari, acollia a un total de 23 alumnes (Canyelles, 2000); l'escola que fundà Antoni Rosselló, mestre de primera ensenyança i que centrava l'educació en la disciplina i l'ordre mitjançant càstigs físics als alumnes. Se'l recorda per tenir una pedagogia molt dura i eficaç (Morro, 2017); l'escola privada de nins de Maties Rosselló del 1888, qui amb títol elemental educava a 32 alumnes; l'escola privada de nins d'Antoni Amengual fundada el 1889, on s'exercia la docència sense tenir cap títol de magisteri; l'escola privada de Joan Company Fiol de

l'any 1909, qui sense títol de mestre impartia lectura, escriptura i aritmètica (Bestard et al., 2010).

El ministeri d'Instrucció Pública pretenia obrir una nova escola de nins a la barriada de Can Colom, per acollir als alumnes que no vivien al nucli de la Vila. Malgrat això, l'any 1909 es va decidir ubicar-la a la barriada dels Hostals, concretament al carrer Sant Antoni número 10, fet que provocà l'eliminació de l'escola de nines, ja que es trobava a la mateixa barriada (Bestard, 2010). Així doncs, a l'inici del segle XX quedaren establertes al poble tres escoles públiques: dues escoles de nens, situades a la Casa de la Vila i al carrer Sant Antoni respectivament, i una escola de nenes al carrer Ramon Llull, número 24 (Morro, 2017).

Per tant, es creà l'escola pública de Ramon Morey Antich, inaugurada el 1910, on varen assistir 103 nins i estava ubicada a la barriada dels Hostals, al carrer Sant Antoni número 10, on romandrà fins al 1918. Posteriorment es traslladà al carrer de l'Església número 9, fins a la seva extinció (Bestard et al., 2010; Comas, 1998). Durant els anys que va residir Ramon Morey a Santa Maria del Camí, desenvolupà cursos formatius pels mestres i es va interessar per l'ensenyança de la llengua catalana i els processos d'innovació educativa del poble, com la gimnàstica rítmica i el cançoner popular de Mallorca (Comas, 1998 citat a Canyelles, 2000).

Cal esmentar que al segle XX, l'alcalde Pere Josep Jaume Pons feu una protesta pel gran nombre d'escoles que es trobaven a la localitat (Canyelles, 2000). Fou l'any 1924, sota l'alcaldia de Bartomeu Simonet i amb l'adquisició d'un local al carrer de l'Església número 9, conegut com a Can Capó, quan s'estableix la unificació de les dues escoles de nins amb l'objectiu de desenvolupar una escola de tres graus (Canyelles, 2000). L'any 1926, es tornen a separar les dites escoles unificades, a causa de la manca de professorat i les dificultats en el seu funcionament (Canyelles, 2000). El mateix any es van tornar a unificar les dues escoles públiques i l'any 1927 per Reial Decret s'obrirà oficialment l'Escola graduada de Can Capó (Morro, 2017). Fou l'any 1929, quan l'Ajuntament reformà l'edifici de Can Capó, adequant part de l'edifici com a habitatges perquè hi puguin residir els mestres. A més, es va incloure un camp agrícola escolar dirigit per Felip Company (Canyelles, 2000). Durant la Segona República espanyola, l'Escola Graduada

de Can Capó s'ubicà a la plaça Andreu Torrens (Comas, 1998). L'any 1931 es manifesta la necessitat de construir una nova escola graduada, ja que Can Capó no reunia les condicions adequades (Canyelles, 2000). Es planteja la compra de diferents terrenys per la creació de l'escola com són Can Adrià, al punt de Can Colom, que agafa un total de 1199 m² i una part de la finca de la Pleta 1.272 m² (Canyelles, 2000); terrenys situats a la plaça Andreu Torrens (Morro, 2017). A més, s'obri el camí de l'actual carrer Jaume I per poder accedir a la zona (Canyelles, 2000). El projecte s'inicià el 1932, encara que l'any 1933 s'aturaren les obres per motius econòmics i no es reprengueren fins al 1935 (Canyelles, 2000; Capó, 1985), i els plànols de l'escola van ser encarregats a Guillem Forteza. El juny de 1936 es proposa que l'escola graduada estigui formada per sis seccions, concretament cinc per a primera ensenyança i una per pàrvuls, en lloc de quatre com s'havia plantejat uns anys abans (Canyelles, 2000).

El setembre de 1924, el batle Bartomeu Simonet adquireix la finca de Can Cordet, de 462 m² i que es situava a la barriada dels Hostals. En aquesta localització s'edificà un parvulari a càrrec de l'arquitecte Guillem Forteza, que posteriorment s'amplià d'acord amb les necessitats educatives sorgides. Així doncs, quedà estructurat amb dues aules, un pati i jardins. El centre quedà inaugurat l'any 1926 sota la direcció de les Germanes de la Caritat (Capó, 1985). En aquest parvulari s'aplicaven metodologies montessorianes, com les lletres de paper de vidre, i altres metodologies transmeses per l'inspector Capó (Comas, 1998). Paral·lelament, s'inaugurà també el 1926 l'Escola Privada de Bernat Ramis Ramon i Gabriel Salvà Mercadal, ubicada a Can Sanxo, al carrer Rector Caldentey, 1 (Morro, 2017).

L'any 1932 es proposa la creació de tres escoles noves: una de nins, una de nines i una mixta de pàrvuls davant la necessitat de crear escoles a l'extraradi (Canyelles, 2000). Serà l'any 1933, quan es llogà Cas Ratolí que se situa al camí del Raiguer, Quarter III, número 68, on s'inaugurà l'escola coneguda com a Escola de Foravila, que passarà a ser una institució de primer ensenyament dirigida per les monges de la Vila on s'impartí una educació segregada per a nins i nines (Morro, 2017).

Al llarg dels anys es van anar tancant la gran majoria de les escoles sense titularitat de mestres. Una de les que persistia dins el municipi és l'escola de Can Querol. Aquesta escola era privada i tenia una clara influència socialista en els seus ensenyaments, on es transmetien els valors propis de la Segona República. (Canyelles, 2000). Aquesta escola es trobava a càrrec de Bartomeu Horrach "de Can Mort" i se situà a la casa que feia cantonada, que rebia el nom de Can Querol, corresponent als carrers actuals de Bernat de Santa Eugènia i Bisbe Perelló.

Seguint amb les escoles privades del poble cal destacar que Miquel Roselló Barceló, l'any 1952, demanà permís per obrir una escola coneguda com a Escola Parroquial o Escola privada del convent de Gabriel Salvà, que fou creada oficialment el juny de 1959 per l'Ordre Ministerial, que depenia del Patronat Diocesà (Canyelles, 2000). La seva clausura va ser causada perquè es determinà com escola il·legal. La seva ubicació era a la plaça dels Hostals número 14 (Morro, 2018).

Una altra de les institucions educatives privades del segle XX, era l'escola de Ricardo Comenzana Vich, de la qual no es recopila informació en els documents oficials de Santa Maria del Camí. El desembre de l'any 1955 s'inaugurà l'Escola Unitarià Mixta de Foravila a una casa llogada per l'Ajuntament, situada al camí del Raiguer, Quarter III número 75, anomenada Son Moradui, propietat de Tomeu Fiol. L'escola constava d'una planta baixa i un pis sense llum ni calefacció, per aquest motiu l'any 1977 l'Escola Unitària es tancà (Capó, 1985; Canyelles, 2000). Els infants de foravila quedaren sense escolaritzar-se dos anys fins al 1979, quan s'habilità un autocar escolar que els recollia, els portava a l'Escola Graduada i els tornava a casa. El sistema de transport escolar esmentat, es mantindrà fins finals dels anys noranta (Comas, 1998).

L'any 1956 es reinicià el projecte iniciat en temps de la República per a la construcció d'una escola al carrer Jaume I, localització que ja havia estat destinada a finalitats educatives. La dita escola constava de quatre seccions, tres de nins i una de nines. A més, aquest mateix any es construeixen Ses Cases des Mestres (Canyelles, 2000), residències construïdes per l'Ajuntament per als mestres de la vila.

Fent referència a la proposta i construcció de l'escola graduada de Santa Maria, el 18 d'octubre de 1959 s'inaugurà el primer Col·legi d'Educació General Bàsica (EGB), que constà finalment de quatre graus: tres de nins i un de nines (Capó, 1985). L'any 1970, amb l'aprovació de la Llei General d'Educació i la modernització del sistema educatiu, el col·legi va establir l'escolarització obligatòria fins als catorze anys.

El 1979 el col·legi tenia vuit unitats d'EGB i una unitat de pàrvuls, passant a anomenar-se Col·legi Nacional Mixt d'EGB, ubicat a la plaça Andreu Torrens, al parroquial Ramon Llull (pis de Can Sanxo) i a una part de Ca ses Monges (Capó, 1985; Morro, 2017). El col·legi acollia també als alumnes de pobles propers tals com Santa Eugènia i Pòrtol (Bestard et al., 2010). L'etapa educativa instaurada d'EGB estava dividida en dos cicles, el primer dels sis als onze anys que constava de sis cursos, i el segon cicle és dels dotze als catorze anys, format per tres cursos. Cal destacar que també impartien educació preescolar, que no era obligatòria i estava formada per dues etapes: el jardí d'infància, del dos als tres anys i el parvulari, dels quatre als cinc anys (Bestard et al., 2010).

ESCOLES VIGENTS A SANTA MARIA DEL CAMÍ EL 2019.

Santa Maria del Camí compta amb una àmplia oferta educativa. La majoria dels centres educatius vigents, tenen el seu origen en les institucions educatives que ja s'han exposat prèviament. A continuació es presenten els centres vigents al municipi l'any 2019.

El Col·legi Ramon Llull és l'únic centre catòlic concertat de Santa Maria, i està ubicat al centre del poble. Els seus orígens daten de l'any 1861, amb les Germanes de la Caritat de Sant Vicenç de Paül. L'any 1949 se li concedí l'autorització definitiva per impartir l'ensenyament primari, donant pas a la transformació i classificació com a Col·legi Ramon Llull d'EGB l'any 1974. El centre es conformà amb capacitat per a 320 alumnes i amb un sistema educatiu basat en la coeducació. Estava subvencionat al 100% i desenvolupava iniciatives innovadores tals com excursions i campaments, apropant l'escola al carrer. Cal destacar que durant els

anys setanta, el mestre Josep Capó per acostar els infants a la cultura de Mallorca i a la normalització lingüística, impartí lliçons en llengua catalana (s'hi impartien diverses assignatures) al col·legi (Bestard et al., 2010). Cal remarcar que encara faltaven anys per convertir el català en matèria obligatòria d'estudi.

L'any 1979, l'escola estava formada per vuit unitats d'EGB i una de pàrvuls, i passar a anomenar-se Col·legi Nacional Mixt d'EGB (Morro, 2017). Cal destacar que a causa de les necessitats formatives del poble, l'any 1992 el centre augmentar a tres les seves unitats d'Educació Infantil. L'any 1996 el centre va ser autoritzat per impartir Educació Secundària Obligatòria, fet que donà pas a la formació de l'estructura vigent del col·legi, que actualment es distribueix arreu del poble de la següent manera: Escoleta, al carrer Mestre Miralles, 1; Educació Infantil, al carrer Mossèn Joan Vich, 2; Educació Primària, al carrer del Sol, 5; Educació Secundària, al carrer Rector Caldentey, 1.

Des de la dècada dels noranta, s'han desenvolupat diversos projectes educatius com per exemple, el Programa de Llengües Estrangeres, i el projecte ICAPE conformat per dos programes: un per a Primària, *Emprendre a la Meva Escola* (EME) i un per a Secundària, *Joves Emprenedors Socials* (JES). A més, es va dur a terme el projecte Intergeneracional amb la Residència de Persones Majors de Santa Maria, mitjançant el qual es desenvolupen activitats amb els usuaris de la Residència de Majors.

La importància de la música, la cultura i les festivitats del poble donaren pas a la creació de l'Escola Municipal de Música Andreu Torrens, un centre d'educació musical creat l'any 1987. Fou situat al terreny i a les instal·lacions de Ses Cases des Mestres, propietat de l'Ajuntament, quedant ubicat, al carrer Jaume I, 16. A més de ser una escola de música, l'any 2002 es consolida com a Centre Cultural. Segons el director actual de l'escola la seva creació estava condicionada per una clara influència de caràcter social, ja que hi havia una gran inquietud al poble per crear una banda de música. A més es pretén desenvolupar el patrimoni cultural del poble mitjançant diferents activitats de caràcter cultural i d'oci, com són les cercaviles de Setmana Santa i carnestoltes. Cal destacar, que l'escola va començar impartint classes per a instruments bandístics, però a poc

a poc s'han anat augmentant a instrumentació orquestral. La metodologia aplicada al centre al llarg dels anys ha anat evolucionant, passant del solfeig tradicional als ensenyaments de Grau Elemental de Música amb la programació curricular corresponent als estudis oficials reglats per la Conselleria d'Educació per a les escoles de música reconegudes en el Decret 37/1999. Així doncs, l'any 2002 s'inicia l'ensenyament dels estudis reglats de Grau Elemental seguint la normativa de la Llei Orgànica d'Educació (LOE) pel que fa a les assignatures complementàries com poden ser: llenguatge musical, classe col·lectiva i cant coral. Les classes instrumentals a cursar són: clarinet, flauta travessera, saxofon, guitarra, piano, trompeta, violí, violoncel i percussió.

A més, tenen una àmplia oferta formativa no reglada, que es pot cursar a partir dels quatre anys. Entre els seus cursos no reglats es troben diferents especialitats: música i moviment I i II, iniciació al Llenguatge Musical, iniciació a l'instrument, conjunt instrumental, banda infantil (oberta a tots els seus alumnes, tant d'educació reglada com no reglada), cant coral i llenguatge musical I, II, III i IV (Ajuntament de Santa Maria del Camí, 2019).

Per altra banda, el 22 de desembre de 1989 l'Escola Graduada passà a ser anomenada Col·legi públic Melcior Rosselló i Simonet, conegut actualment com a Centre d'Educació Infantil i Primària (CEIP) Melcior Rosselló i Simonet. Es donà aquest nom al centre en honor al mestre i pedagog santamarier Melcior Rosselló Simonet (1916-2010), qui també fou professor a l'Escola de Magisteri de les Illes Balears.

A partir del curs acadèmic 1991/92 la institució comptava amb tres unitats educació infantil, ja que per primera vegada s'inclou als alumnes de tres anys. L'escola estigué ubicada a la plaça Andreu Torrens, 1. L'edifici escolar no reunia les condicions adequades, per aquest motiu, l'any 2008 s'inicià la construcció del nou edifici a un terreny cedit per l'Ajuntament i localitzat a la sortida del poble, a la carretera de Pòrtol. Per la seva localització, l'escola té fàcil accés a l'entorn natural, el que possibilita l'observació de la natura de manera vivencial. L'any 2009 s'inaugurà i s'iniciaren les classes al nou edifici. El projecte va requerir una inversió dels fons públics de tres milions d'euros, i va permetre augmentar el

nombre d'alumnes a 450 places per primària, i 150 places per a l'educació infantil. Les línies pedagògiques del CEIP Melcior Rosselló Simonet es basen en la coeducació i l'aprenentatge cooperatiu, així com es fomenta el treball emocional i l'aprenentatge basat en projectes (ABP). A més, a l'etapa d'educació infantil i els primers cicles de primària es treballa mitjançant l'aprenentatge per ambients.

Per tal de satisfer la demanda d'escolarització de les famílies, es creà l'escoleta municipal de Santa Maria: l'EIP Es Pi Gros. Aquest centre educatiu acull a infants de 0 a 3 anys, i es va posar en funcionament l'any 1999, per iniciativa de l'Ajuntament de la Vila. Actualment forma part de la Xarxa d'Escoletes Públiques de les Illes Balears. En els seus inicis acollia a pocs infants en una única aula, sent la seva ubicació molt propera al CEIP Melcior Rosselló i Simonet, per tal de facilitar els desplaçaments a les famílies que tenen més d'un infant en edat d'escolarització. L'Ajuntament condicionà part de l'antic edifici del CEIP Melcior Rosselló i Simonet per renovar i ampliar l'EIP Es Pi Gros, a causa de l'augment demogràfic del poble. Fou l'any 2009 quan va quedar inaugurada la remodelació de l'escoleta, equipada i adaptada a les necessitats dels infants de zero a tres anys, ampliada amb 6 aules, cuina i menjador. Aquesta escoleta està situada al carrer Mossèn Josep Far, número 8.

Dins l'àmbit musical del poble sorgeix una associació cultural conformada per joves santamarieris i de pobles propers, que s'anomena Factoria de So. L'any 2002, s'inicià un projecte batejat com a Factoria de Músics, creat mitjançant el conveni establert per la Factoria de So, l'Ajuntament de Santa Maria del Camí i la Direcció Insular de Joventut del Consell de Mallorca. Se situà a les cases de Son Llaüt, situades al Polígon Industrial Son Llaüt número, 10, propietat cedida per l'Ajuntament de Santa Maria. L'any 2005 es va signar el primer acord per vincular els ensenyaments impartits a la Factoria de So amb el Conservatori Liceu de Barcelona. La Factoria de So, és l'única escola de música de les Illes Balears que ofereix cinc dels sis cursos de Grau Mitjà de Música Moderna del Conservatori Liceu de Barcelona, que compta amb el projecte educatiu Aula de Música, amb una programació i un conveni amb el *Berklee Collage of Music*.

L'any 2003 es crea una nova escoleta al municipi, l'escoleta Mel i Sucre que acull a infants de 0 a 3 anys. Les metodologies aplicades en el procés d'ensenyament són la manipulació, el descobriment i l'experimentació dels materials didàctics, així com s'apliquen diversos models pedagògics com el mètode Montessori. L'escoleta estava situada als seus inicis al carrer Oleza, per després traslladar-se al carrer Mossèn Josep Far, 8, vigent ubicació de Mel i Sucre.

Cal destacar, que fruit d'un conveni de col·laboració entre l'Ajuntament de Santa Maria del Camí i la Universitat de les Illes Balears (UIB), aprovat pel Consell de Direcció, el 24 de març de 2009 i ratificat pel Consell de Govern en data 13 de maig de 2009, es conforma el Centre Universitari Miquel Dolç. El centre està situat a Ses Cases des Mestres, carrer Jaume I, 16, on comparteix espai amb l'Escola de Música Andreu Torrens. L'objectiu principal del conveni és potenciar l'estudi universitari i el desenvolupament crític dels residents al poble, a més de fomentar l'aprenentatge de la gent gran mitjançant l'Escola Oberta per a Majors (UOM) de la UIB. L'Ajuntament de Santa Maria es fa càrrec de les despeses i manteniment del centre, i la UIB proporciona els recursos materials necessaris per a dur a terme les classes com són el mobiliari, el material informàtic, la instal·lació i actualització dels programes informàtics i telemàtics, facilitant les connexions entre ambdós centres.

Per la necessitat i demanda del poble santamarier, es crea l'any 2011 el centre educatiu d'Educació Secundària Obligatoria (ESO) del poble, anomenat IES Santa Maria. La creació d'aquest centre ha estat fruit de la reivindicació de les famílies del poble durant més de quinze anys, ja que els alumnes havien de cursar l'educació secundària al municipi de Marratxí. La lluita del poble aconseguí que l'Ajuntament de la Vila destinés fons públics per a la creació de l'IES Santa Maria. Aquesta institució acollí a alumnes del mateix poble, però també d'altres municipis com Santa Eugènia, Sant Marçal o Pòrtol. Cal fer incís, que els dos primers cursos acadèmics i fins al curs acadèmic 2013/2014, varen conuiu a les instal·lacions de l'IES Santa Maria dos claustres i dos grups d'alumnat sota la direcció d'un mateix director, ja que l'IES Sant Marçal no tenia unes instal·lacions adequades a les seves necessitats educatives.

Per iniciativa de l'equip directiu i del claustre, l'IES Santa Maria ha impulsat la transmissió de l'ensenyament a partir de noves metodologies tals com, les dinàmiques de grup, el treball col·laboratiu, l'avaluació formativa i el treball per projectes. A més, de la creació de comissions pel foment de la solidaritat, els hàbits saludables, l'educació ambiental, etc. També, es troba inclòs dins el Programa d'Escoles Connectades.

L'institut estava situat a la plaça Andreu Torrens, 4, antiga localització de l'escola graduada i del CEIP Melcior Rosselló i Simonet. Dites instal·lacions quedaren petites amb relació a la quantitat d'alumnes els quals acollia, fet pel qual s'instal·laren aules prefabricades a l'exterior del centre a la plaça Andreu Torrens. El setembre de 2007 comencen les obres del nou edifici IES Santa Maria, al solar de Ca na Niça i que fou cedit per la veïna del poble Margalida Calafat, que compta amb una superfície de 4,339 m² i està ubicat al costat del CEIP Melcior Rosselló i Simonet, a la carretera de Pòrtol. La inversió d'aquest projecte suposa una inversió d'un total de 4,8 milions d'euros. Les obres finalitzen el novembre de 2018, sent inaugurat el febrer del 2019 i iniciant la tasca docent el 4 de febrer de 2019. L'institut consta de quatre línies (16 unitats d'ESO) i una aula UEECO (Unitat Educativa Específica en Centre Ordinari), a més de tenir capacitat per 480 alumnes i 40 professors.

Per acabar, cal anomenar les institucions educatives privades The Montessori School of Mallorca i Deutsch-Internationaler Kindergarten, ambdues creades el 2015. Per una banda, l'escola montessoriana segueix el currículum i la normativa britànica i el model educatiu de la pedagoga i metgessa Maria Montessori. Aquest model pedagògic va ser creat a finals del segle XIX, i fomenta l'aprenentatge entre els infants, per aquest fet, els alumnes es divideixen en tres grups heterogenis de trenta alumnes cadascun, queden constituïts de la següent manera: de tres a sis anys, de sis a nou anys i de nou a dotze anys. Cal esmentar que s'ofereixen beques per aquells alumnes que no poden assumir el cost mensual dels ensenyaments. L'escola està situada des de la seva creació al carrer Batle Josep Canyelles, 9.

Per altra banda, l'escola alemanya, Deutsch-Internationaler Kindergarten és un centre educatiu infantil, privat i bilingüe-castellà, que aplica metodologies originàries de la reggio-pedagogia, amb l'aprenentatge lúdic, i el treball per projectes. Aquest centre col·labora amb altres col·legis del poble, per dur de forma conjunta activitats amb els alumnes en l'educació primerenca. El centre educatiu està al carrer Jaume III, 32.

MAPA DIGITAL INTERACTIU.

Amb l'objectiu de fer més visible la història i la trajectòria educativa de Santa Maria del Camí, s'ha elaborat un mapa digital interactiu mitjançant l'eina Google Maps. Lesmentat recurs educatiu, dona més accessibilitat a la informació mitjançant les noves tecnologies. L'usuari pot interactuar amb el mapa per conèixer les diverses localitzacions que han ocupat les institucions santamarieres (extingides i vigents). A més, quan es clica a cada una de les localitzacions indicades amb el nom de la institució educativa, es mostra una petita fitxa de presentació sobre la seva història i trajectòria dins el poble, amb fotografies adjuntes que reflecteixen les principals característiques dels edificis.

El mapa s'ha organitzat en dues capes, que es poden veure representades o no al mapa, segons es desitgi. En una primera capa del mapa virtual, es troben localitzades les escoles extingides, representades amb marcadors de diversos colors. Cada institució es marca amb un mateix color, conformant així el conjunt d'ubicacions que han tingut al llarg de la història. De la mateixa forma, estan situades en una segona capa del mapa virtual, totes les institucions vigents del poble fins a l'any 2019.

L'enllaç en el qual podeu trobar el mapa de Santa Maria del Camí és el següent: <https://www.google.com/maps/d/u/0/viewer?mid=1SBsU1794H8wVLPPhHbSfaH3ulvKGN8zc&ll=39.651464406970256%2C2.772929991298838&z=14>

CONCLUSIONS

El context socioeducatiu de Santa Maria ha sofert profundes transformacions des dels inicis del segle XVII, que quedaran influenciades durant tota la trajectòria educativa del poble per nombrosos factors en l'àmbit social. La creació i vigència d'escoles s'ha produït segons les necessitats educatives sorgides al poble, i amb relació a diversos factors tals com són el creixement demogràfic, l'evolució social, política i cultural del poble envers l'educació. Al llarg del treball, es demostra la gran implicació dels residents de Santa Maria del Camí amb l'educació, ja que s'han creat una gran quantitat d'institucions educatives al llarg de la història, i amb una gran riquesa i diversitat metodològica en la transmissió del coneixement. A més, cal destacar la vigent col·laboració dels diversos centres en la realització i dinamització d'activitats educatives en comú, posant de manifest la seva avinentesa i el foment de l'educació des de l'etapa infantil.

Amb la realització del mapa virtual i adaptant l'estudi a les noves tecnologies, es reflecteix el fet de la reutilització d'espais educatius i localitzacions amb finalitats educatives, adaptant-se als recursos disponibles. Així mateix, es conforma una ruta virtual educativa que permet reconèixer la història i trajectòria de les institucions educatives del poble.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

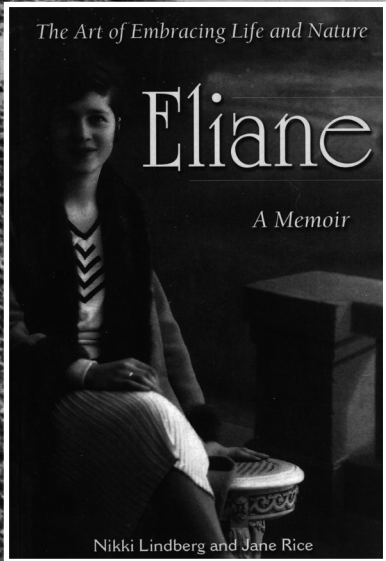
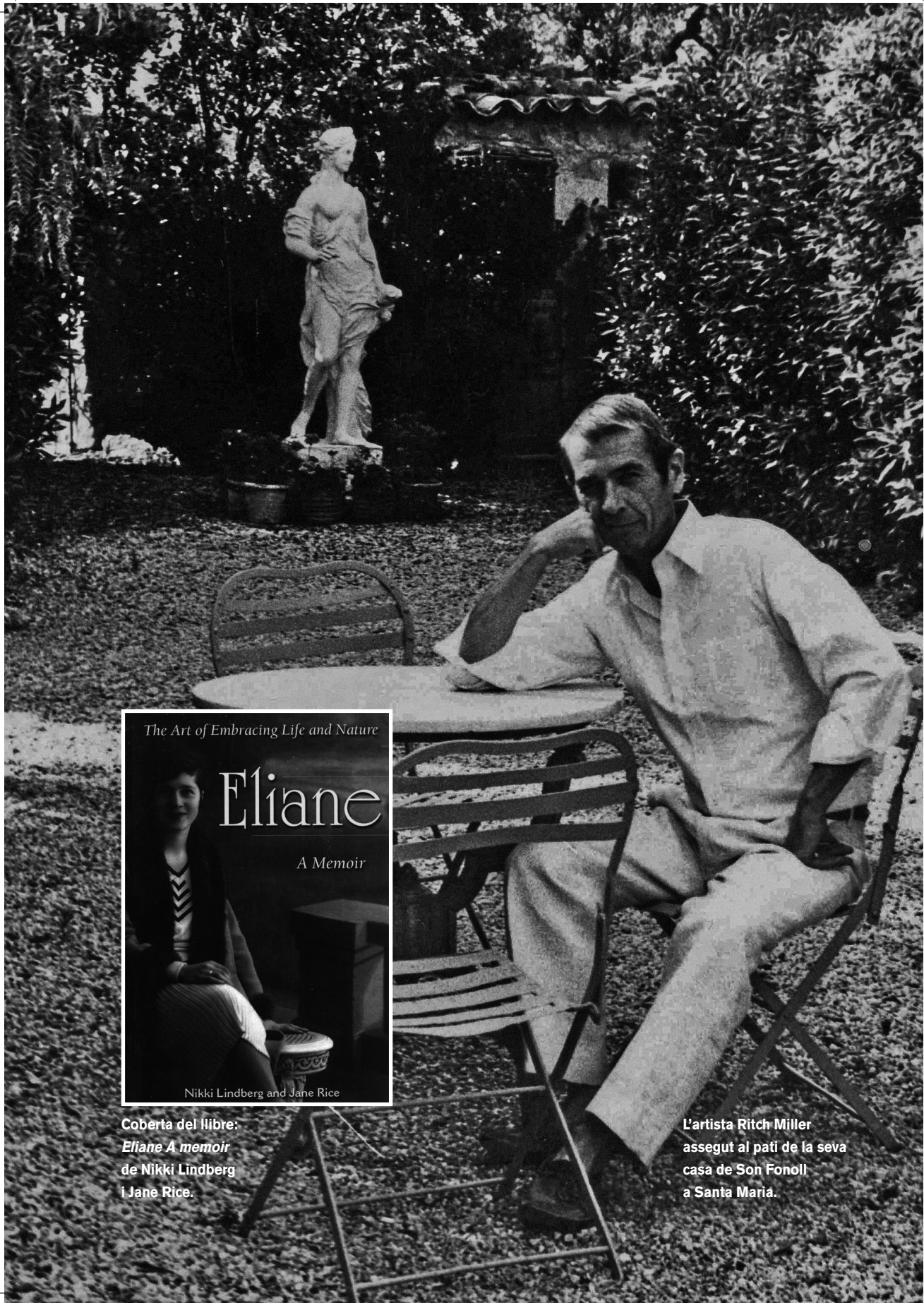
- Bestard, J., et al. (2010). *Cinquanta anys de l'Escola Graduada a Santa Maria del Camí*. Santa Maria del Camí: Ajuntament de Santa Maria.
- Canyelles, M. (2000). L'ensenyança a Santa Maria del Camí (1850-1970). AABB. *Jornades d'Estudis Locals de Santa Maria del Camí*. Santa Maria del Camí: Ajuntament de Santa Maria.
- Capó, J. (1985). *La vila de Santa Maria del Camí. Del segle XVII al XX. Volum II*. Mallorca.
- Comas, F. (1998). Notes per una història de l'educació a Santa Maria del Camí. AABB. *Jornades d'Estudis Locals en memòria de Josep Capó*. (pp. 313-321). Santa Maria del camí: Ajuntament de Santa Maria.
- Morro, M. (2017). L'ensenyament. A Morro, M, *Aferrats a la terra. Història d'una societat pagesa. Santa Maria del Camí (1890-1936)*. (pp. 295-306). Santa Maria del Camí: Leonard Muntaner Editor.

BIBLIOGRAFIA WEB

Ajuntament de Santa Maria. <https://www.ajsantamariadelcami.org>.

FONTS ORALS

Cal agrair la col·laboració de les institucions educatives vigents del poble, que l'any 2018 ens van proporcionar la informació necessària. En concret a na Catalina M. Amengual, directora del Col·legi Ramon Llull; Antoni Delgado, director de l'Escola de Música Andreu Torrens; a la Factoria de So; a C. Martorell; a A. Molina, directora de Mel i Sucre; a M. Simonet i B. Casanovas de l'IES Santa Maria; i a la direcció del Montessori School of Mallorca i del Deutsch-Internationaler Kindergarten.

Coberta del llibre:
Eliane A memoir
de Nikki Lindberg
i Jane Rice.

L'artista Ritch Miller
assegut al pati de la seva
casa de Son Fonoll
a Santa Maria.

CORRESPONDÈNCIA DE RITCH MILLER A ELIANE KOEVES (1979-1989)

**Catalina Tur Torres
Maria Amengual Colom
Miquel Frontera Serra**

Ritch Miller (1925-1991) va néixer a Texas i va dedicar la seva vida al teatre i a la pintura. L'any 1962 es va instal·lar a Palma, a la barriada del Terreno, i l'any 1973 a Santa Maria del Camí, a Son Fonoll, on va viure fins a la seva mort. Des de finals dels anys setanta va mantenir correspondència amb Eliane Koeves (1913-2016), vídua de l'escriptor hongarès Tibor Koeves, resident primer a Santa Maria (a Terrades) i després a Chester (EUA).

Paraules clau:

• Ritch Miller • Eliane Koeves • Art • Pintura • Correspondència

La correspondència entre Ritch Miller i Eliane Koeves consta d'unes 80 cartes manuscrites o escrites a màquina datades entre 1979 i 1989 i remeses per Ritch Miller a Eliane Koeves. Eliane va fer donació d'aquestes cartes a Maria Amengual. La periodicitat varia molt, des de 3 fins a deu cartes l'any. L'extensió també és variable. Miller hi explica anècdotes de la seva vida quotidiana, projectes d'exposicions, records, opinions sobre política, els llibres que llegeix, els quadres que pinta, la seva relació amb diferents persones de Mallorca, amb el paisatge i el poble que el va acollir, així com algunes xafarderies divertides d'amics comuns residents a Santa Maria. En aquesta comunicació presentam un avanç del contingut d'aquesta correspondència que actualment traduïm de l'anglès al català.

NOTA BIOGRÀFICA

James Richard Miller, Ritch Miller, va néixer al ranxo de Fluvanna (Texas) el 26 de gener 1925. És el segon de quatre germans després de la seva germana Elisabeth. La vida és dura al desert texà, els germans han de col·laborar amb les tasques de l'explotació ramadera: construir tanques, ensinistrar cavalls, alimentar el bestiar, fer de pastor d'ovelles. A la granja hi ha una petita escola on acudeix Ritch amb els seus germans, cosins i altres veïnats. Als 14 anys Ritch se'n va de ca seva i passa per tres universitats, per l'exèrcit i fa diverses feines.

En 1961 el trobam a Chattanooga (Tennessee) on treballa a la televisió. Allà es presenta a una mostra d'art de la ciutat i organitza la seva primera exposició. És en aquest moment que decideix deixar-ho tot per dedicar-se tan sols a la pintura. L'any 1962 viatja a Espanya per passar-hi un any dedicat exclusivament a la pintura. Després d'una breu estada a Cadis -de camí cap a Grècia o Israel- arriba a Mallorca. Ja no es mourà de l'Illa excepte per visitar la seva família als EUA.

A Mallorca viu primer al Terreno, a una casa anomenada "Villa Paulina" que havia estat propietat de l'escriptor i polític Gabriel Alomar. En aquests primers moments encara busca el seu camí en la pintura.

La seva primera exposició al Círculo de Bellas Artes de Palma no va ser ben rebuda pels sectors més conservadors de la societat, hi va haver pressions perquè l'exposició fos clausurada.

Juntament amb el seu company Josep Serra i Juan compraren una part de la finca de Can Fonoll als afores de Santa Maria del Camí. Era una casa típica de fora vila amb un petit celler i un parell de quarterades de bona terra, també tenia una petita capella molt ben conservada. Durant el segle XVII la finca va ser propietat dels pares agustins d'Ítria i durant el segle XIX les cases varen ser habitades per jesuïtes. A partir del juny de 1973 el pintor passa a viure a Santa Maria, és aquí on desenvolupa la major part de la seva obra. Ritch Miller va morir a Son Fonoll el 2 de març de 1991.

Eliane Koeves (1913-2016), per la seva banda, va dictar un llibre de memòries, escrit per Nikki Lindberg i Jane Rice (2012), del qual treim aquest resum. Va néixer a França poc abans de la I Guerra Mundial. Son pare, militar de carrera, va morir en els primers mesos de la guerra. La seva mare es va tornar a casar un parell de vegades més. Ella va quedar sota la custòdia dels seus avis materns i va passar per diversos internats a França. Quan era adolescent es va traslladar a Amèrica, d'on era el seu padastre.

Durant la II Guerra Mundial va servir a Europa com a membre de la Creu Roja francesa. En acabar la guerra va fer serveis de traducció al francès per un organisme d'aviació internacional al Canadà i va viure a Montreal fins 1950. En aquests anys va conèixer i es va casar amb Tibor Koeves, fill d'emigrants jueus hongaresos. El 1967 compraren la Finca de Terrades, a Santa Maria del Camí. En la seva primera visita a la finca hi trobaren un camp de margarides i roselles. En Tibor, de petit, durant una malaltia, havia tingut un somni on hi apareixia un camp de flors grogues i vermelles. Eliane conta que aquest somni els va acabar de decidir a comprar i reformar les cases. Hi visqueren junts nou anys. L'any 1976 Tibor es va posar malalt i va morir. Està enterrat al cementeri de Santa Maria juntament amb Ritch Miller i Selma Harris.

La correspondència entre Ritch Miller i Eliane Koeves s'inicia el 1979 any en què Eliane se'n torna a viure a Chester, als EUA. Eliane va viure més de 100 anys. Encara va fer molts viatges i missions de voluntariat com a Peace Corps a Haití i altres països Centreamericans.

SON FONOLL

Son Fonoll (Miller va canviar el tradicional Can Fonoll per Son Fonoll) va ser per a Ritch Miller el mateix que Son Abrines per a Joan Miró o Ca n'Alluny per a Robert Graves. O per ventura molt més encara. La vertadera pàtria de Ritch Miller va ser Son Fonoll. Li agradava ironitzar sobre això. En realitat no volia ser d'enlloc, es considerava un apàtrida. Cercava la felicitat de no ser d'enlloc, que per ventura és una quimera. El nom de la finca li sonava a la paraula anglesa *funny*, que vol dir alegre, divertit, graciós o també rar, curiós, absurd, misteriós. En comptes d'escriure Son Fonoll, sovint escrivia *Son Funny*, que podríem traduir per Son Divertit o Son Alegre. Santa Maria del Camí era el poble pintoresc (*quaint village*) on anava a cercar el correu i els queviures. Tanmateix, Ritch Miller i Son Fonoll són avui inseparables. L'obra del pintor s'entén millor si la situam en el seu context social, històric i també geogràfic. D'altra banda, no hi ha dubte que la petjada del pintor en el lloc on va viure segueix encara viva i probablement creixerà amb el temps. "El transeünt per al qual no existia terra nadiua ni pàtria d'adopció" es va voler deixar atrapar per les gruixades parets de Son Fonoll. En aquella casa hi va produir el millor de la seva obra, però també hi va patir un aïllament extremadament violent i dolorós.

Des de 1962 fins a principis dels anys setanta Ritch Miller va viure de lloguer a una casa situada damunt el torrent de Can Barbarà anomenada Villa Paulina, propietat de la família Alomar. Allà pintava imatges fragmentades, quadres que presenten composicions distribuïdes en plànols situats en diferents nivells, com si aquella casa penjada en el barranc i el paisatge tancat i estratificat en altures que tenia al davant l'influís de manera inconscient en l'estructura de les seves obres. Molts d'aquells quadres, considerats la primera etapa de la seva pintura, acabaren cremats en grans fogueres dins la torrentera. En Gabriel Alomar Bua-des, nét de l'escriptor, ens contà que en una ocasió en va cremar més de cinquanta d'una vegada; ell hi era present.

Miller somiava que un dia seria propietari d'una casa mallorquina i tindria un vertader estudi de pintor, ample i lluminós. Havia viscut molt a prop de Son Abrines on habitava des de 1956 Joan Miró. Admirava la seva obra i aquell gran

taller que li va fer Josep Lluís Sert. L'admirava profundament i volia seguir les seves passes a la seva manera. Volia fugir de la ciutat, de la vida nocturna i desordenada del Terreno, trobar un lloc tranquil on poder crear una obra perdurable.

El seu company Josep Serra i Juan "Cabil·la" era santamarier, nebot del pintor Jaume Juan i Rosselló i fill de cosí de l'historiador Josep Capó i Juan. Després de diverses temptatives trobaren que una part de la finca de Can Fonoll de Santa Maria estava en venda. En Pau Esbert i na Maria Castanyer n'eren els propietaris. Anaren a veure la casa acompanyats d'en Josep Melià, bon amic d'en Ritch i un dels millors analistes de la seva obra. Era una casa típica de fora vila amb un petit celler i diverses quarterades de bona terra pel conreu que en el segle XVIII havia estat propietat de Pere Antoni Juan, de malnom Fonoll, que hi conrava vinya. L'antiguitat de la casa, el seu caràcter tradicional i senzill, situada en una plana poc poblada als peus de les muntanyes, captivaren tot d'una al pintor. A més, hi havia un detall que la feia gairebé única: tenia una capella ben conservada. Durant el segle XVII la finca va ser propietat dels pares agustins d'Ítria i durant el segle XIX les cases probablement varen ser habitades per jesuïtes. La casa conservava un petit altar, el seu missal, un santrist, un calze i diversos quadres, algun de notable que va cridar l'atenció a Miller, com el del jesuïta Gaietà Ignasi Seguí, de l'any 1830. En Pep Serra i en Ritch Miller restauraren la casa i la capella i, assessorats per Josep Capó, emmarcaren unes pàgines del manuscrit Coanegra del Paborde Jaume de s'Arbossar que conté una antiga descripció de la propietat de l'any 1320. Quan, uns anys més tard, el pare Capó li feu arribar la seva *Història de la vila de Santa Maria del Camí*, en Ritch Miller la va llegir amb gust. Ho comentà a Eliane Koeves, que va viure a Terrades, en una carta datada el mes de desembre de 1980:

"Parlant del vell i meravellós Terrades: s'ha publicat un llibre de la història de Santa Maria i els seus voltants. Està escrit en mallorquí, però si vols un exemplar te l'enviaré. Parla molt de Terrades, és una de les possessions més antigues. El seu nom àrab va ser Albiar i el seu nom actual ve de la venda en 1246 a Guillem de Terrades i Berenguer. Son Fonoll apareix un mica més tard. La primera menció és de 1320. Crec que al llibre hi dedica un capítol. Llegesc a poc a poc. Primer traduec del mallorquí al castellà, després mentalment

ho traduec i ho pens en anglès. No som molt ràpid, però les dates les entenc perfectament!”.

“El 24 de juny de 1973 en Ritch Miller passà a viure a Son Fonoll”, afirma l'historiador en el seu llibre. Ho sabia de primera mà: el dia 11 de juliol el mateix Josep Capó va consagrar una patena i un calze presentats per Josep Serra i Juan destinats a l'antic oratori. Un paper signat i emmarcat dins la capella en dóna fe. Sens dubte el canvi de residència va acabar de consolidar el punt d'inflexió que ja havia iniciat l'obra de Ritch Miller a principis dels anys setanta. En una entrevista de 1974 realitzada amb motiu d'una exposició individual a la galeria Pelaires afirmava: “Crec que en aquesta exposició hi ha canvis, encara que no molt destacables per qui no hagi seguit amb atenció el procés. He canviat de casa. Abans vivia en una petita caixa. Ara tenc amplitud i la llum és completament diferent. Però vaig tardar uns quatre mesos a poder pintar. La casa no tenia la meva olor, el meu propi clima.”

El nou estudi li permetia plantejar teles diferents. “Ara tenc el propòsit de pintar -deia en la mateixa entrevista- quadres de majors dimensions, amb més espai i les figures més reduïdes. Sí, vull pintar un llenç de deu per quinze metres amb una figura de cinc centímetres d'altura: vull pintar aquest aïllament i aquesta opressió del fons.”

Els seus personatges deixen d'estar dins caixes (l'any 1972 els situa literalment dins caps de cartó, probablement com al·lusió als trasllats i canvis de residència d'aquells moments) per situar-se en espais més amples, monocromàtics, que suggereixen un aïllament que és alhora alliberador i opressiu. La pintura comprimeix els contorns d'aquests éssers atrapats amb fils i agulles -Miller pinta amb la precisió científica d'un entomòleg-, uns éssers que ens impacten per la força de la seva enorme indefensió. Durant els anys setanta, a Son Fonoll, desenvolupa el que s'ha anomenat la segona etapa de la seva pintura: l'atenció del pintor es centra en els seus personatges singulars que construeix amb “parsimònia monacal” en aquella casa gran, “estatge de murmuris seculars”, com la va definir Guillem Frontera.

Aquest escriptor és un dels que més ha insistit en la influència de Son Fonoll en l'obra de l'artista. En el text titulat "El viatger de les estrelles" diu:

"Gelós de la seva solitud, la seva eina de treball, s'ha envoltat d'una muralla de silenci que li permet sentir la remor, potser els ecos de les paraules dels qui van habitar la casa en temps remots. En ella ha creat una atmosfera conventual que es contagia al jardí, gairebé un claustre, en el que s'atenuen la violència de la llum dels xiprers, els entorxessis i els lledoners, i en el que encenen els seus fruits dos magraners.

"És una vella casa, pacientment i amorosament restaurada -murs, colors-, amb capella, una vella casa composta per estances de neta i clara modèstia i per d'altres amb un caràcter gairebé palatí. Ritch Miller, prior d'una comunitat imaginària, ofereix als postulants el seu exemple d'ordre, silenci, disciplina i dedicació al treball. Potser també de sacrifici i mortificació: és estricte en el compliment de la penitència que es posa per les seves faltes possibles."

"Entre els vells projectes del pintor -continua Guillem Frontera- figurava el de sol·licitar a les autoritats llicència per rebre sepultura a la casa". El text és de l'any 1984 i posa de manifest fins a quin punt l'artista se sentia profundament arrelat en aquell lloc.

Antoni Planas cita unes altres paraules de l'artista que també són ben contundents: "Aquesta casa és la meva ànima, la meva esposa, el meu amor".

A començaments de 1980 Ritch Miller anuncia un canvi de direcció en la seva obra. Un canvi arriscat que descol·loca als galeristes i als clients que segueixen demanant-li retrats. Però ell decideix pintar paisatges: "Pens que aquest és el meu nou jo. Ja estava molt cansat de pintar com abans. Vaig decidir rompre els límits i esdevenir el nou i regenerat Ritch Miller".

Son Fonoll és el centre de la seva ambiciosa investigació pictòrica dedicada al paisatge, un gènere difícil i desprestigiats per milers de pintures rutinàries i plenes de tòpics. La recerca comença en el seu jardí, en els objectes dels voltants de la casa, en el conreu del seu hort: "Tenc un bon hort. Té de tot, des

d'allí fins a cacauets. Milers de tomàtiques, pebres, dacsas, melons. *Son Funny* és sempre un petit paradís". A partir d'aquest centre investiga i prospecta tot l'entorn proper a la finca. La salut de Ritch Miller s'havia deteriorat molt. Havia de caminar tres quilòmetres diaris per intentar que la circulació de les cames funcionàs correctament. No pintava al natural, ni copiava el paisatge, però durant el seu passeig diari s'amarava profundament de tot el que veia. El pla de Coanegra, els pinarets, els camps de caramuixes, són els títols que posa a les obres d'aquells anys. Sap perfectament que, en aquesta nova aventura, hi arrisca molt.

"Ara he d'anar-me'n a gaudir d'aquest dia lluminós. Per ventura ballaré. Com que les meves cames no m'ho permetran, segurament només faré botets ridículs"...

EL PAISATGE DE FORA VILA

El paisatge de Mallorca i especialment el de Santa Maria varen marcar l'obra de Ritch Miller. Els seus quadres ens ajuden a mirar el nostre entorn amb uns altres ulls. Qualsevol gran obra d'art amaga un gran enigma. Mai podrem conèixer del tot els secrets de l'autor i del seu art. Ritch Miller, com un foraviler més, agafava la bicicleta i es passejava amb la seva senalla pels carrers del poble. Amatent, saludava en mallorquí, "bon dia", "adéu", amb accent anglès. Gairebé ningú sabia res de la seva vida ni de la seva pintura. Havia fugit d'un ranxo de Texas perquè se sentia més indi que ranxer, deia. Després va fugir de la ciutat d'Atlanta quan una secta propera al Ku-Klux-Klan va cremar ca seva perquè havia defensat els drets civils dels negres. "Amèrica fa malbé les persones -deia-, se n'ha de fugir per una estricta raó estètica i humana".

La seva obra anà creixent en el silenci poblat de remors foravileres de Son Fonoll. Sovint sortia a passejar pel camí de sa Bomba que conserva encara un empedrat antiquíssim, a la vorera del torrent de Coanegra. Demanava als veïnats els noms dels llocs per posar títol als seus quadres: "Es pinaret d'en Pau", "Es putxet de son Sureda", "Baix d'es Puig".

El torrent de Coanegra ha excavat el seu llit entre turons que amaguen l'horitzó. Pels voltants del torrent el punt de vista del caminant és sempre baix. La pintura realista parteix sovint d'una visió panoràmica, en altura: les tan apreciades "vistes" que gaudim des de dalt dels "miradors" i les talaies. La imaginació i la fantasia, en canvi, neixen en els closos i les valls, a baix del puig. Miller va trobar la inspiració per als seus paisatges en aquest punt de vista baix, que mira un horitzó ocult pels turons. Damunt el pujol hi ha un pinaret. Part darrere s'hi pon el sol i la llum del ponent de l'horitzó que no veiem tenyeix tot el panorama.

Pinaret Capvespres, 1985. Oli. 81x 60cm

Dibuix sobre paper.

La història de l'art és plena d'escenaris així. Un pujol, un turó o una muntanyeta com a motiu principal i únic. Quan un pintor tria aquesta escena i la repeteix moltes vegades, ho fa per algun motiu especial? Paul Cézanne va pintar moltes vegades la muntanya de Sainte-Victoire. Quina és la lliçó d'aquesta insistència? El motiu sovint ha tingut menys importància que la forma. Cézanne i Miller són abstractes sense deixar de ser figuratius.

Un dia que Ritch Miller davallava en tren cap a Ciutat amb na Maria, en arribar a l'altura del camí de sa Bomba, mentre la finestra del vagó girava a poc a poc fins a emmarcar el puig de Son Sureda, va comentar: "Aquest és el meu paisatge". Però no va pintar mai les cases ni res que permetés identificar el lloc. Tota la contrada que va des d'es Serral a Marratxinet té aquesta estructura aturonada. Tot aquest paisatge està concentrat, destil·lat, en l'obra d'aquest període del pintor.

Durant aquest període de la seva vida, a diferència de quan era jove, Ritch Miller va viatjar poc. Es va convertir, en certa manera, en un "viatger immòbil". Li agradava més viatjar amb la imaginació que físicament. Es posava malalt quan havia d'anar a Ciutat. En canvi, no es perdia cap número de la revista Nacional Geogràfic. Els seus paisatges sorgeixen del diàleg amb el seu passat i amb la natura. També, molt especialment, del diàleg amb altres artistes contemporanis. Els turons de Santa Maria els va pintar pensant en el pintor americà Charles E. Burchfield i la seva recerca de les relacions entre la pintura i la música.

MÚSICA I PAISATGE

En una carta datada el 31 d'octubre de 1983 comenta "Jo no existiria sense el meu walkman. Tens la Filharmònica de Berlín aquí mateix. És així, una nova sensació pel que fa a la percepció del so. Jo sent com si tingués una orquestra sencera entre les meves orelles i la base del meu crani. Un walkman produeix addicció, a la música hi sents coses que mai abans havies sentit. El meu equip Hi Fi és bo, però prefereixo el meu lleial walkman. En venir a Nova York compraré el darrer i miraculós Sony, però sentiré que abandono el meu walkman amic de fa quatre anys. Amb un walkman és l'única manera amb què es pot escoltar Mahler".

Ritch Miller, en la seva correspondència amb Eliane, també diu que el pintor Charles E. Burchfield havia duit la seva recerca de les relacions entre música i pintura una mica massa lluny i que la seva obra se'n ressentia. Ell va intentar ser més subtil, menys explícit. Si ara ho sabem és perquè ell mateix ho va comentar, no perquè els quadres ho expliquin més enllà d'alguns títols com ara: "Mallorca, el so de la llum" (1982), "Cançó per a Guillem Frontera" (1982), "Cançó per na Selma (1983)" o "Ghost dancer" (1986).

Els artistes abstractes sempre han tingut molt present la música, especialment per la seva capacitat de generar emocions sense la necessitat d'un referent directe de la realitat. La música no és referencial, no necessita copiar la realitat. Segurament, Ritch Miller tenia una sensibilitat especial per relacionar la música i els colors. Hi ha persones que són capaces d'associar de manera automàtica els sons i els colors. Aquesta facultat –que s'anomena sinestèsia i que està ben comprovada científicament– sembla present en l'obra de Ritch Miller.

Molts de paisatges de Ritch Miller semblen representar el moviment. L'oratge movent les espigues o la brisa travessant un camp d'ordi, per exemple. El quadre de 1985 titulat "Vent blat" recrea les ones que la llum i el vent dibuixen en els sembrats. És una imatge que té molta relació amb la música. El vent és un motiu molt present en les obres de mitjans dels anys vuitanta: "Paisatge amb vent i calabruix (1980)", "Garriga, llum, vent" (1983), etc. Joan

Bonet en va parlar en un article de 1982 titulat “Vent de l’est, vent de l’oest, vent Miller”. Deia el següent:

“El pintor ha retirat de la circulació tots els seus personatges, substituint-los per arbres, per núvols. Aquí hi és, renovat i a pal sec amb els seus paisatges i els seus trossos de jardí, deixant campar a l’aire, la brisa i el vent que acaba per torçar, graciosament, tots els seus quadres. Sí.

- “Aquests quadres, Miller, estan graciosament torts.
- “És el vent, Joan”.
- “És el teu vent mestre Miller.”

Podríem dir que més que pintar els elements visibles del paisatge, Ritch Miller volia materialitzar sobre la tela les forces invisibles o les energies de la naturalesa que donen forma al paisatge. L’energia de la llum, la força del vent, les vibracions sonores o, fins i tot, els moviments geològics petrificats en els estrats de les muntanyes semblen formar part dels seus quadres, traduïts en línies, pinzellades, esquitxos o brolls de pintura que vibren damunt la tela sense perdre mai del tot la seva relació amb la realitat que representen.

LA MÀGIA DELS SENTITS

L’evocació musical o sonora és només un dels aspectes de la complexitat de l’obra de Ritch Miller. En realitat, els seus quadres proposen experiències que impliquen tots els sentits. Els quadres són una suma de percepcions visuals, sonores i tàctils.

Primer de tot, veim que, quan pinta paisatges, Miller passa de la pintura acrílica a la pintura a l’oli. La primera proporciona superfícies planes, la segona té més cos, permet crear textures i té una major capacitat per reproduir la matèria i el volum. L’oli incrementa la sensació tàctil del quadre.

A la textura, s'hi suma la representació del volum. Els primers paisatges dels anys vuitanta són volgudament plans. Però ben aviat el pintor introdueix la perspectiva i la sensació de profunditat en el paisatge. El motiu del turó amb el coster cobert per l'herba es repeteix amb variacions de la vegetació, del moment del dia o de l'estació de l'any. En el quadre titulat "Camp de caramuixes florides" (1984), per exemple, els albons es van perdent en la llunyania contribuint a la sensació de profunditat. En el quadre titulat "Garriga, llum, vent" veim com unes pinzellades molt fines evoquen infinits brins de fenàs que es vinclen en diferents direccions a causa del vent. L'embolic vegetal i la perspectiva creen en l'espectador la sensació d'estar immers en un prat fet de trames de pintura.

Aquestes pastures, aquests herbassars de fenàs, aquests camps de caramuixes i d'albons són un motiu proper, uns camps cultivats o abandonats, de vorera de camí, clapes de garriga que ocupen antics camps de conreu que ningú mira, zones marginals. Per ventura els va pintar perquè li recordaven les praderes del ranxo de Texas de la seva infantesa. Per ventura evoquen la poesia de Walt Whitman, les fulles d'herba. Però són sobretot un exercici pictòric, un treball molt proper a l'abstracció.

Per a Ritch Miller la pintura era el reflex d'una experiència viscuda. En la seva infantesa en els prats de Waco o en els costers que voregen el torrent de Coanegra. Per a nosaltres, pot ser, també, una porta oberta per accedir a la realitat material del paisatge a través de tots els sentits. La contemplació de la seva obra és edificant perquè ens obre finestres al món. Ens convida a entrar en el paisatge amb tots els sentits. Tot és davant nostre, només hem de ser capaços de sentir l'oratge, tocar l'herba, ensumar la garriga, sentir la remor de l'aigua del torrent, degustar els brots aromàtics del romaní. Mirar el detall i el conjunt, un bri d'herba i la llum que es perd més enllà de l'horitzó. El quadre ens retorna allò que el va inspirar. Ens atreu cap al seu interior i després ens convida a mirar a defora.

El torrent de Coanegra i l'antic camí de sa Bomba davallen paral·lels deixant a cada banda petits turons coronats per pinarets que oculten l'horitzó. El sol es pon darrere els pujols retallant les soques altes que trenquen la llum en feixos que enlluernen. El vent es passeja per les pastures d'ordi clapades de colors vius:

els violetes de les espadelles, els grocs de les ravenisses o el blanc de les caramui-xes. El paisatge immediat, la realitat propera, allò que pot tocar amb les mans, olo-rar i escoltar és la pàtria del pintor. El paisatge visible més ençà del turó. A l'altra banda del turó hi ha allò que no pot veure, però que estimula la imaginació i la fantasia. L'horitzó que es perd en l'infinit que no sabem descriure.

UN TAST DE LA CORRESPONDÈNCIA

LA PINTURA (1979)

“Demanes què estic pintant... estic fent una sèrie de pseudoretrats de la meva mare quan era nina a partir de fotografies antigues. M'agrada la seva boca àcida i els seus ullons picarons i somniadors. La vella nina té un aspecte que val la pena pintar.”

“També estic pintant grans teles amb fonts i arbres empesos pel vent. Pertor-bador? Sempre he pintat per incomodar. Mostra'm una persona plàcida i autosu-ficient i et demostraré que és un perfecte imbècil.”

LES CARTES A ELIANE (1983)

“Estrambòtic. Els matins de prest som una persona vil, que no puc ni mirar a una altra persona abans de les 11.30. Parlar amb algú just després de llevar-me és per mi una tortura. Però una vegada he pres el meu te i vaig a l'estudi, el meu primer impuls és escampar uns pensaments a un full per tu. L'absència fa que la ploma vagi més lluny.”

EL RECORD DE LA PADRINA (1983)

“Sento no recordar totes les històries de la meva padrina...No era una pa-drina entranyable... Era una dona petiteta amb un gep. En aquells estius de dies abrasadors de Texas, contínuament es posava talc blanc a la cara i al coll... I qui sap, pot ser també a les seves parts més íntimes! Quan arribava el final

de l'estiu, la seva cara i el seu coll tenien la textura d'una paret de casa pagesa mallorquina amb moltes passades de calç. No record que la meva padrina no es banyés, però record que quan me deien "dóna una besada a la padrina" i jo li donava, em quedaven escates de pólvores per la cara. (I tot això pot ser que no hagi passat, però així és com ho record)."

EL TEATRE, SENSE DATA (PROBABLEMENT, 1983).

"A n'aquesta època de l'any record amb nostàlgia i tristesa els meus dies de teatre a la costa est. Aquells varen ser els dies més feliços de la meua vida. Encara puc recordar l'olor d'aquelles pallisses i magatzems. Record una temporada a Martha's Vineyard... Fèiem les representacions a una sala damunt d'un restaurant xinès! Amb aquest record hi ve l'aroma dels rotlles de primavera... (Imagin que un dia també recordaré l'aroma de Mallorca...)"

ANNEX. GUIÓ DEL VÍDEO PINTAR L'ABSÈNCIA (2011)

A partir d'aquests fragments i altres, l'any 2011 vàrem elaborar un vídeo homenatge a Ritch Miller, amb Martha Zein i Antoni Font, per a l'Ajuntament de Santa Maria, que va formar part de l'exposició d'inauguració del Centre Cultural de Ca S'Apotecari. A continuació transcrivim el guió, en el qual intentàvem reproduir la veu literària que s'expressa en les cartes a Eliane.

— 1 —

L'horabaixa del dia del meu vuitanta-u aniversari, jo era al llit amb el meu amat quan va entrar n'Alí per anunciar que havia vingut a veure'm l'Arquebisbe."

Aquest és el millor començament de novel·la que conec, Eliane: "Poders Terrenals" d'Anthony Burgess. És una de les novel·les més perfectes de la literatura d'aquest segle.

Pot ser molt còmica i també prou profunda com per trencar-te tots els esquemes: una combinació perfecta.

Ja saps que som així i que pint el que som. Tota la meva pintura és, d'una manera o altra, un autoretrat.

Per això encara som en aquesta illa. Només arribar-hi, després de la primera exposició, em volien fotre fora. Els mallorquins, com jo mateix, també tenen un sentit de l'humor molt fi, a vegades una mica malèvol.

Tenen una tranquil·la dignitat, un sentiment d'acceptació de les contradiccions de la vida: dificultat, dolçor... Em fa l'efecte que es tracta, en realitat, d'una gran honradesa en el viure.

— 2 —

Em demanes què tenc entre mans. Estic pintant grans teles buides arrasades pel vent. Un vent que bat els arbres i l'aigua dels brolladors.

Et sembla inquietant? Sempre he pintat per inquietar (mostra'm una persona tranquil·la i autosuficient i et mostraré un beneït incapaç de pensar).

Estimada, no em facis cas: avui som un tipus avorrit que tracta d'escriure una carta divertida. Aquests dies de tardor sent que la meva pintura avança tràgicament. Que he perdut el meu do. És així: he perdut alguna cosa i un caramull de teles cares s'han convertit en fum.

Potser sigui aquell vell tema de Sartre: "l'infern són els altres". O tal vegada és aquest dia de setembre en què la llum és una mica trista.

— 3 —

Anit passada el vent i la pluja rentaren els primers niguls de la tardor. Els colors canten i jo estic molt agraït. Però tanmateix, avui tampoc no puc pintar. No sé quan ho podré fer. No vull saber tant. Seria com voler retenir un delicat floc de neu entre els dits i veure com es fon (una besada, donar-se la mà, són gestos molt més preciosos que tot el que ve després amb els gemecs i l'agitació... No ho trobes?)

— 4 —

Recordes el quadre del paisatge nevat? A vegades em sent així, tot sol en el buit...

D'ençà que partires a Amèrica, no faig més que pintar l'absència. Per això t'escric, ja ho saps: de vegades tenc coses per dir i no conec a ningú d'aquí que m'entengui. Vull dir algú capaç d'agafar l'altre cap del fil de la conversa, de l'emoció, del pensament i filar-lo.

Nosaltres, els que vivim sols, sempre estam desbordats de coses per dir. Fins que un dia fas el tro i has d'escriure una carta o pintar: pintar l'absència.

— 5 —

Encara estic empegueït per la meva conducta quan vivies a Mallorca i eres una illenca. Coneixies perfectament el meu caràcter canviant i, a vegades, poc sociable, les meves molestes sortides de to. Discutíem i jo era mal d'aguantar, però ho duies amb molta gràcia. Sempre tens la mà estesa i el cor obert per mi. Per la teva actitud, pel teu perdó, estarem units la resta dels nostres dies sota aquest cel.

— 6 —

A la fi un poc de pluja. La llum ha canviat completament. Ara pots apreciar tots els matisos de les coses. A vegades pens que som més feliç aquí que a la meva terra. Altres vegades l'enyor. Aquesta llum és massa innocent per a mi. La sang dels indis Kiowa que corr per les meves venes és més brutal: la novena lluna dels Kiowa és una lluna de sang, una lluna de llàgrimes. No sé si reparar el vell tòtem que vaig construir al jardí o deixar que la pluja el podreixi del tot.

— 7 —

M'agradaria recordar més històries de la meva padrina. La padrina... No era una dona amorosa. Era una jaieta menuda i tenia un bon gep. En aquells estius abrasadors de Texas es posava unes pólvores molt blanques per la cara i pel coll. I potser fins i tot a les seves parts més íntimes, no ho sé. No puc assegurar que la padrina no es rentàs, però record que quan em deien "fes una besada a la padrina" i obeïa, em quedava una taca amb les restes de les pólvores. En acabar l'estiu

la seva cara i el seu coll s'assemblaven a les parets d'una casa mallorquina antiga amb moltes passades de calç.

Bé, pot ser que res de tot això hagi passat mai, però és així com ho record. Per ventura algun dia la pintaré. Al cap i a la fi, un pintor també és un poeta, i amb la seva habilitat per dominar el color i la composició pot dir alguna veritat.

– 8 –

Jo, com tu, Eliane, també tenc la necessitat d'entrar en els meus quadres i mirar cap enrere. Em dius que t'agradaria veure l'altre costat del turó d'aquells pinarets de Santa Maria. Quan els pintava no n'era conscient, però per què no? L'altre costat del pujol és sempre allà. Qui sap! Per ventura només es tracta de seguir caminant i no tornar mai més.

“Lós va pujar a la muntanya per a veure el que podia veure”. No és el que diu la cançó?

– 9 –

A vegades tenc la certesa que he creat algunes pintures vertaderament poderoses. Quadres d'aquests que, quan es penjen en una exposició col·lectiva, devoren tots els altres que esperen el seu torn a les parets de la galeria.

Com va dir **Gertrude Stein**: “Estimats meus, si la queixa no és contra nosaltres, llavors... què punyeta!” Bé, sé que no va ser la Stein qui ho va dir, però segur que va ser alguna maliciosa tan divinament adorable com ella.

Quan el sol agrana els paisatges mallorquins m'atrapa l'encís de **Burchfield**, un dels meus mestres. Crec que va dur “els sons” del paisatge massa lluny, però així i tot, podria ser el pare de tots nosaltres, els pintors americans, juntament amb **Milton Avery**. D'altra banda, crec que, com va fer **Cartier-Bresson**, l'important és capturar aquest “moment decisiu” del paisatge. Però si anam més lluny potser l'únic que aconseguirem és atraure el caos i desfermar els gossos de la guerra.

—10—

Saps que l'estació de Santa Maria ara sembla l'Òpera de San Francisco? Han posat uns trens nous molt elegants. Tenen aquella lluentor d'allò que és nou que només es pot veure a Espanya. Però davall d'aquesta pintura esmaltada pots sentir que la màquina se rovella. Els motors fan renous. O són xiulets? Són corns, com els dels vaixells per la boira? Potser les sirenes d'un atac aeri?

L'altre dia vaig pujar a un d'aquests trens i vaig tornar al Terreno. Vaig cercar el restaurant on feien aquella mena de 'pancakes'. Quan vivia allà prenia pancakes per berenar els matins i bevia ginebra tots els horabaixes d'aquella vida de disbauxa. Ara que pens en tot allò, crec que aquells dies del Terreno varen ser els més grans de la meua vida. Fins i tot pintava millor, per ventura per culpa de la ginebra.

Ara visc d'una altra manera, més concentrat en la pintura i cada dia més sol. Els amics se'n van. No sé si t'he contat que vaig anar al funeral per la mare del nostre bon capellà de Santa Maria. Ja estava molt malalta. Les atraccions de la fira estaven muntades i funcionant a la Plaça Nova, així que podies anar directament del funeral a la festa. Així és la vida. Et diré una cosa: dóna als santamariers un no-res per fer festa i es tornaran una massa de gent ingovernable! Sí, vaig recordar els meus dies del Terreno.

Aquí arriben, altre cop, els xiulos del tren...

Quan els escolt de prop m'imagin assegut en el cràter del volcà de la muntanya de Santa Helena a punt de fer el gran tro. Tot al meu al voltant són explosions.

—11—

Benvolguda Eliane,

No deixis d'escriure'm, encara que siguin notes d'odi, cartes bomba o, fins i tot, cartes on delicadament hagi ocultat aranyes verinoses.

Recordes aquells programes de ràdio de la nostra infantesa? La música Shimmy o els serials de The Shadow (L'Ombra)?:

"Qui sap quin mal es congria en els cors dels homes?"

Jajaja, Batman ho sap!"

(I Jesús també)

Per cert. No sé si t'ho he dit, però estic entusiasmat amb els escalfacames que m'enviares: són molt confortables i parec un ballarí. Tenc complex de **Baríxnikov!** Un poc de música i ball per l'estudi.

Hauries de veure la pintura que vaig començar després d'escoltar música sacra, plena de grans pinzellades... i en una àrea del quadre un immaculat "pas de dos" amb groc de Nàpols i blanc de neu.

—12—

Després de tot, potser les meves pintures són una mica increïbles. Algunes fins i tot són com un miracle, si tenim en compte l'agonia dels períodes improductius que les precedeixen.

—13—

No me'n penedesc d'aquella nit quan, després de gairebé tres mesos de tortura, vaig decidir acabar amb tot. No podria enfrontar un dia més la barbàrie de no pintar bé. No tenia ni idea de com acabar amb aquella farsa. No n'hi havia prou amb els somnífers.

Ara els meus quadres són salvatges, lleugers i alhora malhumorats... Semblen... Com dir-ho?

Bé, espera a veure'ls, espera't i ja veuràs... Semblen joves.

Però les paraules no serveixen per explicar la pintura. La pintura és una experiència visual.

—14—

Declar que la reacció més noble de l'home davant la vida és riure.

BIBLIOGRAFIA

- AMENGUAL, Maria; TERRASSA, Joan (2001). *Recordant Ritch Miller*. Catàleg exposició Biblioteca Cas Metge Rei, Santa Maria del Camí.
- FRONTERA, Miquel (2015). «*Ritch Miller en la soledat de Son Fonoll I*». *Revista Coanegra* 346, octubre, p. 28.
- FRONTERA, Miquel (2021). «*Ritch Miller en la soledat de Son Fonoll II*». *Revista Coanegra* 405, febrer, p. 28.
- LINDBERG, Nikki ; RICE, Jane (2012). *Eliane. A memoir*. Portland, Maine (USA).
- MORAGUES, Gudi (2007). «*Ritch Miller, geni i figura*». Catàleg exposició. Govern de les Illes Balears.
- MORAGUES, Gudi (2015). *Ritch Miller, sempre*. Catàleg exposició. Consell de Mallorca.
- MORRO MARCÉ, Mateu (1985). «Entrevista a Ritch Miller», *Revista Coanegra* 23.
- ULLAN José-Miguel (1974). *La poètica de Ritch Miller*, Catàleg exposició Sala Pelaires,

TE S SANTA MARIA

LA INCLUSIÓ ESCOLAR I SOCIAL: UN DRET I UNA OPORTUNITAT

Joana Llabrés Ferrer

RESUM

La inclusió escolar i social és un dret inexcusable per a tots els infants i una oportunitat d'aprenentatge per a tothom.

L'experiència docent i la investigació educativa demostren que l'escolarització ordinària de tots els infants junts beneficia a tothom, perquè millora la qualitat de vida de l'infant amb discapacitat i és una oportunitat d'aprenentatge per a la família, l'escola i la comunitat.

L'objectiu d'aquesta comunicació és reivindicar el compliment dels drets dels infants a anar a l'escola junts. També, reclama que la mirada envers la discapacitat se centri en els canvis i millores que pot fer l'escola i el poble.

PARAULES CLAU:

- Poble
- Escola
- Família
- Inclusió
- Discapacitat

INTRODUCCIÓ

La comunicació que es presenta sota el títol *La inclusió escolar i social: un dret i una oportunitat*, parteix d'un estudi més ample (Llabrés, 2019) desenvolupat aquests darrers anys, coordinat pel professor Joan Jordi Muntaner Guasp i Be-goña De la Iglesia Mayol de la Universitat de les Illes Balears, i que té com a

objectiu l'anàlisi i la interpretació del procés d'escolarització d'una nina amb discapacitat a l'escola del seu poble.

El context d'aquest estudi és l'escola d'un poble dels voltants de Santa Maria. L'alumnat d'aquesta escola, en acabar sisè, continua l'ESO (Educació Secundària Obligatòria) a l'Institut de Santa Maria, juntament amb l'alumnat de les escoles del poble. Amb això es vol remarcar la idea que com a poble toca de prop, i que els resultats d'aquest estudi, tot i no ser generalitzables, es poden transferir al nostre redol.

Concretament, en aquesta comunicació es mostren els resultats obtinguts en relació a l'aprenentatge que ha suposat per a la família, l'escola i la comunitat d'escolarització ordinària de l'alumna protagonista de l'estudi. Uns resultats commovedors. També es mostren alguns dels resultats sobre què ha fet possible aquest fet.

METODOLOGIA

La metodologia d'estudi se situa dins del paradigma qualitatiu de la investigació i utilitza mètodes biogràfic-narratius, concretament la història de vida. Es tracta d'un estudi de cas on la pretensió és conèixer la realitat de la protagonista dins del seu context natural i obtenir una visió global (Stake, 1998). Els instruments de recollida d'informació són els registres, les entrevistes i els grups de discussió. Finalment, l'anàlisi i interpretació es fa a partir de categories i subcategories. Es parteix de les categories de Presència, Participació i Aprenentatge (Ainscow, Booth y Dyson, 2006). Posteriorment, s'agrupen els temes dels què parlen els protagonistes ampliant l'arbre de categories. Després, es codifica cada registre assignant-lo a una categoria (Hammersley y Atkinson, 1994). Les categories sorgides es representen en una taula de doble entrada. En l'eix x se situen les categories sorgides de les evidències de Presència, Participació i Aprenentatge. En l'eix y se situen les categories sorgides de les evidències que es refereixen als diferents entorns, Família, Escola i Comunitat. Per organitzar la informació i continuar el procés d'anàlisi es va fer ús del programa d'anàlisi qualitatiu NVivo-9.

Aquest programa permet ordenar les dades en nodes dins d'una estructura d'arbre i iniciar el procés d'interpretació.

RESULTATS

Els resultats demostren que hi ha èxit i aprenentatge per a tothom, per a la família, l'escola i la comunitat.

L'escolarització ordinària va millorar la qualitat de vida de l'infant amb discapacitat en gairebé totes les dimensions de la qualitat de vida establertes per Schalock (1997). L'infant era feliç a l'escola, l'entorn era segur, tenia una rutina, amics, afecte i amor, va progressar en els seus aprenentatges i en les habilitats de comunicació, era acceptada i participava en totes les activitats que es duïen a terme tant dins l'escola com fora.

Va permetre a la seva família dur una vida normalitzada, amb els condicionants de la realitat que viuen; els companys varen aprendre valors, uns valors que només s'aprenen si es viuen. Com va dir una mare *"els ha fet més persones"*. I, va ser una oportunitat d'aprenentatge per a l'escola i per a la comunitat, perquè varen aprendre el significat de la inclusió. Per tant, tothom i va guanyar.

Un element clau que destaca la recerca és que la participació i l'aprenentatge de l'infant amb discapacitat a l'escola depèn més del canvi contextual, organitzatiu i metodològic que fa l'escola, que de les característiques de l'infant. No és l'infant que s'ha d'adaptar a un sistema pensat per un nin/a estàndard que no existeix, sinó l'escola, que ha de canviar perquè tots gaudixin d'una educació de qualitat.

Precisament les metodologies que faciliten la inclusió són les metodologies obertes, significatives, actives i cooperatives. A més, aquest canvi és positiu i enriquidor per a tots, perquè la societat del segle XXI requereix noves competències difícilment assolibles amb metodologies i estratègies organitzatives úniques, rígides, competitives i poc significatives que encara es mantenen a moltes escoles i instituts.

Cal reivindicar el compliment dels drets dels infants a anar a l'escola tots junts, sense discriminacions, perquè s'ha demostrat que és possible, just, beneficiós i necessari. Si un infant no va a l'escola amb tots, pel motiu que sigui (per exemple la discapacitat), no només hi perd ell sinó també la resta perquè no poden aprendre a conviure junts. El dret és de tots, i si es nega a un, es nega a la resta.

A l'escola discutim si un determinat infant ha d'anar, o no, a un Centre d'Educació Especial, si s'ha d'optar, o no, per una modalitat d'escolarització combinada entre els dos centres (especial i ordinari), si un infant ha de romandre, o no, un any més dins el cicle, si ha de quedar dins l'aula o se l'ha de treure amb l'excusa de reforçar certs continguts, etc. quan el que s'hauria de discutir és que pot fer l'escola perquè tots, a partir de les seves capacitats i fins al màxim de les seves potencialitats, aprenguin junts. La tasca de l'escola és facilitar l'aprenentatge de tots, en cap cas discutir el dret a l'educació dels infants amb el seu grup.

Per això, però, és necessari un canvi en les actituds, en les concepcions i en els valors de tots els implicats. Llavors, aquest canvi provoca la recerca d'estratègies organitzatives i metodològiques per facilitar la participació i l'aprenentatge de tot l'alumnat. Es tracta de metodologies actives i organitzacions obertes i heterogènies. Aquest canvi passa, també, per afavorir processos de formació i reflexió sobre la mateixa pràctica docent per part dels mestres i de l'escola. Aquests processos de formació han de situar l'escola en el moment del procés d'inclusió en què es troba i, a partir d'aquí, seguir millorant.

Als infants, anar a l'escola junts els permet fer coses que d'altra manera possiblement no farien, o anar a llocs on no s'haguessin plantejat anar. Aprendre junts els permet allò que tant manca a aquesta societat, aprendre a conviure, i certament, a conviure s'aprèn convivint. Si això és bo per a tots els infants, més encara pels infants amb discapacitat, perquè facilita que siguin un més del poble.

PROPOSTES

Algunes propostes que encaminen les escoles i la societat en general cap a la inclusió escolar i social són les següents:

Centrar la mirada en l'infant i en les seves capacitats, en comptes de mirar el que no sap o no pot fer.

Confrontar actituds i concepcions sobre la discapacitat que se centren en les dificultats individuals, ja que qui discapacita és l'entorn.

A les escoles i instituts incorporar metodologies obertes, actives, significatives i cooperatives, perquè faciliten la participació i milloren la qualitat de l'educació per a tothom. Facilitar, també, suports naturals dins els entorns comuns.

En el poble, quan es dissenyen espais i activitats pels infants, pensar en maneres de fer possible la presència i la participació de tots i cadascun d'ells, sense cap excepció.

I sobretot, mai oblidar que no hi ha centre més especial per un infant que l'escola del seu poble.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Ainscow, M., Booth, T., & Dyson, A. (2006). *Improving Schools, Developing Inclusion*. New York: Routledge.
- Hammersley, M. y Atkinson, P. (1994). Registrar y organizar la información. *Etnografía. Métodos de investigación*. Barcelona: Paidós Básica.
- Llabrés, J. (2019). *Les oportunitats de la inclusió escolar: el cas de na Maria*. Tesi Doctoral inèdita. Universitat de les Illes Balears (UIB).
- Schalock, R. L. (1997). Evaluación de programas sociales: Para conseguir rendimientos organizacionales y resultados personales. *Siglo Cero: Revista Española sobre Discapacidad Intelectual*, 28(2), 23-35.
- Stake, R. E. (1998). *Investigación con estudios de casos*. Madrid. Morata.

Joaquín Morro

Santa María

pre.

Era Trabajador

9.6.03

A - B

P - B

89

Intime de Antonio Homen

Que sea trasladado

Idioma que se requiriera
Hijo tres mitines en C'an Carol con
el Magnum de Alaso, dijo que debían
ganar a los buenos, o a los malos, otro en el cual
Lideral de C'an Parot que meridian, malo

Expedient de Depuració
de Josep Torrens Morro

LA DEPURACIÓ DEL MAGISTERI. MESTRES DE LES ESCOLES PÚBLIQUES DE SANTA MARIA DEL CAMÍ 1936-1943

Antoni Aulí Ginard
Joan Pons Julià

1) INTRODUCCIÓ

Des dels primers moments els militars sollevats i les milícies civils que els recolzaven varen seguir fil per randa les consignes propugnades pel general Mola, cap del *Movimiento Nacional*¹ de controlar tots els centres de poder de la República i ocupar les seus dels partits, sindicats i organitzacions d'esquerreres, confiscant els seus arxius i destruint tot el que fos contrari als seus ideals. El nou governador Luis García Ruiz va ordenar la detenció de les autoritats republicanes i dels principals militants dels partits polítics i organitzacions obreres. Així mateix, arribaren a l'illa informacions sobre els assassinats, incendis d'esglésies i edificis religiosos que es produïen a la zona republicana. Tot això contribuïa a donar raons als elements més exaltats de l'Exèrcit, de la Falange i d'Acció Popular. El desembarcament del capità Bayo² va motivar el definitiu enduriment de les mesures de repressió contra els suposats enemics del *Movimiento*. Entre aquestes mesures, la depuració va afectar a tots els funcionaris de l'Estat inclòs el personal administratiu i els subalterns, així com els funcionaris municipals i tots els treballadors de les institucions i organismes oficials i per tant, també els mestres i les mestres de les escoles públiques que segons les autoritats del nou Règim, constituïen un vertader perill per a la Pàtria i podien propagar als alumnes les seves idees. Per aquest motiu a Mallorca cessaren tots els mestres, els quals, per reingressar, havien d'adherir-se al *Movimiento Nacional* amb tots els avals pertinents. La selecció dels mestres i les mestres pretenia expurgar del cos

als rojos. El concepte roig implicava tenir qualsevol actitud, costum o manifestació de simpatia cap a les polítiques republicanes que segons ells anaven en contra de la societat conservadora afavorida per l'Església. A vegades el simple fet de pertànyer a un sindicat obrer o haver defensat els canvis legislatius dels governs republicans eren causa de què es consideràs com a roig el mestre depurat. Mallorca i Eivissa sofriren la depuració franquista i Menorca una doble depuració, primer de mans dels republicans i posteriorment dels franquistes.

El procés de depuració va ser legalment establert amb la publicació del decret de 8 de novembre de 1936. Anteriorment la purga fou realitzada principalment per les autoritats acadèmiques de cada districte universitari seguint les directrius de les autoritats militars i civils de cada província sota la legislació castrense d'urgència. Més tard, es va constituir el *Ministerio de Educación Nacional*³ que va regular amb lleis i normes el seu desenvolupament.

Molts mestres, homes i dones, foren castigats en el terreny personal amb força duresa. Un bon grapat acabaren a la presó i altres foren sotmesos a judicis sumaríssims i afusellats, però en cap cas fou responsabilitat directe del procés depurador.

A Mallorca es produïren dos processos de depuració franquista. El primer es va donar entre setembre de 1936 i març de 1937. Degut a que pel juliol del 36 molts de mestres es trobaven de vacances fora de l'illa, la impossibilitat de tornar al seu lloc de treball provocà que algunes escoles es quedassin sense mestre/a.

L'Inspector Joan Capó i Valls de Padrines va ser l'encarregat de reorganitzar la distribució dels professionals de l'educació. Es va establir un tribunal dia 19 de setembre de 1936 per examinar els informes dels mestres i demés personal de tots els centres educatius de les Illes Balears. Aquest tribunal estava format per Mateu Torres Bestard, Antoni Nicolau i Alfredo Llompart com a president. Cada mestre/a rebia unes fitxes que havia de tornar emplenades amb els informes del capellà, del batlle, del comandant de la Guàrdia Civil i una declaració personal de no haver format part de la ABTE⁴ ni de cap partit polític del Front Popular. A Eivissa es creà un tribunal semblant i segons dades del Dr.

Jaume Serra i Barceló foren declarats no aptes un 25% dels mestres depurats a aquestes dues illes.

El segon tribunal depurador va durar des del març de 1937 fins el desembre de 1943 i fou molt més dur que l'anterior. Estava format pel capellà i professor de llatí Bartomeu Bosch Sansó, com a president, José Ramis de Ayreflor, president de l'*Asociación Católica de padres de familia*, Rafael de Ysasi Ransome, coronell d'artilleria retirat i Gabriel Morell Font, persona de reconeguda solvència moral. Aquesta *Comisión Depuradora Provincial*, que així s'anomenava, havia de rebre en el termini de 8 dies un informe en el que s'indiqués la conducta professional del mestre, la seva conducta religiosa, la conducta social i particular, si ha havia format part d'alguna associació secreta, les seves actuacions polítiques indicant el partit amb els que simpatitzava, si l'ensenyament que impartia estava relacionat amb les idees del *Frente Popular* o associacions secretes i si havia simpatitzat amb els partits nacionalistes. Tota la documentació s'enviava a Burgos, seu del Tribunal a nivell nacional. Les decisions d'aquest tribunal depurador podien suposar diferents graus de sanció: sense sanció, trasllat a un altre destí, etc. En el cas de que els membres de la comissió obtinguessin suficients proves incriminatòries es formulava un plec de càrrecs on s'adjuntaven les acusacions rebudes i es comunicaven al mestre en qüestió que tenia dret a presentar un plec de descàrrec en el que podia argumentar la seva defensa demanant ajuda als veïns, a representants de professions prestigioses i autoritats com el rector, el batlle o la Guàrdia Civil, proclamant la seva innocència i exaltant el *Glorioso Movimiento Nacional* i el *papel salvador del Caudillo*. En molts de casos es formulaven acusacions genèriques i vagues que feien que els interessats ignorassin qui i de què s'els acusava. Aquesta Comissió depuradora va revisar més de 500 expedients passant del 35% el nombre de mestres sancionats.

El 19 de març de 1939 es va crear per Ordre Ministerial la *Comisión Especial dictaminadora* amb la funció d'examinar i resoldre els expedients incoats per les comissions provincials i va romandre en actiu fins el 30 de gener de 1942, moment en el que es va considerar que ja s'havien resolt tots els expedients de depuració. No seria fins el 9 de febrer de 1944 que es dissoldria l'oficina tècnica administrativa, mitjançant una resolució publicada al BOE el dia 2 de maig de 1944.

Aquest fet contrasta amb totes aquelles concessions donades a excombatents del ban nacional o mutilats de guerra que gaudiren de privilegis a l'hora d'accedir a determinats llocs de feina que fossin del seu interès, entre els quals podem destacar les escoles públiques de tot l'Estat.

El 22 de maig del 1943 el general Franco i el seu Ministre de Justícia, Eduardo Aunós Pérez, donaren el vist i plau al decret del servei de llibertat vigilada pel que es crearen les juntes locals, presidides pels jutges municipals i que van durar fins la dècada de 1960.

2) MESTRES DE LES ESCOLES PÚBLIQUES DE SANTA MARIA DEL CAMÍ (1936-1943)

Quan va esclatar la Guerra Civil, al terme municipal de Santa Maria hi havia una escola graduada de nins i una escola unitària de nines. L'Escola Graduada de nins de Santa Maria comptava amb 3 seccions i fou creada per Ordre Ministerial del 5 d'octubre de 1927 a partir de dues unitàries de nins i la creació d'una secció més.

El 18 de juliol de 1936 els mestres que exercien a l'Escola eren: Josep Torrens Morro, Llorenç Barceló Homar i Josep Estarellas Aloy. L'Escola de nines estava regentada per la mestra Margalida Mulet Quetglas.

2.1) ESCOLA GRADUADA DE NINS

Josep Torrens Morro, el mestre vermell.

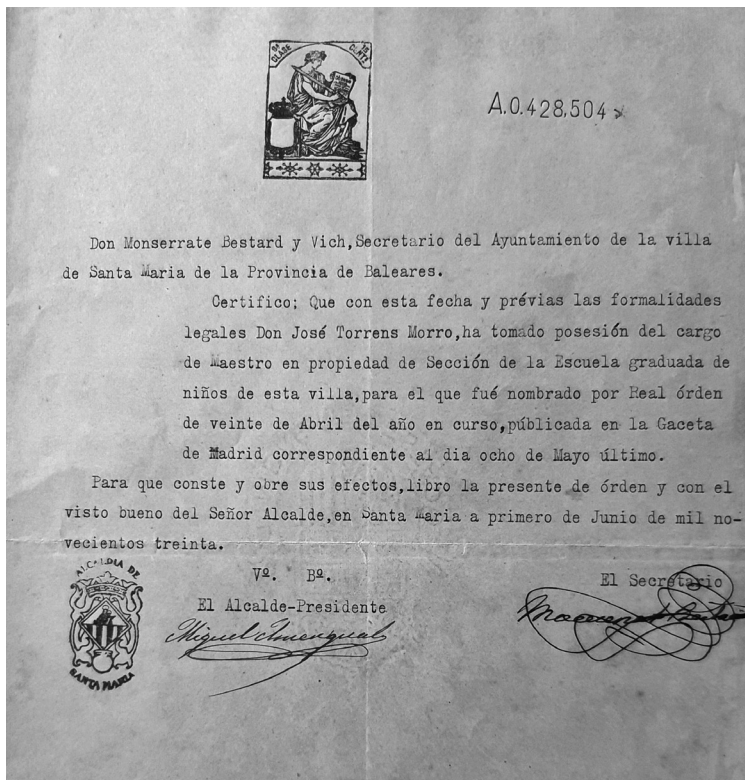
Nascut a les set del matí del dia 5 de juny de 1891 a Búger. Fill de José i de Sebastiana, ambdós bugerrons. A la documentació sobre el servei militar es contempla que va ser considerat una excepció per ser *hijo único de viuda pobre*.

El dia primer d'agost de 1912, fou confirmada l'excepció i passà a Búger, segons signa Waldo Calero Idiarte, aleshores coronell de la zona de reclutament del regiment d'infanteria d'Inca.

El seu títol de mestre elemental fou expedit l'any 1908: *maestro de primera enseñanza elemental y ha hecho constar su suficiencia en el Instituto de Baleares*

el día 6 de febrero de 1908. El 2 de febrer de 1912, obtingué el títol superior⁵ que també seria registrat a la Universitat de Barcelona, com havia de ser a l'època.

Poc temps després, pel mes de maig de 1912, començà a exercir com a mestre a una escola d'Eivissa on va romandre fins l'agost de 1913, amb un sou de cinc-centes pessetes anuals. Després va fer de mestre a escoles de: Ciutadella (1914-1915), Palma (1915-1916), Esporles (1916-1917), Sant Antoni d'Eivissa (1917-1918) i Banyalbufar (1918-1919). Dia 1 de setembre de 1920, gràcies a un concurs d'interins, obtingué plaça com a propietari provisional de l'Escola Nacional de Lasarte (Hernani) al País Basc. En aquest municipi, obtingué la plaça definitiva a través d'unes oposicions restringides. L'any 1925 tornà a l'Escola de Sant Antoni de Portmany (Eivissa) gràcies a una permuta amb el mestre basc José Barbé Yarza. I finalment, cinc anys després, arribà a l'Escola Graduada de nins de Santa Maria a través d'un concurs de trasllats. Dia 1 de juny de 1930 prengué possessió com a propietari d'una de les seccions de l'escola. A partir de 1934 fou nomenat director, amb una gratificació de cent pessetes anuals, primer de forma interina i després de forma definitiva.

Certificat de la possessió de l'càrrec de mestre en propietat de Josep Torrens Morro datat l'1 de juny de 1930.

El seu procés de depuració va ser bastant curiós. Dia 16 de setembre de 1936, quan encara no s'havia publicat la constitució del primer tribunal de depuració, el regidor de l'Ajuntament de Palma Juan Fiol i Conrado va enviar un informe del mestre Torrens a l'Inspector Joan Capó i Valls de Padrines en el qual no deixava massa ben parat al mestre:

Como consecuencia de la selección de maestros, recibirá los informes (...) probablemente favorables (...) a pesar de que dicho Sr. dijo en mítines que era anarquista., que fué (sic) el alentador secreto de la campaña contra el colegio católico de dicho pueblo (...) há (sic) protestado del estado de guerra ...

El que los informes sean favorables se debe a la falta de civismo que suele haber en los pueblos, a que el Comandante del puesto de la Guardia Civil debe en parte su destino a gestiones de Torrens y a que los caciques del tiempo de Maura se hicieron despues (sic) Lerroussistas nombrando Jefe al Maestro Torrens y actualmente falangistas por creer que así no decaerá su inveterada preponderancia (sic).

Yo que hé (sic) sido y sigo siendo apolítico (paraules molt pròpies del moment i de la dictadura) denunció a Vd., los anteriores hechos...

Poc temps després, una Ordre del Governador Civil de 5 de novembre de 1936 el suspengué d'ocupació i de sou, amb data de primer d'octubre del mateix any. Per aquest motiu fou separat del servei encara que la resta d'informes que arribaren a l'inspector Joan Capó (batle, rector i comandant de la Guàrdia Civil) eren favorables. Al sobre del primer tribunal depurador apareixen algunes acusacions que intentaven informar sobre el seu comportament i actituds:

Era Trabajador. Que sea trasladado. Ideología izquierdista . Hizo tres mitines en Can Carol con el Máquina de Alaró y dijo que debían ganar a las buenas o a las malas, otro en el cine Ideal de Can Parot que presidió y habló.

A més a més, un escrit anònim, que possiblement havien presentat alguns pares de família, seguia acusant a Torrens i també prevenia el tribunal sobre la falsedat dels informes favorables:

(...) se debe a la falta de civismo que suele haber en los pueblos, a que el Comandante del puesto de la Guardia Civil debe en parte su destino a gestiones de Torrens y a que los caciques del tiempo de Maura se hicieron despues (sic)

Lerroussistas nombrando Jefe al Maestro Torrens y actualmente falangistas por creer que así no decaerá su inveterada preponderancia (sic). (...) (...) para que los informes le fueran favorables ha buscado los informadores extraños los tres a Sta. María nosotros podremos demostrar su falsedad con trecientas (sic) firmas de padres de familia". Su izquierdismo (...) es cosa notoria y bien pública (...) ha tomado parte en cuantos mítines de izquierdas se han celebrado en Santa María (...) llegando a decir en uno de ellos "Yo no soy socialista, yo no soy comunista, yo soy anarquista". (...) y a estos desgraciados se les ha metido en el barco y a Bellver y desde cuyos puestos estan (sic) pidiendo que les traigan a su director".

També es citen paraules textuais del mestre Torrens a distintes intervencions:

No me averguenzo (sic) de decir que soy izquierdista, lo soy y lo tengo a mucha honra. (...) el más acérrimo perseguidor de un colegio que se puso en Sta. M^a por el unico (sic) hecho de ser un colegio católico.

Al final de l'escrit es mostra tota la mala intenció que té l'autor (o els autors) envers de Josep Torrens, dient:

Si se quieren las firmas para demostrar la certeza de cuanto precede no hay inconveniente. Y pronto estamos a ello.

I acaba denunciant un fet que, com s'ha argumentat a la introducció, no va passar únicament en el cas d'aquest mestre.

Qué valor puede tener delante un tribunal un informe cuyo informador dice en una reunión "que el mismo en persona me trajo la cartulina para que la firmara".

Tot i que, com s'ha dit, l'informe del rector era favorable, al seu expedient apareix una nota mecanografiada i amb una signatura que no queda clar de qui era:

(...) que dicho maestro era tan listo como izquierdista, y por lo mismo difícil de cogerle en su actuación externa (...) está convencido (...) que era el dirigente de los socialistas en el pueblo. (...) su hijo le ha salvado, haciéndose requeté. Pide con mucho interés que no quede en el pueblo de Santa María.

Amb tota aquesta informació i amb el mestre suspès d'ocupació i de sou, el 20 de juliol de 1937 la Comissió Depuradora Provincial (2n tribunal depurador) va acordar per unanimitat proposar la separació definitiva del servei i va enviar la documentació a Burgos, seu del Tribunal Depurador Nacional.

Pel mes de juliol de 1940 es va resoldre definitivament el seu expedient de depuració amb la sanció de:

Suspensión de empleo y sueldo por el tiempo que lo estuvo e inhabilitándole para cargos directivos y de confianza en Instituciones Culturales y de Enseñanza; quedando posesionado de su cargo.

Finalment, dia 23 de setembre de 1940 es va fer efectiva la resolució i el mestre Torrens va prendre possessió de la seva plaça a l'Escola Graduada de nins de Santa Maria. Havien passat quasi quatre anys des d'aquell fatídic dia 1 d'octubre de 1936. El 23 d'octubre de 1942, poc més de dos anys després de retornar a l'escola i d'haver complert la sanció, el mestre Josep Torrens va morir als cinquanta-un anys.

Llorenç Barceló Homar

Nascut a Binissalem dia 12 de febrer de 1900. Mestre de Primer Ensenyament (12-01-1924), foli 17, núm. 111. Era sergent de l'exèrcit a la reserva.

Després d'exercir a diverses escoles de Balears i Osca, arribà per CGT⁶ a l'Escola Graduada de Santa Maria el dia 1 d'octubre de 1934. Dos anys després, l'1 d'octubre de 1936 fou traslladat per Ordre Governativa a l'Escola de Son Espanyolet.

El 15 de setembre de 1937 tornà a la Graduada de Santa Maria.

Pel febrer de 1938 s'incorporà a l'exèrcit com a Tinent de complement i fou destinat com a censor a la central telegràfica de Palma i després al centre de construcció de bateries de costa al Cap Salines.

Els informes que es van presentar al Tribunal Provincial sobre aquest mestre foren excel·lents i per tant va ser depurat sense sanció.

Dia 1 de juny de 1939, deixà l'exèrcit i es reincorporà a la Graduada de Santa Maria on exercí fins dia 31 d'agost de 1949.

Dia 1 de setembre de 1949 va passar a la Graduada de nins de La Vileta (Palma) on va fer feina fins el 9 d'agost de 1954 que va morir.

Josep Estarellas Aloy

Nascut a Palma el 17 de maig de 1908. Mestre de Primer Ensenyament (14-10-1933), foli 37, núm. 658. També tenia el títol de Batxiller.

Després d'exercir com a interí a les escoles de Porreres i s'Arracó, per concurs oposició, obtingué plaça a l'Escola Graduada de nins de Santa Maria el 12 de novembre de 1934.

No li afectà el primer procés depurador.

Els informes presentats sobre ell al segon tribunal foren bons. Tot i això, el caporal de la Guàrdia Civil de Santa Maria assegurava que:

(...) era simpatizante de las derechas si bien tenía amistad personal con algunos elementos de significación izquierdista de los que se separó en cuanto se inició El Movimiento Nacional (...).

Les acusacions no van ser suficients i el 31 de març de 1938 es va acordar per unanimitat no formular-li cap càrrec i fou depurat sense sanció.

Va exercir al centre quasi 35 anys, fins dia 1 de setembre de 1969 que, per CGT, fou traslladat a la Graduada de Llevant de Palma.

Per setembre de 1972 va passar al CNM Jafudà Cresques on es va jubilar el 10 d'abril de 1978. Estava a punt de complir els 70 anys.

També van exercir a l'escola durant aquest període:

Andreu Bestard Mas

Nascut a Santa Maria el dia 4 de juliol de 1903. Mestre de Primer Ensenyament (23-11-1932), foli 34, núm. 576 i Batxiller.

Després de passar com a interí per les escoles de Caimari i Binissalem obtingué la plaça definitiva a l'escola de Campanet.

De l'1 d'octubre de 1936 al 14 de setembre de 1937, per Ordre Governativa exercí com a mestre a l'Escola Graduada de nins de Santa Maria. Després tornà al seu centre.

L'any 1946 per CGT passà definitivament a l'Escola del seu poble.

Magdalena Sacanell Pou

Nascuda a Palma el 28 de febrer de 1898. Mestra de Primer Ensenyament (11-01-1935), foli 43, núm. 898.

Mestra interina a partir de 1935. Arribà a l'escola com a substituta de José Torrens el dia 10 de febrer de 1938.

Només va exercir uns dies al centre. Dia 26 de febrer fou nomenada com a mestra, també interina, de l'escola de Sant Antoni (Eivissa).

María África Gallego Caparrós

Nascuda a Melilla el 7 de setembre de 1912. Mestra de Primer Ensenyament (12-06-1934), foli 47, núm. 959. També tenia el títol de Batxiller.

Fou nomenada interina substituta de la secció el dia 21 de febrer de 1938, passant a exercir com a mestra el dia 27 del mateix mes.

Va ser mestra de la Graduada fins el 30 de juny de 1939, dia en el qual passà a l'escola de Binicalaf.

Josep Aguiló Fuster

Nascut a Petra dia 20 de setembre de 1912. Mestre de Primer Ensenyament (07-09-1931), foli 33, núm. 516. Mestre interí.

Arribà a l'escola el dia 1 de juliol de 1939 i hi va romandre fins 22 de setembre de 1940 que va passar a l'escola de Can Picafort. L'endemà va tornar a ocupar la plaça el mestre propietari Josep Torrens Morro.

Joan Garriga Danús

Nascut a Maó el dia 6 de juliol de 1911. Mestre de Primer Ensenyament (25-04-1932), foli 224, núm. 5278. També tenia el títol de Batxiller.

Entre 1933 i 1935 va ser mestre interí de les escoles d'Alaior i Lluçmaçanes.

President de la *Juventud de Acción Católica de Villacarlos* i destacat falangista va ser detingut i empresonat al vaixell "Atlante" per les autoritats republicanes de Menorca. No li afectà el procés de depuració republicana perquè no feia de mestre.

Dia 1 d'agost de 1942, després d'aprovar les oposicions, prengué possessió com a propietari provisional d'una secció de l'Escola Graduada de nins de Santa Maria on exercí fins el 30 de setembre de 1946 quan per CGT tornà a Menorca, a l'Escola Unitària número 2 de Sant Lluís.

Joan Riutort Villalonga

Nascut a Palma el 4 de març de 1910. Mestre de Primer Ensenyament (09-09-1929), foli 36, núm. 320.

Essent mestre interí de l'escola de Maria de la Salut, arribà a la graduada de Santa Maria per Ordre Governativa l'1 d'octubre de 1936 on va exercir com a mestre fins el 15 de setembre de 1937. L'endemà s'incorporà novament al seu centre.

Maria Juan Lliteras

Nascuda a Artà el 18 de juny de 1908. Mestra de Primer Ensenyament (28-01-1930), foli 33, núm. 522. Mestra interina.

Va exercir com a mestra substituïda a la Graduada de nins des de l'1 de febrer de 1938 al 31 de maig de 1939. Posteriorment fou destinada a una escola de Maó.

2.2) ESCOLA UNITÀRIA DE NINES

Margarita Mulet Quetglas

Nascuda a Inca el 25 de juliol de 1909. Mestra de Primer Ensenyament (18-06-1931), foli 31, núm. 464.

Després de dos anys com a interina a l'escola d'Ariany, dia 30 d'agost de 1933, per CGT, obtingué plaça a l'Escola Unitària de nines de Santa Maria com a mestra propietària.

Dia 1 d'octubre de 1936, per Ordre Governativa, va passar a l'Escola Graduada de Santa Catalina (Palma) on exercí fins el 14 de setembre de 1937. L'endemà va tornar a la seva plaça de Santa Maria.

Dia 8 de març de 1938, el Tribunal Depurador Provincial va decidir per unanimitat no formular cap càrrec contra ella i per tant fou depurada sense sanció.

Va ser mestra d'aquesta escola fins el 31 de desembre de 1941.

L'1 de gener de 1942 passà a l'Escola de Pràctiques Femenina de Palma on romangué fins el 12 de març de 1966 quan es va jubilar per impossibilitat física.

Apol·lònia Salvà Garau

Nascuda a Lluçmajor el 9 de febrer de 1907. Mestra de Primer Ensenyament (17-07-1933), foli 37, núm. 645.

Entre 1934 i 1941 va ser mestra interina de les escoles de Sant Lluís (Menorca), La Soledat (Palma), Sa Pobla i Calvià.

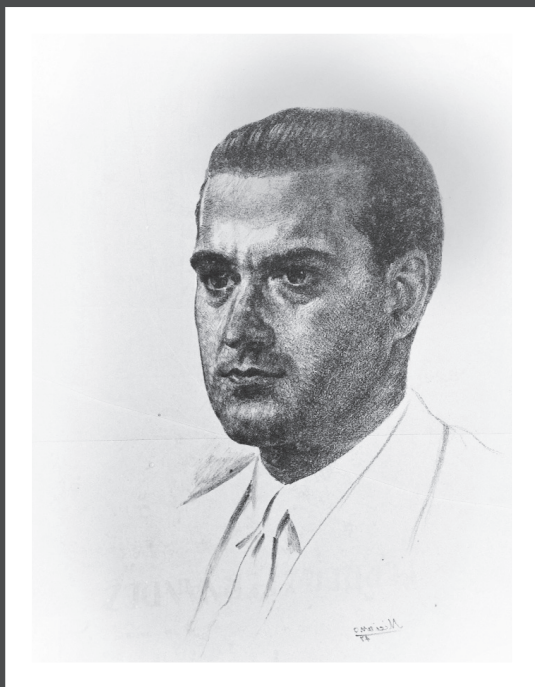
Fou depurada sense sanció.

Dia 5 de gener de 1942 prengué possessió de l'Escola Unitària de nines de Santa Maria també com a interina. Pel mes d'agost de 1942, després de fer oposicions, va passar a ser propietària provisional.

Dia 31 de desembre de 1943 va deixar l'escola i l'endemà va passar a l'Escola Unitària de nines de Porreres com a propietària provisional.

NOTES:

1. Mecanisme totalitari d'inspiració feixista que representà l'ideal del règim franquista.
2. Alberto Bayo Giroud, capità de l'exèrcit republicà que, entre el 16 d'agost i el 12 de setembre de 1936, comandà una operació militar desembarcant a les costes del llevant mallorquí per tal de reconquistar l'illa que es trobava en mans dels sollevats.
3. A partir de gener de 1938, el Ministeri d'Instrucció Pública es va passar a denominar Ministerio de Educación Nacional. Aquest canvi va donar peu a una nova política educativa.
4. Associació Balear de Treballadors de l'Ensenyament. Secció sindical de la UGT.
5. Foli 103, número 903 de la secció de Títols del *Ministerio de Instrucción Pública i Bellas Artes*.
6. Adjudicació de les destinacions atorgades als funcionaris docents del cos de mestres a partir dels seus mèrits i tenint en compte les places que sol·licita i les disponibles.

Miquel Dolç

Maria Antònia Salvà

LA RELACIÓ EPISTOLAR ENTRE MIQUEL DOLÇ I MARIA ANTÒNIA SALVÀ (1935-1957)

Francesc Lladó i Rotger.

RESUM

A l'arxiu de Salvà hi ha 50 cartes de Dolç a la poeta de temàtica diversa: El mestratge de Salvà en Dolç, els estudis i les feines de Dolç a Barcelona, els amics catalans que fa Dolç i que ja ho són de Salvà i que l'aprecien, la lectura de poemes de Salvà per part de Dolç als *Amics de la Poesia* de Barcelona, la mort de l'amic comú Miquel Ferrà i altres. Farem un resum d'aquestes cartes per descobrir la relació poètica i vital que tengueren durant la guerra i la postguerra tan decisius per a la poesia i la llengua catalana i mallorquina.

PARAULES CLAU:

- Amistat
- Postguerra
- Epistolari
- Relació poètica
- Mestratge

INTRODUCCIÓ

Entre els papers de Maria Antònia Salvà s'hi troben 50 cartes dirigides per Miquel Dolç a la poeta. Dolç escriu des de Santa Maria però també des de Barcelona, Osca, Terol, Sevilla i València. Aquestes cartes tracten els temes més diversos: El mestratge que exerceix Salvà en Dolç, els estudis d'aquest darrer a Barcelona i les feines que hi realitza, els amics catalans que fa Dolç i que ja ho són de Salvà que la tenen en alta consideració, la lectura de poemes de Salvà per part de Dolç als *Amics de la Poesia* de Barcelona, la mort de l'amic comú Miquel Ferrà i altres.

Farem un resum d'aquestes cartes a través de les quals es descobreix la relació poètica i vital que tengueren en aquests anys de la guerra i la postguerra tan decisius per a la poesia i la llengua catalana en general i la mallorquina en particular. Ho completarem —a falta de les cartes de Salvà a Dolç que esperam conèixer algun dia— amb la informació sobre Dolç que donen les cartes que s'intercanviaren Salvà i Ferrà mentre aquest va ser viu. En elles parlen del jove poeta Dolç i intercanvien la impressió que els causa la seva novella poesia. L'objectiu és conèixer una mica millor el poeta de Santa Maria i la relació que tengué amb Salvà malgrat la diferència d'edat entre ambdós. També veurem com tant Ferrà com Salvà exerceixen el seu mestratge sobre Dolç però de manera diferent.

L'estiu de 1934 Miquel Dolç torna d'Itàlia. El gener de 1935 trobam la primera carta adreçada a Maria Antònia Salvà agraint-li un exemplar d'*El retorn* que Salvà li havia enviat. Pel que diu a la carta la coneixença es devia haver produït abans perquè no hi ha cap mena de presentació i li parla com si ja la conegués d'abans. Tal volta es conegueren personalment a alguna de les reunions semiclandestines que feien o que Ferrà l'hi presentàs i per això no apareix a les cartes de Salvà i Ferrà abans de 1937.

El primer pic que Ferrà parla a Salvà per carta de Dolç és el 15 de novembre de 1937. Ferrà li diu, ple d'entusiasme: «Avui és estat a despedir-se de mi en Miquel Dolç, soldat d'aviació, interpret. Els aviadors italians li diuen "il poeta". L'altra dia em mostrà les seves darreres composicions, de circumstàncies totes elles, que són realment fortes i d'una noble perfecció formal. Difícil serà que això mori!» (GAYÀ, 1998, 203). Per la seva part el primer cop que en parla Salvà a Ferrà és el 12 de juny 1938. Li diu: «No sé si veus "Correo de Mallorca" que aquests dies passats duia un "Poema del aire" d'En M. Dolç. L'escrit era en prosa, parlava d'aviadors i m'agradà prou. (Això ens acabarà d'arreconà)». (GAYÀ, 2006, 215). Aquí es veu la diferència d'edat entre Salvà que tenia 69 anys i es veia mig arraconada mentre que Dolç en tenia 26 i començava la seva brillant carrera poètica.

ELS PRIMERS CONTACTES

Del començament de la relació només hi ha dues cartes de Dolç de principi de 1935. En aquestes primeres cartes es veu la relació que mantenen i el mestratge que exerceix Salvà sobre el jove Miquel Dolç. La primera és del 18 de gener, amb motiu d'haver rebut —regalat per Salvà— *El retorn* publicat el 1934. En aquesta carta, Dolç la tracta de distingida senyora i diu que el fet que li hagi enviat el llibre és «prova de la simpatia que per mi haveu demostrat». Aquesta frase ens assabenta de que la relació ja estava establerta i del tipus de relació que mantienien. Li comenta que el llibre li ha proporcionat «moments d'inefable plaer». Afirmar també que «és una obligació regraciari-vos pels ensenyaments exquisits que m'hi prodigueu a mans plenes». De moment li envia uns sonets perquè pugui jutjar la seva producció. La carta va acompanyada de tres sonets: *Neu a muntanya*, *El cec* i *Jo*. Li diu que *Neu a muntanya* és recent i que les altres dues són d'un any enrere. Al final s'acomiada amb aquestes paraules: «Disposeu del vostre amic que us desitja servir». Aquí es veu l'amistat incipient —Dolç no fa gaire que és a Mallorca—, l'admiració, el desig de servir i l'acceptació gojosa del seu mestratge. Per altra part, el mestratge també es manifesta en els poemes que Dolç li envia i sotmet al seu parer.

A la segona carta, de 22 de febrer, Dolç li envia algunes poesies «sense cap criteri» —comenta— i li diu que per això no creu que es pugui fer càrrec, més que parcialment, de la seva lírica i li demana el seu parer. Li parla de tres odes publicades a *La Nostra Terra*¹ i diu que en publicarà més perquè li ho han demanat. Es veu que Dolç s'ha pres molt seriosament el regal de *El retorn* que li ha fet Salvà perquè n'hi torna parlar i li diu que és «com si fos fresc» i que a cada lectura en rep noves sensacions. Seguidament li demana si li podria deixar algun altre exemplar de la seva poesia. L'hi «agrairia en l'ànima».

LA GUERRA

Entre aquesta carta i la següent de 29 de setembre de 1938 hi ha l'inici de la guerra i el desplaçament de Dolç cap a Aragó. Això explicaria el període de tres anys i mig que no li escriu malgrat que en aquest mateix període escriu 9 cartes a Ferrà amb qui es sent més proper tant en edat com en mestratge. Ferrà tenia una

cinquantena d'anys. Aquesta carta està datada a Terol i passada per la censura, va acompanyada per la poesia *Extasi* escrita a màquina i dedicada a Maria Antònia Salvà. Salvà escriu a Ferrà el 13 de setembre i li diu en castellà per ordre de la censura: «Dolç me escribe desde Teruel, acompañándome un delicioso "Extasi" que me dedica».

LA POSTGUERRA

La següent és de dos anys després, (3-8-40). La guerra fa més d'un any que ha acabat i Dolç és a Mallorca. Escriu des de Santa Maria després de començar, per lliure, els estudis de Filosofia i Lletres a Barcelona. En aquesta carta Dolç manifesta i lamenta el llarg parèntesi de la guerra: «Després de tants de mesos de silenci i de tants anys de no haver pogut reveure'ns, com us trobeu?». Li han parlat, diu, «del vostre excel·lent viure, sens dubte en un retorn de bells somnis i de recobrament». I l'ànima a seguir escrivint poesia. Li diu que ho ha «celebrat de cor tot esperant noves sorpreses de la vostra vena inestroncable». Li envia alguns poemes dels darrers temps, triats -diu- a l'atzar, i li demana si li agraden. Veim com el jove Dolç anima Salvà a seguir la tasca poètica malgrat les circumstàncies adverses. Comenta que ha aprovat a Barcelona, amb bona puntuació, els dos primers cursos de Filosofia i lletres i, durant el període d'exàmens, ha conegut alguns poetes catalans que s'interessaren per Salvà. Li diu que espera que a través de la carta comprendrà com li agradaria parlar-li directament i recordar-li «persones i coses malmeses o deformades per aquests temps aspres que ens ha tocat viure». Després li parla dels plans futurs: Té «una garba variada de poesies -escrites des del 1932- i una sèrie de sonets». També li comenta que té preparades quinze elegies de guerra que no li pot enviar perquè en fa la darrera revisió. Li manifesta la satisfacció que va tenir en rebre des de Saragossa el poema *Campanes del Roser* de Salvà. Després li conta l'accident d'automòbil que li feu perdre dues falanges de l'índex de l'esquerra, amb tres mesos d'hospitalització en els quals «vaig aprendre de pensar i de veure sofrir». «De llavors data "Rosa esfullada" i la més personal de les elegies: "Hospital de sang"». Li demana que li envii «alguna cosa nova i fresca enmig d'aquesta monotonia espiritual que ens cansa». Li comunica que potser que per cursar Filologia Clàssica s'haurà de traslladar a Barcelona. Amb aquesta carta li envia els

poemes: *Desert* (Aragó Juliol, 38) *Transfiguració* (Monasterio de Piedra, febrer, 39), *Rosa esfullada* (Hospital d'Alama d'Aragó, gener, 39), *Sí o no* (Sense data ni lloc) *Petites llibertats* (octubre, 39) i *Els meus cactus* (juny, 40). Salvà comenta a Ferrà en carta de 20-8-40 «També m'escrigué En M. Dolç i m'envià amb la carta un manadet de poesies noves. Això no s'acaba, ni pot acabar-se» (GAYÀ, 2006, 236).

El 13 d'agost de 1940 Ferrà diu a Salvà per carta: «Acab de llegir un llibre en preparació d'Elegies de guerra, que en part ja coneixia, d'En Miquel Dolç. Són una cosa forta, ben feta, d'una austeritat que impressiona» (GAYÀ, 1998, 216).

ELS AMICS DE CATALUNYA I ELS ESTUDIS DE DOLÇ A BARCELONA

Per la carta següent (27-9-40) ens assabentam de l'amistat de Dolç amb el jove poeta Josep Palau i que aquest li havia presentat Marià Manent i Josep Lleonard. Palau, que sabia per Dolç que Salvà encara no tenia cap exemplar de la darrera edició de *Mireia*, va intentar «per tots els medis possibles» aconseguir-ne un i tengué èxit i l'oferí a través de Dolç a Salvà i li demanà si podia aconseguir-li un original d'un poema de Salvà cosa que Dolç demana per escrit a la poeta.

Salvà se n'admira i se n'alegra i conta a Ferrà «No tens idea (ara qui per l'edat i per mil altres coses ja em tocava anar pel recons) de la baldor d'atencions i simpaties de gent jove que m'arriben de per Catalunya.» i que «l'exemplar de *Mireia* li costà al jove "poblet i Santes Creus" de trobar-lo en tot Barcelona.» Salva se n'estranya a causa —diu— dels «corrents literàries d'els nostres dies!» (GAYÀ, 2006, 239).

Dolç segueix parlant de Palau a Salvà i li ofereix l'exemplar de luxe i li demana a canvi algun altre que en tenguí de sobra i li diu que l'hi agrairia doblement. En primer lloc perquè no n'havia pogut aconseguir cap mai i, en segon lloc —fent-li una petita confiança— «durant la vida de col·legi fou la vostra traducció de "*Mireia*" un dels primers llibres mallorquins que vaig assaborir amb delectació, potser un mòbil decisiu per al conreu de les nostres lletres». Aquí veim la influència de Salvà en la primerenca vocació poètica de Dolç.

El gener de 1941, des de Barcelona li parla de les dures tasques dels estudis de Filologia Clàssica i que al mateix temps treballa allà per poder assistir com alumne oficial a la Universitat. Ha guanyat una beca de l'Ajuntament de Barcelona que li facilitarà la situació i el deixarà estudiar més intensament. Li agraeix la

carta i els versos de Salvà que ha rebut: «mercès cordials. Vós, sempre tan amable i generosa amb la meva musa». I encara: «els vostres elogis tenen per a mi una virtut nova, mereixedora de la més viva gratitud i la virtut de l'estímul. Em veig, davant vós, més que mai lligat a un vincle sagrat, per fer-me digne d'una tradició i un culte».

El 25 de març de 1941 li escriu des de Barcelona i li demana excuses car a la severitat dels estudis «s'imposa sovint la més acurada disposició d'ànim» i per això ha de «preterir obligacions ineludibles». Va rebre l'exemplar de *El retorn* que va plaure molt a Aramon. Li dóna gracies també per la carta i per la seva «inextingible cordialitat». Li comunica que Marià Manent i Josep Palau li presentaren Josep Maria de Sagarra, que la recordaren a ella «i tantes belles coses!», el convidaren a llegir alguns poemes de Salvà «en els quals segueixen veient aquella inefable llum mallorquina de la nostra tradició, i que constitueix la meva major satisfacció». Sagarra els va regalar un cant de *La divina comèdia* que acabava de traduir. Li diu que coneix una mica el Dant i «les enormes dificultats que suposa la seva interpretació» i que Sagarra havia aconseguit una «extraordinària assimilació, tan genial com minuciosa». I afegeix «Potser Dant no s'havia vist mai interpretat per un altre geni tan viu i penetrant». Després li comenta que creu «que aquesta traducció serà una de les pures glòries de Sagarra i un orgull de la nostra literatura». Després li manifesta que tots ells la saluden amb efusió. Es queixa: «Llàstima que no es puguin repetir sovint aquestes hores d'espiritualitat densa i emotiva! Tots treballen amb entusiasme i amb un sentit estricte de la realitat». I segueix amb aquestes paraules esperançadores: «Sentim aprop l'esperança dins un avenir més clar, i ens lliurem a ell amb amorosa complaença».

La següent, l'escriu des de Santa Maria el 25 de juliol de 1941. Li diu que va arribar de Barcelona «amb un munt de records i cordials encaixades dels vostres amics». També li duu un llibre i una carta de Joan Llongueras amb l'encàrrec de que Salvà col·labori en l'homenatge a Lluís Millet. Si algun dia ella va a Palma el podria avisar i es veurien sinó ell aniria a Lluçmajor. Això hauria de ser abans del primer de setembre que ell ha de tornar a Barcelona.

La propera, també datada a Santa Maria només posa dijous, per anotació de Salvà sabem que és de juliol de 1941. Ha rebut la carta que contesta l'anterior i li diu que hi anirà el diumenge dematí car té la intenció, de fa temps, que pugui llegir les seves *Elegies de guerra* i li comunica: «Desitjo molt conèixer les vostres

impressions». Després li demana un regal «per a un gran i sincer admirador vostre; el Dr. Sergio Zanotti, director de l'Institut Italià de Cultura de Barcelona, entusiasta de les coses nostres». I li demana un exemplar d'*El retorn*.

La següent és una tarja datada a Santa Maria dia 2 de setembre en la qual li diu que ha rebut el seu autògraf que li agraeix. El dia següent parteix per a Barcelona.

El dia 11 setembre 1941 Ferrà diu a Salvà per carta «Qui està ara en el ple de la força i de les il·lusions literàries és en Miquel Dolç, qui realment ho fa molt bé» (GAYÀ, 1998, 224). El 24 de maig de 1942 també li diu: «En Moll té permís per publicar en Dolç» (GAYÀ, 1998, 228).

LECTURA DE VERSOS DE SALVÀ ALS AMICS DE LA POESIA DE BARCELONA

Des de 1941 i fins a 1944 el nombre de cartes disminueix. Des de setembre de 1941 a setembre de 1942 no n'hi ha cap. En aquesta darrera data l'informa de l'obtenció de la llicenciatura i no hi torna haver cap carta fins a setembre de 1943 llevat de la de Nadal del 42. Tampoc hi ha cartes el 1943, exceptuant també la de Nadal i la de setembre en la que li parla ja del Amics de la Poesia. Li torna escriure el juliol de 1944 i li torna proposar la lectura als Amics de la Poesia. Per la carta d'agost de 1944 es veu que li contesta negativament però, a precís de Ferrà, el dia 11 d'agost veim que ha acceptat.

El 1944 i 1945 la relació epistolar es fa més intensa, hi ha sis cartes de cada any. El 1944 es celebra el 75 aniversari de Salvà i en aquests dos anys Dolç es proposa i aconsegueix llegir poemes de Salvà als Amics de la Poesia de Barcelona, això explicaria el fet que aquests anys la correspondència augmenti.

El setembre de 1943 li regracia «de tot cor» la felicitació pel nomenament de catedràtic. Va arribar el dissabte anterior d'un viatge per Catalunya i València i «Arreu em preguntaren per vós -amics nous i vells: la llista fora interminable» i s'interessaren molt per la poeta. Aprofita per demanar-li que li proporcioni una tria d'una trentena de poemes nous per a donar-ne un recital a Barcelona als Amics de la Poesia. I acaba: «Us ho agrairíem tots i la Pàtria se n'alegraria». Aquest mateix mes Salvà diu a Ferrà: «En Miquel Dolç m'escrigué demanant-me que li fes una tria d'una trentena de poesies meves inèdites

per donar-ne un recital a Barcelona; però m'haurà de dispensar perquè no he estada ni estic encara per res d'això» (GAYÀ, 2006, 291). Un any després, Dolç insisteix, li torna demanar que faci una selecció al seu gust de la seva producció inèdita i li doni una còpia, li ho agrairan vivament. Com que suposa impossible el trasllat de Salvà a Barcelona, faran la lectura els Amics de la Poesia i imprimiran l'habitual fulletó. Li confia que li és impossible anar-se'n de Mallorca aquesta vegada sense «el preuat tresor que esperen a Catalunya». El juliol de 1944 Salvà diu a Ferrà «En Dolç tornà a la càrrega en la seva pretensió de donar a Barcelona una lectura de les meves inèdites. Jo hauria volgut poder-me'n desfer perquè no en tenia ni en tenc encara gens de ganes. A la fi, perquè no m'ho prengué a desaire, n'hi vaig enviar algunes» (GAYÀ, 2006, 314). Ferrà contesta: «Jo comprenc -massa i tot- totes les desganes i totes les desil·lusions. Ja no tenim quinze anys, ja ho sabem. Però perquè has de dificultar [...] que en Dolç doni gust amb una lectura de coses teves a un públic selecte que les enyora? Deixa que facin, dona!» (GAYÀ, 1998, 254). Aquest mateix mes, Dolç li diu que ha rebut les seves dues cartes que li han «ocasionat un joia indescriptible» però també un «enuig». Li comenta que no és justa amb la propia obra, «sempre fresca, espontània, viva» i li retreu que digui dels propis versos: «descansin en pau». I segueix: «Ja sabeu que no parlo per referències ni a mitja veu. Conec una part de la vostra última producció i a Barcelona l'esperen amb veritable joia els A. de la P.». Li diu que en rebrà les primícies amb il·lusió, que seran un tresor i es considerarà ben honrat de dur-lo a Barcelona. Uns dies després acusa rebut de la «garba de poemes inèdits». Li diu que els ha assaborit i els qualifica d'interessants, vius, joves i intensos. Molts són nous per a ell, per això «la sorpresa ha estat encara major i espontània». Els hi agraeix i li diu que se'n durà de Mallorca «un tresor magnífic, i amb aquesta garba em semblarà que porto l'illa en mi». Li comenta que voldria fer-hi una introducció «pel sol fet d'ésser mallorquí» i li agradaria donar ell la lectura.

DOLÇ A OSCA. PROBLEMA DEL DIARI ÍNTIM DE COSTA

El mes d'octubre de 1944 li envia un poema que va escriure l'estiu passat «després de tenir en les meves mans, com una relíquia, el diari de Miquel Costa deixat per Mn. Bartomeu Torres, al port de Pollença». Salvà subratlla tot aquest fragment a llapis i al final, també a llapis hi posa un signe d'admiració entre parèntesi. Després Dolç li diu que va plaure a Miquel Ferrà i li aconsellà que l'enviàs a Salvà i continua una frase també subratllada per Salvà: «Us agrairé me'n digau la impressió». Salvà hi posa un asterisc i al peu de pàgina a llapis hi escriu: «no ho he fet ni en tenc ganes».

El 1944 s'havia publicat *Una vocación tardía*, un opuscle de Mn. Bartomeu Torres Gost sobre Miquel Costa i Llobera basat en el seu diari íntim. Aquest fet va merèixer la crítica de Ferrà que deia a Salvà que «la gent havia de veure sempre En Costa a través de *El Pí de Formentor*. I prou!» (GAYÀ, 98, 257). Salvà manifesta que està d'acord amb ell i li confessa «Vaig passar dies i dies amb una contrarietat qui no es per a dir. Per acabar-ho de compondre m'arribà una carta d'En Dolç i m'enviava, (per encàrrec teu digué) uns versos seus dedicats a Mn. B. Torres, amb aquest títol.

Vaig llegir la carta; però els versos, els vaig deixar de banda sense llegir-los perquè no em posassin més nerviosa, i sols després de molts de dies els vaig empendre». Salvà d'acord amb Ferrà no estava conforme que es publicàs el dietari espiritual que Ferrà deia que «no més havien de llegir els àngels» (GAYÀ, 2006, 320). Dolç li confia que treballa amb entusiasme en diverses obres encarregades, literàries, històriques, filològiques. «Entre elles, comento amb delit una tria de l'obra d'En Costa, cosa molt necessària i no feta mai encara».

Per acabar li diu que espera les seves noves «que procuraran en aquesta llunyania una joia augmentada. I amb elles, algun nou poema que me dugui un record viu, immediat, de la terra nostra». Amb la carta li envia el poema *Llegint el diari de Miquel Costa i Llobera* dedicat a Mn. Bartomeu Torres i datat a Mallorca el setembre de 1944. El novembre d'aquest any Ferrà diu a Salvà. «No coneixia encara el dietari de D. Miquel, que no havia vist publicat, quan en Dolç me llegí els seus versos. Pens exactament com tu, però cal confessar que en Dolç, que és un poeta, ha tocat aquest punt amb una gran delicadesa» (GAYÀ, 1998, 260).

EL SETANTA-CINQUÈ ANIVERSARI DE SALVÀ

La següent (1-11-44) és una targeta que diu «per molts anys encara, transparents i gloriosos com aquests passats». Va acompanyada del poema de Dolç *A Maria Antònia Salvà a l'hora radiant del seu LXXV aniversari*. El poema és un excel·lent resum de l'opinió que tenia Dolç de Salvà i de l'amistat que els unia. Diu així:

Setanta cinc anys... i un brot
primaverall cada dia,
captant engrunes pertot
d'una nova melodia.
Retorn gentil, a l'ocàs,
jardins oberts, a l'ermàs,
i a la tardor, satalia:
¿qui sent ara el desenllaç
del bon temps que no fa via?
Guaiteu, guaiteu: ;Com el cel
s'estén més enllà del vel
de cabells blancs que us guarnia!
Tot és en vós un encís,
present, fresc, enyoradís
d'inquieta llunyania.
I us vessa la poesia
com una deu que no mor.
Setanta cinc anys... i un cor
d'infant que sempre somnia.

A finals de 1944 li felicita el Nadal i desitja «que l'any nou ens retorni la pau i el triomf dels nostres anhels. [...] La lectura dels vostres poemes inèdits, convertida en homenatge cordialíssim, fou un triomf. Hi vaig assistir, traslladant-me d'Osca a Barcelona».

ÀLBUMS, SIGNATURES I ALTRES AFERS DELS AMICS DE BARCELONA. OBRA POÈTICA DE SALVÀ. VISITA D'ARAMON

El gener de 1945 Salvà diu a Ferrà que va rebre la visita de «Mercedes Mas-sot, del matrimoni Alabern i Montis i d'En Miquel Dolç. Em desapararen 4 *albums* perquè hi escrigués i quinze o setze retrats meus que m'enviaven de Barcelona perquè els firmàs!». (GAYÀ, 2006, 336).

El febrer 1945 Salvà escriu a Ferrà i li diu: «Miquel: he tengut ocasió de veure aquesta poesia d'En Dolç i l'he copiada amb l'intenció (tàcita) de fer-la't present. ¿Què li trobes? A mi m'agrada molt» (GAYÀ, 2006, 343). Ferrà li contesta el 22 de febrer i li diu: «Molt bé els versos d'En Dolç!» (GAYÀ, 1998, 270).

El divendres Sant de 1945 Dolç desitja a Salvà bones festes i molts anys pasquals. Els amics de Barcelona li han encarregat salutacions i ha portat un àlbum de la germana d'Aramon, li agrairà que hi posi unes estrofes. Demana en nom dels Amics de la Poesia unes ratlles de Salvà sobre la impressió que li va produir la lectura d'allò que es feu a la sessió dedicada a ella el passat desembre. Ha sabut que ha estat autoritzada l'Obra poètica de Salvà «¡Quina joia m'ha produït la noval!».

També apareix el tema de la llengua quan el 1945 Ferrà diu a Salvà «També vaig veure en Dolç, que em diu que per Barcelona doldrà de veure't prologada en castellà». (GAYÀ, 1998, 278). La censura només permetia l'edició amb un pròleg en castella i, en aquells moments Salvà hi estava disposada en contra de l'opinió de Ferrà (LLADÓ, 1996).

El 4 de juliol de 1945 li fa saber que Aramon és a Mallorca i desitja conèixer-la, han projectat una excursió per visitar-la. Li diu que s'haurà d'armar de paciència i valor car l'Aramon ha duit un fulletó amb la tria de les seves poesies inèdites i Salvà hauria de firmar els 150 exemplars. També du l'àlbum de la seva germana al qual no hi pot mancar la participació de Salvà amb algun vers inèdit. Li demana que els perdoni aquest «assalt», sap que li exigeixen massa sacrificis «que sols la vostra bondat i amor a les nostres coses pot atenuar i fer acceptables».

NOCES DE DOLÇ

L'agost de 1945 li comenta que li agradaria que assistís a la seva boda però sap que Salvà no pot. Després li diu que fou un plaer que en tot estassin d'acord amb Aramon. El mes de setembre Salvà diu a Ferrà «Veig que en Miquel Dolç (el mes dolç dels nostres poetes com l'anomena En Riber) acaba d'escriure uns goigs per la Mare-de-Déu de Formentor. Crec que actualment era el més indicat per fer-ho, i me n'he alegrada» i comenta: «El pensament maragalleja una mica ¿no ho trobes?» (GAYÀ, 2006, 369).

El 4 d'octubre li agraeix el poema dedicat a les seves noces i l'exemplar de les poesies de Santa Teresina corregit i dedicat. Va trobar la família Aramon i la varen recordar cordialment. Aquest és el poema que dedica Salvà a Dolç:

La meva ànima avui s'es acollida
a l'altar que escoltava el vostre "Sí",
pregant que eixa monjoia de la vida
resti ferma tot temps, com a bastida
davant Santa Maria del Camí.

DOLÇ, FORMENTOR I ELS GOIGS

A finals de mes li envia, com li demanava, una còpia dels goigs que va escriure Dolç per a la mare de Déu de Formentor. Li demana l'opinió. Eugènia, esposa de Dolç, fa temps que desitja conèixer-la, hi pensen anar per les vacances nadalenques. Adjunt, hi ha els goigs mecanografiats amb les correccions de Salvà a llapis i al marge. El desembre li agraeix aquestes correccions i les tindrà en compte però no està d'acord en alguns punts. Després li diu que ha passat alguns dies a Barcelona per fer la presentació als Amics de la P. dels joves poetes Gayà, Moyà i Marroig. Varen tenir algunes reunions ben reeixides i esmentaren Salvà tot sovint. Torna ser a Osca esperant les vacances nadalenques que pensa passar a Mallorca amb Eugènia i li demana si la podran veure perquè ho desitgen vivament. Treballa sense repòs. Ha escrit la introducció a la tria de Mn. Costa i n'està prou satisfet i ara es dedica a l'erudició i a la poesia. Li

comunica que sembla que la fundació Bernat Metge, segons Estelrich, seguirà les seves tasques interrompudes i demanen a Dolç una intensa col·laboració.

Però Salvà no vol prescindir de Ferrà en la seva relació amb els amics catalans i ho deu comunicar a Ferrà en aquestes dates perquè Ferrà el desembre de 1945 li diu: «En Dolç és un excel·lent amic, ple de bona voluntat i que sols desitja servir la pàtria; però no em dol, ben al contrari! Que tu em vulguis per representant i intermediari amb els nostres amics de Barcelona» (GAYÀ, 1998, 282).

El desembre de 1945 Maria Eugènia desitjaria conèixer-la i ell li du alguns encàrrecs. El principal, de part d'Aramon es refereix a la concessió d'autorització de l'IEC per a reeditar *Mireia*.

Un any després, el desembre de 1946, Salvà diu a Ferrà que ha rebut el llibre d'en Dolç. «Aquest sí, que es pot comptar per poeta, al meu entendre» (GAYÀ, 2006, 343). I a una altra, Salvà diu a Ferrà després de comentar que està desganada, que no llegeix ni escriu «i en Dolç, qui a la dedicatòria del seu darrer llibre em diu «sol sense posta"!» (GAYÀ, 2006, 401). Ferrà li contesta irònicament «Trop que en Dolç acerta en la dedicatòria. Ara cal que no la desmenteixis!» (GAYÀ, 1998, 302).

MORT SENTIDA DE L'AMIC COMÚ FERRÀ. PUBLICACIÓ D'ELEGIES DE GUERRA I TRADUCCIÓ DE MARCIAL

El Nadal de 1947 li desitja venturós any nou enmig de l'enyorança irremparable del gran amic Ferrà i el gener del 1948 li agraeix la tarja del desembre que «amb la seva brevetat, és per a mi tot un programa. El traspàs de Miquel Ferrà em té encara aclaparat, i a penes sé escriure als bons amics mallorquins. La persona del nostre mentor, del nostre incomparable crític, del millor dels amics és, en realitat, insubstituïble» El dia 4 va tenir una lectura de les elegies de guerra i d'una selecció de *La flama*, poesia patriòtica. Creu que ja era hora que sortís aquest llibre, el predilecte de Ferrà que pensa dedicar a la seva memòria. Segueix treballant com sempre. A Barcelona va lliurar per a la impremta la seva edició i traducció de Marcial. Mentre tant, prepara el quart llibre de poesia gairebé enllestit: «serà el llibre de Maria Eugènia; potser es titularà, amb una impressió d'aire dantesc, "vers les estrelles"». Voldria que es vessin l'estiu vinent, el passat el passaren gairebé sencer a la caseta d'en Rotger a Formentor.

PUBLICACIÓ D'ELEGIES DE GUERRA DE DOLÇ I OBRES COMPLETES DE SALVÀ

El setembre de 1948 li diu que va rebre el volum reeditat d'*Espigues en flor* que no tenia i li va causar una gran alegria. En volia escriure un comentari per a *Destino* «-que malgrat tot és una publicació que es fa respectar-; però, havent sabut que ja heu publicat el segon volum de les obres *Cel d'horabaixa*, crec que ara serà el moment més oportú puix que es prestaria a un article més complet o a un assaig de revisió de la vostra poesia». Diu que ja sap que la seva obra no necessita la revisió de Dolç «però parlar d'ella és un imperatiu de la meva consciència».

PROBLEMA AMB LA REVISTA DESTINO

El febrer de 1949, Dolç li diu que ha rebut les seves «ratlles desolades» en el moment que enllestia l'article de *Destino*. Li comenta que ha «sofert una amarga sensació en veure que la meva intenció hagués pogut molestar la vostra religiositat».

Després li diu que si ella s'assabentava per bons conductes de com és la publicació no sentiria aquesta repugnància. Seguidament li mostra que al·ludeix a una anècdota que va difondre *Correo Catalán* hostil a *Destino* de la qual aquest es va desdir immediatament. Després afegeix: «¿Per qué retreure, amb mala intenció, un error si es vol herètic degut a una lleugeresa, i no alegrar-se després de la retractació? Sereu la primera amb mi a creure això poc cristià». Després li mostra com de cristià és *Destino* i els seus col·laboradors. Al final acaba així: «No enviaré l'article fins a rebre la vostra última impressió». Salvà posa al sobre a llapis: «Dolç "Destino" es retractà dels conceptes emittits per Pla».

El mes de març de 1949 es veu que Salvà li escrigué un telegrama i, després, el 23 de febrer, li envià una carta. Dolç celebra que la seva la tranquil·litzàs i que va enviar immediatament l'article a *Destino* i va sortir en n° del dissabte anterior. Després diu: «Em farà il·lusió saber si, al seu juí, he sabut expressar les seves intencions poètiques».

El mes de juny veim que Salvà li ha escrit i ell està content que l'article de *Destino* li hagi estat agradable. Es queixa de la feina, ha estat nomenat director de l'Institut i al començament li ha produït un cert atabalament.

DISMINUCIÓ DE LES CARTES

Sigui per la feina de Dolç, ara director de l'Institut, o per la vellesa i les malalties de Salvà, a partir d'aquesta missiva de 1949 no hi ha cartes --llevat de les rituals de Nadal-- fins a gener de 1954. En efecte, en aquest període de quatre anys i mig no hi ha més que les felicitacions de Nadal des d'Osca amb un poema imprès de Dolç el 1949, 1950 i 1953.

REPRESA DE LA CORRESPONDÈNCIA EL 1954 I DISMINUCIÓ ELS ANYS POSTERIORIS PER LA VELLESA DE LA POETA.

Dolç escriu des d'Osca el 7 de gener de 1954 i li diu que, coincidint amb el centenari de Costa, «uns devots del poeta i de la seva geografia lírica més significativa volem oferir una corona poètica a la Mare de Déu de Formentor, que el nostre amic Ignaci Rotger va erigir anys enrera a Cala Murta». Rotger li confia l'encàrrec de recollir les col·laboracions, Dolç voldria que ella presidís la corona.

Un mes més tard Salvà li envia uns versos dedicats a Mn. Costa. Va rebre la tarja amb els versos «tan bells com sempre, dedicats a Mn. Costa». Sospita que no es va expressar bé; el que volia eren uns versos dedicats a la Mare de Déu de Formentor. Creu que li agradarà saber que l'IEC ha atorgat el premi Bonay al treball de Dolç sobre "El color en la poesia de Miquel Costa i Llobera." Fa vots perquè es trobi totalment restablerta de la darrera malaltia.

El mes d'abril de 1954 rep una carta amb la felicitació pel premi de l'IEC i els versos. Dolç li contesta el mes de juny agraït pels versos que li envià, «tan expressius, tan vostres. Seran una digna obertura de la corona poètica». Dolç li fa saber que ha de donar una conferència sobre Costa a Palma i en va donar una altra a l'Ateneu de Barcelona.

Aquesta és la darrera carta. A partir d'aquest moment només trobam les felicitacions de Nadal, amb un poema original imprès diferent cada any de Dolç, de: 1954 des d'Osca, 1955 i 1956 des d'Universitat de Sevilla i 1957 des de València. Encara hi ha una targeta en la qual el matrimoni ofereix el seu domicili a València. Salvà moriria el mes de gener de 1958.

CONCLUSIONS

En primer lloc hem de parlar del paper de Salvà en el desvetllament literari i poètic de Dolç ja des de l'adolescència quan va llegir la traducció de Mireio de Salvà segons pròpia confessió i això el va empenyer a començar a escriure.

Amb les cartes veim com Dolç, en moltes ocasions anima Salvà a valorar la seva poesia anterior i l'actual en contra del parer de la poeta que es pensava que estava arraconada i que la seva poesia no valia gaire.

Salvà tenia a Barcelona amics joves i més vells amb els quals havia estat en contacte per carta o a través del seu amic Miquel Ferrà. Ara, Ferrà no és a Barcelona i Dolç fa la seva funció d'enllaç i continua la labor de presència, encara que sigui virtual, de Salvà i la seva poesia a Barcelona. Això amb una certa gelosia de Salvà que vol que segueixi sent Ferrà el seu representant.

Dolç serveix de contacte amb els amics de Barcelona i també de València. Els ha conegut a través de Ferrà però sovint parlen d'ella i Dolç parla d'ells a Salvà i del molt i bé que la recorden.

Dolç continua el paper —que havia iniciat Ferrà feia molts anys— de promoció de Salvà i la seva poesia a Barcelona.

També és ell que serveix a Salvà de gestor dels assumptes de Barcelona com abans ho feia Ferrà.

El mestratge de Salvà és diferent i més indirecte que el de Ferrà. Salvà --pel que sabem-- només li corregeix algunes coses més conegudes per ella com són els goigs a la mare de Déu de Formentor.

Salvà posa distància amb Dolç en alguns assumptes importants per a ella i que tenen molt a veure amb els seus escrúpols augmentats amb la vellesa. Aquests assumptes són la publicació de part del diari íntim de Costa i la participació de Dolç en la revista Destino que Salvà considera antireligiosa per un article polèmic de Josep Pla.

A través de les cartes podem conèixer pensaments i esdeveniments de la vida de Dolç i de Salvà que poden contribuir en el coneixement d'ambdós poetes i en la confecció de les seves biografies.

Dolç contribueix en estimular la poeta perquè escrigui i publiqui versos quan aquesta està desanimada i es pensa que el seu cicle poètic ja ha finit.

Al final de la vida de Salvà les cartes es fan més escasses a causa de la vellesa

i les malalties de Salvà i de l'allunyament i la feina de Dolç.

Seria ben desitjable que poguéssim tenir les cartes de Salvà per poder completar totes aquestes informacions i saber més d'aprop les opinions de Salvà que ara només coneixem de rebot.

En aquestes cartes s'hi veu el sorgiment i la consolidació d'una ferma amistat en la qual no només hi ha acords sinó també conflictes propiciats especialment per Salvà quan no està d'acord amb Dolç. Quan hi ha conflicte, Dolç no el defuig sinó que intenta amb bones raons convèncer Salvà que no és justa en les seves apreciacions. No és tan expeditiu com Ferrà ni s'atreveix com ell a renyar-la però sí que li mostra el seu desacord. Això es veu en la disputa que tenen sobre la participació de Dolç a Destino per parlar d'ella.

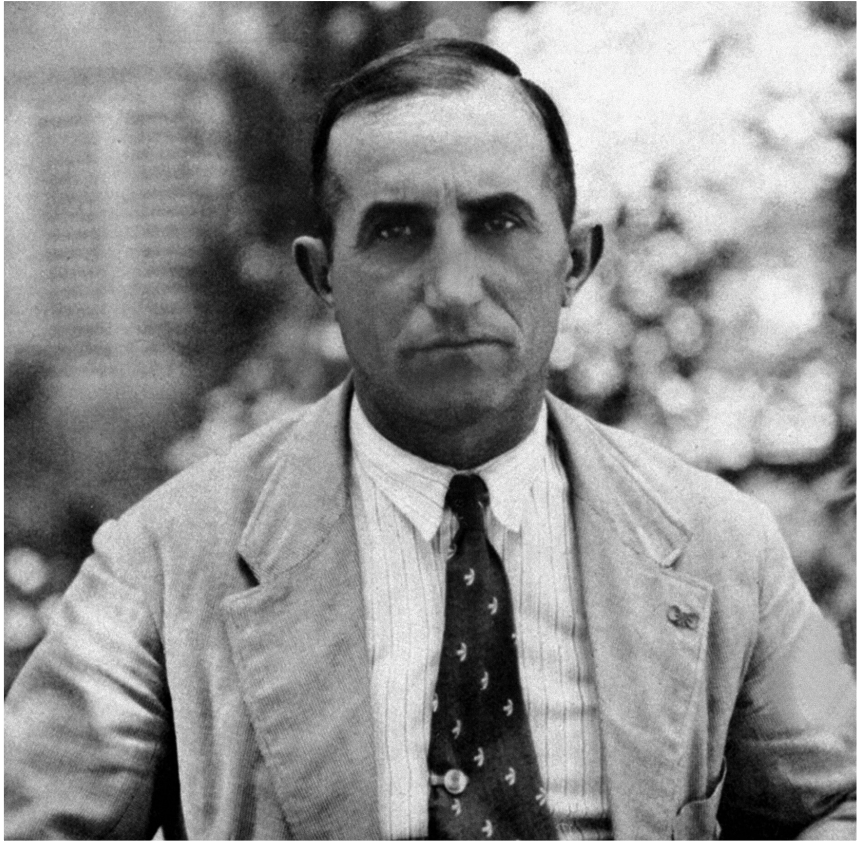
En fi, unes cartes que ens ajuden a conèixer un poc més el nostre Miquel Dolç. Pensam que seria interessant en properes jornades publicar en la seva totalitat aquestes cartes perquè es veiessin els molts detalls que ara han passat despercebuts. També ens agradaria poder fer el mateix amb les que intuïm ben interessants cartes de Salvà. Esperem que algun dia això sigui possible.

NOTES:

1. *Són Nit entre ruïnes. Evocació i Nocturn*. Publicades al nº 83 de novembre de 1934, ps. 435-440.

BIBLIOGRAFIA I FONTS

- GAYÀ SITJAR, M. (1998) *Epistolari de Miquel Ferrà a Maria Antònia Salvà*, Mallorca, Moll.
- GAYÀ SITJAR, M. (2006) *Epistolari de Maria Antònia Salvà a Miquel Ferrà*, Mallorca, Moll.
- LLADÓ i ROTGER, F. *Polémica entorn a l'edició de les Obres Completes de Maria-Antònia Salvà* dins *Lectures de Maria-Antònia Salvà*; Barcelona 1996, Departament de Filologia Catalana i Lingüística General de la Universitat de les Illes Balears i Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MASSOT i MUNTANER, J. (1978) *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)*, Barcelona.
- MASSOT i MUNTANER, J. (1992) *Els intel·lectuals mallorquins davant el franquisme*, Barcelona, Pub. Abad. Montserrat.
- MASSOT i MUNTANER, J. (1996) *El primer franquisme a Mallorca*, Barcelona, Pub. Abad. Montserrat.
- Les cartes adreçades a Maria Antònia Salvà es troben a la Biblioteca Alemany i Vich del Consell de Mallorca. Agraïm a la biblioteca Alemany i Vich la consulta de les cartes.

Joan Alemany i Villalonga

LES EXHUMACIONS DE LA GUERRA CIVIL: EL MISTERIÓS CAS DE JOAN ALEMANY I VILLALONGA

Bartomeu Garí Salleras

Maria del Camí Dols Martorell

RESUM

Joan Alemany i Villalonga, batle de Búger quan esclatà el “moviment” franquista, fou una de les persones que va patir d'una manera inhumana i cruel la repressió, com a conseqüència de la seva posició política de caire republicana.

Va fugir del seu poble natal, per refugiar-se a Pòrtol, a ca un amic seu, amb l'objectiu d'escapar del seu fatídic final. Segons les fonts orals, fou allà, al municipi marratxiner, on va ser delatat, posteriorment, detingut, i fou, prop del cementiri de Santa Maria, on va conèixer la mort, de forma molt violenta, el 27 de setembre del 1936.

Per tots els santamariers coetanis a aquestes dates, la detenció i posterior mort del batle de Búger va ser molt sonada. Es deia que els “nacionals” li havien pegat dos tirs i que després, amb el seu cap, jugaren a futbol, per la carretera que va de Pòrtol cap a Santa Maria. I, finalment, se li donà sepultura en una fossa comuna en el cementeri de Santa Maria.

Des de sempre, s'havia cregut que el seu cos romania en el camp sant, però quina fou la sorpresa, que quan els arqueòlegs iniciaren la seva intervenció, per recuperar les despulles de l'alcalde republicà, les restes no eren a on sempre s'havia cregut que es custodiaven.

Per tant, arrel d'aquesta intervenció fallida, i a través d'una recerca exhaustiva, el que es pretén amb la present investigació, és donar una sèrie d'indícis sobre la possible ubicació del cos de Joan Alemany, per a què es pugui dur una segona intervenció, i així es puguin retornar les restes a la seva família, al seu poble, Búger i que pugui, finalment, descansar en pau.

PARAULES CLAU

• Joan Alemany i Villalonga • Repressió • Segrest • Desaparició • Llegenda

1. INTRODUCCIÓ

Amb el triomf del pronunciament militar a Mallorca del mes de juliol de 1936, les noves autoritats colpistes iniciaren un pla de detenció i eliminació de persones que havien preparat uns mesos abans, a partir del mes de maig de 1936. La seva intenció era prou clara: destrossar la democràcia republicana i assolir el poder absolut.¹ Aquest fet suposava assassinat i desaparició de les persones més representatives que havien ocupat el poder a les diferents administracions del Front Popular (març-juliol de 1936), així com també desenes de persones que formaven part d'associacions polítiques i sindicals que foren considerades no addictes al nou règim imposat per la força de les armes.

Seguint amb les directius repressives establertes pels cabdills colpistes a les instruccions reservades del mes d'abril de 1936 es va iniciar una persecució i detenció de persones considerades enemigues del nou estat militar. Per du terme aquesta activitat repressiva s'empraren diferents modalitats repressives que s'adaptaren a cada moment de la Guerra; les més utilitzades foren els segrestos juntament amb les tretes de presó i els afusellaments.²

Els habitants municipi de Santa Maria del Camí, situat a la comarca del Raiguer de Mallorca, també varen viure en primera persona els fets repressius. Com vàrem exposar en el seu moment, el control de la població fou immediat i les detencions començaren la segona quinzena del mes d'agost de 1936.³ El batle Bartomeu Horrach Canals fou detingut juntament amb els principals dirigents i simpatitzants de les organitzacions polítiques i sindicals d'esquerra. Aquestes persones foren traslladades a diferents indrets: a la presó instal·lada al convent de Sant Domingo d'Inca, al quarter central de la Falange que obriren a l'antiga Casa del Poble de Palma, a les comissaries de Policia de Drassanes i de la plaça de santa Magdalena de Palma i a les presons

del castell de Bellver, Can Mir, vaixell Jaume I i el fort d'Illetes.⁴ La primera víctima que fou assassinada va ser Josep Santandreu Cañellas *Llavorí* que fou tirotejat a l'antiga carretera de Bunyola a Algaida el darrer dia del mes d'agost de 1936. La repressió a Santa Maria deixà un total de 6 víctimes que moriren en el transcurs de la Guerra Civil espanyola: Joan Tramullas Pizà *Cabo*, Bartomeu Cañellas Pastor *Greixonera*, Antoni Oliver Vich, Joan Cunill Cañellas, Miquel Cabot Dolç Bergantet i l'esmentat Josep Santandreu.⁵

A part d'aquestes víctimes, una mort relacionada amb el municipi, fou l'assassinat del batle de Búger i diputat provincial, Joan Alemany Villalonga. La seva execrable mort està relacionada amb la intenció de segrestar una persona, tancar-la unes hores i després assassinar-la a qualsevol indret. És una situació que trobam –en els primers mesos de la Guerra– a Mallorca i les zones de l'Estat espanyol on va triomfar la insurrecció rebel. Aquesta modalitat d'eliminació solia acabar amb l'exposició –unes hores o en algunes ocasions, dies– del cos de la víctima en el mateix indret de la mort abans de ser traslladat el cementiri municipal del terme municipal. Aquesta circumstància tenia la intenció de servir d'exemple. D'aquesta manera es mostrava què passaria a les persones que s'oposassin al nou ordre militar i als qui eren considerats els seus enemics. Un exemple del que exposam és el cas que vàrem publicar l'any 2019 i que correspon a la desaparició de Joan Santandreu Cañellas que fou assassinat a finals d'agost de 1936. El seu cos fou localitzat sense vida vora una carretera: «Sobre el hallazgo de un cadáver en el kilómetro 19, hectómetro. 1 de la carretera de Buñola a Algaida, el cual resultó ser el de Juan Santandreu Cañellas».⁶ En el cas de la mort de Joan Alemany, sabem per testimoni oral que també es va utilitzar l'efecte d'exemplaritat, tot i que no ho podem confirmar a través d'un expedient de procediment judicial que expliqui el seu assassinat.⁷ Únicament podem constatar documentalment la seva mort en base a l'acte de defunció expedida en el registre municipal de Santa Maria del Camí.

2. La desaparició de Joan Alemany Villalonga de Can Julià

Diferents publicacions parlen de la desaparició i mort del qui fou batle de Búger en temps de la II República.⁸ Joan Alemany Villalonga de can Julià va néixer a Búger el 14 de gener de 1891. Era fill de Joan Alemany Pasqual i Margalida Villalonga Siquier. La seva família formava part del sector benestant, tenien hives i possibilitats econòmiques. Joan Alemany era el cinquè de sis germans (tres dones i tres homes). Era ebenista i comerciant. Dia 29 de juny de 1923, a l'església de sant Miquel de Palma es va casar amb Bàrbara Capó Amengual i varen tenir un fill que va morir al cap de pocs mesos i una filla.⁹ En els anys 20 va emigrar a la República Argentina, seguint les passes del seu germà Gabriel. A l'Argentina hi va residir uns anys i va aprendre l'ofici de fabricant de mobles de qualitat.¹⁰ Quan va tornar a Mallorca va obrir una tenda de queviures al carrer Arxiduc Lluís Salvador de Palma. La seva vida política comença amb la seva afiliació al partit Unió Republicana Federal de Búger, del qual fou elegit primer president el mes de març de 1931. Un mes més tard, el 19 d'abril de 1931, acabada d'estrenar la Segona República fou elegit batle de Búger càrrec que va exercir fins el mes de juliol de 1936.¹¹ El mes de juny de 1931 fou elegit diputat Provincial del Districte d'Inca. El 30 de gener de 1934, va acabar la seva representació a la Diputació Provincial de Balears. Un altre fet a destacar de la vida política de Joan Alemany fou a conseqüència dels fets de la Revolta d'Astúries de 1934, a la qual

Joan Alemany va donar suport. Per aquest motiu fou empresonat i processat. Finalment la seva causa fou sobreseguda i va sortir de la presó el mes de juny de 1935, moment en què fou reposat com a batle de Búger, en representació del partit Esquerra Republicana Balear.

Joan Alemany era una persona oberta, progressista, molt preparada i amb una sòlida cultura i amb uns ideals propers a l'anarquisme. No és d'estranyar que amb el cop militar del juliol de 1936 es convertís amb un enemic del nou règim imposat per la força de les armes. Les informacions consultades ens indiquen que en els primers moments del conflicte era a Palma. Com que sabia que seria perseguit, i no tornà al seu poble. La seva idea era intentar sortir de Mallorca. El 20 de juliol va anar al Port de Felanitx, per si sorgia la possibilitat de partir cap a Menorca però no ho va aconseguir. Seguidament es va amagar uns dies a Sóller,

on anaren a cercar-lo falangistes del seu poble, però no aconseguiren la seva detenció. Posteriorment es va amagar a la casa d'un veïnat de Búger que vivia a Pòrtol. En aquest nou indret, va intentar passar desapercebut fent de pagès, però un temps després fou apressat per falangistes de Marratxí i portat a les dependències de Falange del mateix poble. Les fonts consultades informen que fou apallissat, torturat i sotmès a un escarni públic. L'historiador Mateu Morro explica que «els al·lots de l'escola de Pòrtol situada davant el local de Falange, varen veure un home assegut, esclafat, acoquinat, humiliat amb el capell posat».¹² La nit del 27 de setembre de 1936, un grup de camises blaves de la Falange el transportaren a una de les sales del cementiri municipal de Santa Maria. Moments després, a uns 100 metres del cementiri fou assassinat.

L'assassinat de Joan Alemany Villalonga és recordat en la memòria viva dels pobles de Búger, Santa Maria, Pòrtol i sa Cabaneta, però sempre en veu baixa. Segons el *Diccionari Vermell*, fou fermat al parafang d'un cotxe i arrossegat des del local de la Falange fins a la vora del cementiri de Santa Maria, on hi arribà, quasi, mort. Acte seguit els falangistes el van rematar, sense acabar amb la seva vida. Sembla que amb una pala o una aixada li van propinar un fort cop al cap que el va matar. El testimoni de Joan Colombàs Dolç, transcrit i publicat per Morro Marcé, indicava que «la nit de l'assassinat de Joan Alemany era el cementiri de Santa Maria (...) en aquella època s'acostumava a vetllar els morts tot el vespre en el cementiri, abans d'enterrar-los (...) els assassins entraren a la sala on es feia el velatori (...) els desconeguts li digueren: si sentiú renou no vos espanteu, som noltros que feim les nostres coses, no passeu ànsia (...) s'endugueren el batle de Búger i 100 metres més avall, el mataren».¹³ L'endemà dematí [fet que corrobora un assassinat exemplar], gent del poble i la Guàrdia Civil varen trobar el seu cadàver. «El trobaren mort, amb el cervell dins el capell amb trossos de closca per tot. La imatge no podia ser més regiradora».¹⁴ Una altre testimoni també recollit per Mateu Morro va testimoniar: «que devers les 9 del matí, va decidir anar cap al cementiri a veure que havia passat. Arribà allà i també el va veure a en Joan Alemany, estès baix d'un barser, destrossat».¹⁵ Tal com descriu la seva acta de defunció, el seu cos fou enterrat a una fossa comuna del cementiri municipal de Santa Maria del Camí:

«En la villa de Santa María, provincia de Baleares a las doce y quince minutos del día treinta de setiembre de mil novecientos treinta y seis [...] se procede a inscribir la defunción de D. Juan Alemany Villalonga de 45 años, natural de Búger, provincia de Baleares [...] Falleció en su casa domiciliar el día 28 del actual a las una y quince minutos, a consecuencia de conmoción cerebral, según resulta del dictamen facultativo y reconocimiento practicado, y su cadáver habrá de recibir sepultura en el cementerio de esta población [...]».¹⁶

L'acte de defunció menteix i dissimula –com era habitual– el lloc i la causa de la mort, atès que afirma que va morir a casa seva a conseqüència d'una commoció cerebral. El document tampoc indica l'indret exacte on fou inhumat el seu cos, únicament afegeix que fou enterrat al cementiri municipal de Santa Maria del Camí.

3. L'exhumació de la fossa del cementiri municipal de Santa Maria

El cementiri de Santa Maria del Camí està ubicat a uns 20 quilòmetres de la capital, Palma, a la zona coneguda com a «Can Pau», entre els camins de Sant Jordi i Sencelles, a 800 metres del poble. L'actual recinte és de forma trapezoidal i compta amb una superfície aproximada d'uns 4.000 metres quadrats.

El mes de novembre de 2018, més de vuitanta anys després de l'assassinat de Joan Alemany Villalonga, una part de la superfície de l'antic cementiri fou exhumada amb la intenció de poder localitzar les seves restes. La zona és un requadre enjardinat a la dreta de la porta d'entrada del recinte sant, on l'any 1981 s'hi va col·locar una placa en memòria de les persones santamarieres represaliades durant la Guerra, on també hi figura el nom del batle de Búger.

Els treballs, que s'allargaren durant una setmana, foren dirigits i executats per un equip de la Societat de Ciències Aranzadi. El punt de partida de l'exhumació fou l'estudi de localització de la fossa elaborat per Lara Gelabert Batllori i Marçal Isern Ramis, que està inclòs en el Mapa de les fosses de la repressió de Mallorca.¹⁷ Dins aquesta mateixa línia, és important indicar, que

durant els treballs de desenterrament, la Dra. Maria del Camí Dols va seguir de ben a prop les tasques dels arqueòlegs, intentant aportar noves informacions que poguessin ajudar a la localització i recuperació de les restes de Joan Alemany Villalonga. Però, malauradament, els esforços, no s'aconseguí l'objectiu principal: l'emplaçament del cos per a la seva posterior exhumació. Davant els resultats negatius de la intervenció i coneixent la notícia de què en el segon pla d'exhumació de fosses elaborat per la Direcció General de Memòria Democràtica del Govern Balear incloïa excavar, exhumar i identificar els cossos de la Guerra Civil trobats, que es poden localitzar al cementiri de Santa Maria del Camí, durant aquesta segona operació, es fa necessari investigar més profundament sobre el cas del batle bugerró, amb la clara intenció de donar més llum sobre la seva misteriosa mort, davant l'evidència de testimonis santamariers, els quals aporten o aportaven, en moltes ocasions, el lloc exacte de l'enterrament.

La nostra hipòtesi de treball i línia d'investigació partirà de les informacions que s'han pogut extreure de l'estudi de localització de la fossa comuna de Santa Maria publicat el 2011 al Mapa de Fosses de Mallorca.¹⁸ Hem afegit un petit estudi del recinte antic del cementiri de Santa Maria i les transformacions i ampliacions que ha sofert al llarg dels anys, atès que ens poden ajudar a conèixer la fisonomia del cementiri durant els anys de la Guerra Civil espanyola, moment en què fou enterrat el cos de Joan Alemany Villalonga.

El cementiri actual de Santa Maria del Camí data de mitjans del segle XIX.¹⁹ Concretament, la seva construcció parteix de la resolució de la Reial Cèdula Reial de dia 3 d'abril de 1787 emesa pel rei Carles III, que ordenava -per qüestions sanitàries- la construcció de cementiris als afores dels municipis i ciutats de tot el país. Dia 4 de maig de 1794, el bisbe Bernat Nadal i Crespí, en visita pastoral al poble de Santa Maria del Camí, va insistir en la necessitat de la construcció d'un nou cementiri, però les dificultats econòmiques van posposar el projecte.²⁰ Cap a l'estiu de 1820, l'Ajuntament presidit pel batle Joan Jaume de l'Arboçar, amb la col·laboració del rector i dos metges facultatius decidiren on s'havia de construir el nou recinte, convenint que la ubicació seria en una peça de terra denominada "Can Pau", entre el camí de Sant Jordi i de Sencelles. On es troba avui en dia. El camp sant aviat començà

a complir les seves funcions amb un primer enterrament, el 22 de juliol del mateix any; però l'emplaçament topà amb les dificultats de què no agradava els santamariers i per aquest motiu, el rector es va negar a beneir-lo fins que no estàs enllestit del tot. Així que, l'antic cementiri, vora la parròquia, seguia essent d'utilitat per a la població. Serà al febrer del 1836, quan, gràcies al batle del moment, Antoni Capó, promogué una campanya per finalitzar definitivament el nou cementiri. Aconseguits els objectius, per la festivitat de Sant Jaume del 1838 i 1839 es duen a terme una sèrie de celebracions per la construcció de la capella, la qual s'acabà de construir al 1840 i va rebre la benedicció el mateix any.

És important afegir que amb els pas dels anys i a conseqüència de l'augment de la població del municipi, el recinte antic i els seus exteriors han sofert importants canvis i ampliacions. Aquest fet ha pogut afectar a la zona on presumiblement es va obrir la fossa comuna per inhumar les restes de Joan Alemany Villalonga. Per tant hem fet un treball de compilació realitzat a partir dels plànols i projectes de remodelació dels anys 1836, 1883, 1905, 1965 i 1971 del Cementiri Municipal de Santa Maria del Camí conservats a l'Arxiu Municipal de localitat.

Una de les primeres modificacions data de l'any 1860 quan s'hi fan tota una sèrie de reparacions i se donen normes per les sepultures. Al 1881 una nova ordenació interior va ser consagrada pel rector Caldentey, i el 5 d'agost de 1883, es va acordar construir dins el cementeri un recinte denominat «neutre» pels no catòlics o dels «protestants».²¹ És una informació que s'ha de tenir en compte, atès que algunes hipòtesis assenyalen que podia ser el lloc on fou enterrat el cos de Joan Alemany.²² En aquest sentit, Mateu Ramis va testimoniar que «amb els pas dels anys, les restes de Joan Alemany Villalonga foren traslladades [s'entén del seu lloc d'enterrament] a l'ossera comuna del cementiri, tal com va passar amb les restes d'altres desapareguts».²³ Un fet que impossibilitaria la localització de les restes, degut a què aquest indret va ser modificat durant les tasques de reforma i ampliació del cementiri realitzades entre els anys 1965-1971, les quals contemplaven la construcció d'un nou tanatori, que fou situat sobre l'antiga ossera. Gelabert Batllori i Isern

Ramis indiquen que: «desconeixem si les restes que es van treure de l'antiga ossera van ser dipositades a la nova quan va estar feta, o si senzillament es van eliminar». ²⁴

En el 1905, el Consistori Municipal de Santa Maria va adquirir un poc més de 1.800 metres quadrats de terra per ampliar el recinte sagrat, arribant a un darrer eixample en les dates 1965 i 1971. Segons els autors de l'estudi de localització «està per determinar si aquestes darreres ampliacions van afectar la possible fossa comuna o l'ossera on fou enterrat Joan Alemany Villalonga o dipositades les seves restes un cop exhumat el seu cos». ²⁵

Per tant, tal com assenyala l'informe, l'espai físic on suposadament es trobaven les restes de Joan Alemany i Villalonga és una zona sepulcral on es troba la placa funerària amb el seu nom juntament amb les altres víctimes republicanes de Santa Maria, que foren assassinades pel bàndol feixista. A més, afegeix que diversos testimonis asseguraven que fou en aquest indret on es va excavar un forat, on s'hi hauria dipositat el cos del batle de Búger. Concretament, cap al 1936, aquesta àrea del cementiri no comptava amb tombes, pròpiament, sinó que era un lloc que s'utilitzava per a realitzar inhumacions. Però malgrat havent recopilat tota la informació, encara es desconeix «el lloc exacte on estaria el cadàver [atès que la placa col·locada amb el seu nom, s'hi afegí posteriorment] no obstant, és segur que estaria per aquell redol». ²⁶

Segons el dossier *Trabajos realizados en el cementerio de Santa Maria del Camí (Mallorca)*, elaborat per la Societat de Ciències Aranzadi, els treballs d'excavació de tot el perímetre de primer requadre de la part antiga del cementiri han demostrat que les indagacions sobre la possible ubicació del cos de Joan Alemany són falses, malgrat que durant el transcurs de l'exhumació foren descoberts una quinzena d'enterraments ordinaris inhumats seguint el ritual catòlic, les quals daten de finals del segle XIX i principis del segle XX, entre les quals, hi van aparèixer les restes d'un cos enterrat amb el cap per avall, amb una sèrie de fractures al crani i que tenia les mans a l'esquena, aparentment lligades; també tenia les cames amputades. Davant aquesta troballa, en un primer moment, es va creure o semblava que podia ser el cos de

Joan Alemany Villalonga, però, per desgràcia, les proves genètiques donaren uns resultats negatius. Així que, el batle no estaria enterrat allà on haurien apuntat els distints testimonis. Per aquest motiu, la placa que es col·locà en el dit quadrant, on es creia que hi havia el cos, està erròniament ubicada.

Davant aquesta tessitura, els treballs de recerca es van donar per finalitzats, des del punt de vista institucional, però, tant la Dra. Dols i el Dr. Garí no es van quedar satisfets amb els resultats obtinguts, i van continuar la seva recerca, intentant cercar documents que poguessin donar llum al misteriós cas de Joan Alemany i Villalonga.

Passats uns mesos de la darrera intervenció en el cementiri, es va conèixer una nova informació sobre la possible ubicació del cos del batle: podria ser que fos enterrat en la tomba número 88 de l'antic cementiri, la qual és propietat de la família Batle. Així que, es va decidir seguir aquesta línia d'investigació. Per aquest motiu, la nova hipòtesi de treball giraria entorn a que les restes de Joan Alemany podrien estar sepultades en la dita cavitat.

En primer lloc, es va telefonar al propietari de la tomba, Antoni Batle, el qual va declarar que, segons li havia contat des de sempre el seu pare, en aquella tomba hi hauria enterrat el batle de Búger. Una vegada conegudes les fonts orals de primera mà, es feia necessari recórrer a les fonts escrites, ja que són imprescindibles per tal de reconstruir el passat i saber realment el que va succeir. En aquest sentit, es va dur a terme un buidatge exhaustiu de diferents lligalls de l'Arxiu Municipal de Santa Maria, a la recerca de qualque indici que pogués donar alguna pista sobre el batle de Búger: cementiri²⁷, defuncions del 1936,²⁸ defuncions de la inspecció municipal,²⁹ registre de sepultures,³⁰ judicis verbals³¹ i llibres d'actes de l'Ajuntament del 1936 al 1938.³²

Quina fou la sorpresa, que en cap dels documents citats, i tal com havia apuntat el senyor Antoni Batle, apareixia el nom de Joan Alemany i Villalonga. Concretament, en el llibre de sepultures del Cementeri Catòlic Municipal de Santa Maria del 1948, si que se fa menció a la tomba número 88, de l'antic recinte, i a més, indica que el propietari és Jaume Batle i familiars,

però per desgràcia, no hi ha cap nom escrit. Pareixia com si les autoritats santamarieres feixistes haguessin volgut amagar l'assassinat. La nostra hipòtesi indica que possiblement fou així.

Però la investigació no es va aturar, malgrat no hi havia evidències del batle, Joan Alemany. Així, recordant que en el certificat de defunció del repressaliat posava de manifest que havia estat inscrit al 1937, per tant, un any més tard del macabre desenllaç. Per aquest motiu, ja jugant la darrera carta, es va consultar el Registre Civil de Santa Maria del 1937.³³ I sí, en el tom va aparèixer enregistrat en nom de Joan Alemany i Villalonga, el 4 d'abril de 1937: *Juan Alemañy Villalonga de 45 años de edad, casado, natural de Búger Baleares, conmoción cerebral*. Res més. Sí que va morir a Santa Maria, però el cos? Cap informació.

Encara que no hi havia pistes, davant la possibilitat d'una nova campanya d'intervenció arqueològica, l'Ajuntament de Santa Maria es va acollir a una segona actuació en el cementiri antic: l'obertura de la tomba número 88. Aquesta nova fase d'actuació va ser duta a terme per part de l'equip d'Àtics Arqueologia. Així que, el dissabte, 21 de novembre del 2020, es va procedir a l'obertura de la citada sepultura. En ella s'hi van identificar enterraments d'infants i persones adultes de principis del segle XX, sent el darrer cadàver dipositat dels anys 70 del segle XX, però, malauradament, cap rastre del batle de Búger. Les sospites i les informacions recopilades, totes foren errònies i no han permès localitzar els cos de Joan Alemany i Villalonga, batle de Búger, repressaliat a Santa Maria per les seves idees progressistes i democràtiques.

4. Conclusions

Com hem pogut veure, és realment complicat, localitzar, recuperar i identificar els cossos de les persones que varen ser assassinades durant la Guerra Civil i la Postguerra. Quaranta anys de Dictadura repressiva, unes quantes dècades de silenci, unides a la mancança –durant molts anys– d'una llei estatal i/o autonòmica de memòria històrica, no han ajudat gaire. Segons la nostra opinió, per intentar aconseguir l'objectiu plantejat és imprescindible la unió de tres vèrtexs: el mètode científic, la memòria col·lectiva i la dignitat individual dels afusellats i familiars.

Pel que respecta al mètode científic ha de ser elaborat de la mà de professionals de distintes disciplines (història, arqueologia i antropologia física, forense i genètica). En aquest sentit, és important indicar que la investigació històrica ha de ser l'element preliminar dels informes d'exhumacions i la posterior intervenció. El treballs d'investigació han d'estar fonamentats amb la consulta de fonts arxivístiques, bibliogràfiques i testimonials i han d'incloure la localització física de la fossa i/o fosses individuals o col·lectives i el nombre i identificació de les víctimes que foren inhumades en aquestes cavitats com a conseqüència dels esdeveniments repressius de la Guerra Civil espanyola (1936-1939).

Posteriorment, l'equip arqueològic encarregat de realitzar les intervencions a les fosses de la repressió ha de funcionar necessàriament a dos nivells: el treball de camp i el treball de laboratori, és a dir, les excavacions i les posteriors tasques d'identificació genètica i determinació de les causes i circumstàncies de la mort.³⁴ És important afegir que durant aquest procés, els professionals, entitats memorialistes i autoritats institucionals han de mantenir la precaució en la relació amb les famílies, especialment pel risc de crear falses expectatives o confondre'ls, fet que pot haver passat en la intervenció de la fossa comuna de Santa Maria. Finalment, és imprescindible, un tercer nivell, més humà que científic, que és el de retornar –quan és possible la identificació completa– els desapareguts als seus familiars i els posteriors actes d'homenatge que tenen un important paper de reparació de ferides.

A modus de conclusió, afegir que malgrat les inclemències i els resultats negatius de les intervencions realitzades al cementeri de Santa Maria, el nostre afany d'aclarir el misteriós cas de Joan Alemany i Villalonga, recuperar les seves restes i que aquestes -com acte de justícia i dignitat- puguin tornar als seus familiars per a donar-les sepultura, seguirà sent el nostre objectiu,

NOTES

1. Mola Vidal, Emilio. *Instrucció reservada núm. 1 (25 d'abril de 1936)*. AMA, fons de la Guerra Civil, núm. 34, lligall 4, carpeta 8. MOLA VIDAL, Emilio. *Navarra 1936: De la Esperanza al Terror*. Madrid: Editorial Altaffaylla, 2003.
2. Garí Salleras, Bartomeu. *La repressió a Mallorca en el transcurs de la Guerra Civil (1936-1939: Memòria d'una eliminació planificada*. (Tesi Doctoral inèdita). Palma: Universitat de les Illes Balears, 2107, p. 405-406. Garí Salleras, Bartomeu. *La repressió feixista a Mallorca durant la Guerra Civil i la Postguerra (1936-1945)*. Palma: Leonard Muntaner editor, 2019, p. 203-244.
3. Garí Salleras, Bartomeu. «La repressió de la Guerra Civil: Santa Maria, segrests i tretes de presó». *Actes de les VII Jornades d'Estudis Locals*. edicions: Ajuntament de Santa Maria del Camí, 2019, p. 145.
4. Morro Marcé, Mateu. «Històries de la repressió. Testimonis de la repressió franquista a Santa Maria del Camí». *Actes de les VII Jornades d'Estudis Locals*. edicions: Ajuntament de Santa Maria del Camí, 2018, p. 43-61.
5. Garí Salleras, Bartomeu. «La repressió de la Guerra Civil: Santa Maria, segrests i tretes de presó». *Actes de les VIII Jornades d'Estudis Locals*. edicions: Ajuntament de Santa Maria del Camí, 2019, p. 155-166. Morro Marcé, Mateu. «Històries de la repressió. Testimonis de la repressió franquista a Santa Maria del Camí». *Actes de les VII Jornades d'Estudis Locals*. edicions: Ajuntament de Santa Maria del Camí, 2018, p. 43-61.
6. Garí Salleras, Bartomeu. «La repressió de la Guerra Civil: Santa Maria, segrests i tretes de presó». *Actes de les VIII Jornades d'Estudis Locals*. edicions: Ajuntament de Santa Maria del Camí, 2019, p. 153.
7. Morro Marcé, Mateu. «Búger en la memòria oral de Pòrtol, Sa Cabaneta i Santa Maria del Camí». *Revista Coanegra*, núm. 381, 2019, p. 20-22. Pons Payeras, Joan: *Joan Alemany Julià. Batle republicà de Búger (Mallorca) assassinat el 1936*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2020.
8. Morro Marcé, Mateu. «Búger en la memòria oral de Pòrtol, Sa Cabaneta i Santa Maria del Camí». *Revista Coanegra*, núm. 381, 2019, p. 20-22. Capellà Fornés, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, 1989, p. 20-21. Quetglas, Damià. «Búger, no feren capot». *Memòria Civil. Mallorca en Guerra*. Suplement diari Balears, núm. 29 (Edició de dia 20 de juliol de 1986). Pons Payeras, Joan: *Joan Alemany Julià. Batle republicà de Búger (Mallorca) assassinat el 1936*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2020.
9. Bàrbara Capó Amengual era germana de Jaume Capó Amengual, que fou assassinat a Porreres el 7 de gener de 1937. Les seves restes foren recuperades arran de l'exhumació de la fossa del cementiri municipal de Porreres el mes de novembre de 2016.
10. Pons Payeras, Joan. *Joan Alemany Julià. Batle republicà de Búger (Mallorca) assassinat el 1936*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2020, p. 37.
11. Sobre les seves actuacions com a batle de Búger, vegeu: Pons Payeras, Joan. *Joan Alemany Julià. Batle republicà de Búger (Mallorca) assassinat el 1936*. Palma: Leonard Muntaner Editor, 2020, p. 61-78.
12. Morro Marcé, Mateu. «L'assassinat del batle de Búger en la memòria oral de Pòrtol, Sa Cabaneta i Santa Maria del Camí». *Revista Coanegra*, setembre de 2018, p. 21.
13. Morro Marcé, Mateu. «L'assassinat del batle de Búger en la memòria oral de Pòrtol, Sa Cabaneta i Santa Maria del Camí». *Revista Coanegra*, setembre de 2018, p. 21.
14. Morro Marcé, Mateu. «Búger en la memòria oral de Pòrtol, Sa Cabaneta i Santa Maria del Camí». *Revista Coanegra*, núm. 381, 2019, p. 20-22. Capellà Fornés, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, 1989, p. 20.
15. Morro Marcé, Mateu. «Històries de la repressió. Testimonis de la repressió franquista a Santa Maria del Camí». *Actes de les VII Jornades d'Estudis Locals*. edicions: Ajuntament de Santa Maria del Camí, 2018, p. 60.
16. AMSM, Registre de defuncions corresponent a 1936, tom 23, foli 93v.
17. Vegeu Gelabert Batllori, Lara i Isern Ramis, Marçal. *La fossa comuna de Santa Maria*. Suárez Salvà, Manuel (Cord.). *Les fosses de la repressió a Mallorca. Mapa de les Fosses comunes de Mallorca (1a part)*. Palma: Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, 2011, p. 239-252.
18. Gelabert Batllori, Lara i Isern Ramis, Marçal. *La fossa comuna de Santa Maria*. Suárez Salvà, Manuel (Cord.). *Les fosses de la repressió a Mallorca. Mapa de les Fosses comunes de Mallorca (1a part)*. Palma: Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, 2011, p. 239-252.
19. Capó Juan, Josep. *La vila de Santa Maria del Camí (Del segle XVII al XX)*. Volum I. Palma: Conselleria d'Educació i Cultura del Govern de les Illes Balears i Ajuntament de Santa Maria del Camí, 1985, p. 227. Recordant que el primer cementiri de Santa Maria es trobava ubicat vora de l'església (s. XVI-XIX).
20. Capó Juan, Josep. *La vila de Santa Maria del Camí (Del segle XVII al XX)*. Volum II. Palma: Conselleria d'Educació i Cultura del Govern de les Illes Balears i Ajuntament de Santa Maria del Camí, 1985, p. 163.

21. Capó Juan, Josep. *La vila de Santa Maria del Camí (Del segle XVII al XX)*. Volum II. Palma: Conselleria d'Educació i Cultura del Govern de les Illes Balears i Ajuntament de Santa Maria del Camí, 1985, p. 164.
22. Gelabert Batllori, Lara i Isern Ramis, Marçal. *La fossa comuna de Santa Maria*. Suárez Salvà, Manuel (Cord.). *Les fosses de la repressió a Mallorca. Mapa de les Fosses comunes de Mallorca (1a part)*. Palma: Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, 2011, p. 241.
23. Gelabert Batllori, Lara i Isern Ramis, Marçal. *Opus Cit.* p. 241.
24. Gelabert Batllori, Lara i Isern Ramis, Marçal. *Opus Cit.* p. 243.
25. Gelabert Batllori, Lara i Isern Ramis, Marçal. *La fossa comuna de Santa Maria*. Suárez Salvà, Manuel (Cord.). *Les fosses de la repressió a Mallorca. Mapa de les Fosses comunes de Mallorca (1a part)*. Palma: Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, 2011, p. 241.
26. Gelabert Batllori, Lara i Isern Ramis, Marçal. *Opus Cit.* p. 241-242.
27. AMSM, 127/4
28. AMSM, 148
29. AMSM, 196/5
30. AMSM, 201/1-2
31. AMSM, 690/1
32. AMSM, 25/4
33. AMSM, 148/1, Registro Civil de Santa Maria: Nacimientos, matrimonios y defunciones inscritos en el Registro Civil, 1937.
34. Vegeu: Etxeberria, Francisco (coor.). *Las exhumaciones de la Guerra Civil i la dictadura franquista 200-2019. Estado actual y recomendaciones de futuro*. Catálogo de publicaciones de la Administración General del Estado. Ministerio de la Presidencia, Relaciones con las Cortes y Memoria Democrática, 2002.

FONTS CONSULTADES

1) Fonts arxivístiques

- Arxiu del Jutjat Togat Militar núm. 33 de les Illes Balears (Atm): Sumaris i les sentències dels Consells de guerra (juliol 1936-abril de 1939).
- Arxiu Municipal de Santa Maria del Camí (Amsm):
 - Llibres de Registre de defuncions de 1936.
 - Expedients obres Cementeri Municipal
- Arxiu Militar d'Àvila (Ama): Fons de la Guerra Civil, núm. 34, lligall 4, carpeta 8.
- Direcció General de Memòria Democràtica del Govern de les Illes Balears. *Trabajos realizados en el cementerio de Santa Maria del Camí, Mallorca*. Societat de Ciències Aranzadi

2) Fonts bibliogràfiques, revistes d'investigació, difusió i recerca

- Autors Diversos. *Gran Enciclopèdia de Mallorca*. Palma: Pro Mallorca edicions.
- Canals Frau, Maria Neus. «Bartomeu Horrach i Canals: darrer batle durant la Segona República». Actes de les VII Jornades d'Estudis Locals. Edicions: Ajuntament de Santa Maria del Camí, 2018.

- Capella Fornés, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, 1989.
- Capó Juan, Josep. *La vila de Santa Maria del Camí (Del segle XVII al XX)*. Volum II. Palma: Conselleria d'Educació i Cultura del Govern de les Illes Balears i Ajuntament de Santa Maria del Camí, 1985.
- Etxeberria, Francisco (coord.). *Las exhumaciones de la Guerra Civil i la dictadura franquista 200-2019*. Estado actual y recomendaciones de futuro. Catálogo de publicaciones de la Administración General del Estado. Ministerio de la Presidencia, Relaciones con las Cortes y Memoria Democrática, 2002.
- Garí Salleras, Bartomeu.
 - *La repressió a Mallorca en el transcurs de la Guerra Civil (1936-1939: Memòria d'una eliminació planificada*. (Tesi Doctoral inèdita). Palma: Universitat de les Illes Balears, 2017.
 - «La repressió de la Guerra Civil: Santa Maria, segrests i trets de presó». *Actes de les VII Jornades d'Estudis Locals*. edicions: Ajuntament de Santa Maria del Camí, 2019, p. 151-166.
 - *La repressió feixista a Mallorca durant la Guerra Civil i la Postguerra (1936-1945)*. Palma: Leonard Muntaner editor, 2019.
- Ginard Ferón, David. «Les repressions de 1936-1939 a les Illes Balears. Una anàlisi comparativa» dins Pagès Blanch, Pelai (dir.). *La Guerra Civil als Països Catalans*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2007.
- Gelabert Batllori, Lara i Isern Ramis, Marçal. *La fossa comuna de Santa Maria*. Suárez salvà, Manuel (Cord.). *Les fosses de la repressió a Mallorca. Mapa de les Fosses comunes de Mallorca (1a part)*. Palma: Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, 2011, p. 239-252.
- Mola Vidal, Emilio. *Navarra 1936: De la Esperanza al Terror*. Madrid: Editorial Altaffaylla, 2003.
- Molina Franco, Lucas. «Emilio Mola», *Historia de Iberia Vieja*, núm. 21, pàg. 26-31.
- Morro Marcé, Mateu:
 - «Històries de la repressió. Testimonis de la repressió franquista a Santa Maria del Camí». *Actes de les VII Jornades d'Estudis Locals*. Edicions: Ajuntament de Santa Maria del Camí, 2018, pàg. 43-61.
 - «L'assassinat del batle de Búger en la memòria oral de Pòrtol, Sa Cabaneta i Santa Maria del Camí». *Revista Coanegra*, setembre de 2018, pàg. 21.
 - «Búger en la memòria oral de Pòrtol, Sa Cabaneta i Santa Maria del Camí». *Revista Coanegra*, núm. 381, 2019, pàg. 20-22.

- Nistal, Mikel. *Legislación Funeraria y Cementerial Española: Una visión espacial*. Llural de: Investigación u espacio, núm. 19, 1966, p. 29-53.
- Pons Payeras, Joan: *Joan Alemany Julià. Batle republicà de Búger (Mallorca) assassinat el 1936*. Palma: Lleonard Muntaner Editor, 2020.
- Quetglas, Damià. «Búger, no feren capot». Memòria Civil. Mallorca en guerra. Suplement diari Balears, núm. 29 (Edició de dia 20 de juliol de 1986).
- Suárez Salvà, Manuel (Cord.): *Les fosses de la repressió a Mallorca. Mapa de les Fosses comunes de Mallorca (1a part)*. Palma: Conselleria d'Afers Socials (Govern Balear) i Associació Memòria de Mallorca, 2011.

**Ajuntament de
Santa Maria del Camí**